

T.C.

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MALİYE POLİTİKASININ BEŞERÎ SERMAYE
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Aydın AKYÜZ

MALİYE ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Eda YEŞİL

KIRIKKALE-2024

KABUL-ONAY

Aydın AKYÜZ tarafından hazırlanan “Maliye Politikasının Beşerî Sermaye Üzerindeki Etkisi” adlı tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Eda YEŞİL

Maliye Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi,

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.

Başkan: Prof. Dr. Pelin VAROL İYİDOĞAN

Maliye Anabilim Dalı, Hacettepe Üniversitesi,

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.

Üye: Prof. Dr. Eda YEŞİL

Maliye Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi,

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Nazmiye TEKDEMİR

Maliye Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi,

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.

Tez Savunma Tarihi:

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Doç Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

Bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Aydın AKYÜZ
/06/2024

ÖZET

MALİYE POLİTİKASININ BEŞERİ SERMAYE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Eda YEŞİL

Haziran 2024, 103 sayfa

1959 yılında Richard Musgrave tarafından kaleme alınan The Theory of Public Finance (Kamu Maliyesi Teorisi) adlı çalışmada devletin maliye politikası araçlarını kullanarak maliye politikasının amaçlarına ulaşması gerektiğini belirtmiştir. Maliye politikası araçları olarak kabul edilen bütçe, bütçenin içerisinde yer alan kamu harcamaları ile kamu gelirleri ve kamu gelirinin yetersiz kaldığı noktada başvurulacak alternatif bir gelir kaynağı olarak kabul edilen kamu borçlarını etkin bir şekilde kullanarak maliye politikası amaçları olan ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınmanın sağlanması, ekonomik istikrarın sağlanması ve adil gelir dağılımının sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda maliye politikası araçları kullanılarak beşerî sermaye stokunu artırmaya yönelik adımlar atılmıştır. Çalışmamızın amacı maliye politikasının beşerî sermaye üzerindeki etkisi eğitim ve sağlık harcamaları ile ilişkilendirilerek analiz edilmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda 2010-2021 yıllarını kapsayan süreçte 35 OECD üyesi ülkenin makroekonomik unsurları olan ekonomik büyüme, enflasyon, işsizlik, kamu açığı, kamu borcu ve cari işlemler dengesinin eğitim harcamaları ile sağlık harcamaları üzerindeki bıraktığı etki statik ve dinamik panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırmanın sonunda elde edilmiş olan bulgulara göre tüm makroekonomik değişkenler ve maliye politikası değişkenlerinin eğitim ve sağlık harcamaları üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maliye Politikası, Beşerî Sermaye, Eğitim ve Sağlık Harcamaları, Statik ve Dinamik Panel Veri Analizi,

ABSTRACT
THE IMPACT OF FISCAL POLICY ON HUMAN CAPITAL

Kırıkkale University

Social Sciences Institute

Department of Finance, Master's Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Eda YEŞİL

June 2024, 103 pages

In 1959, Richard Musgrave stated that the state should achieve the objectives of fiscal policy by using the fiscal policy instruments which are used by the state, in his study The Theory of Public Finance. It is aimed to provide the fiscal policy objectives of economic growth and economic development, economic stability and fair income distribution by effectively using the budget, public expenditures and public revenues included in the budget and public debt, which is accepted as an alternative source of income at the point which public revenue is insufficient. In line with these objectives, it is aimed some steps to increase the human capital stock by using fiscal policy instruments. The aim of our study is to analyze the effects of fiscal policy on human capital by associating it with education and health expenditures. In this context, it is analyzed the impact of economic growth, inflation, unemployment, public deficit, public debt and current account balance on education expenditures and health expenditures, which are the macroeconomic factors of 35 OECD member countries in the period covering 2010-2021, by static and dynamic panel data method. According to the findings obtained at the end of the study, it is concluded that the effect of all macroeconomic variables and fiscal policy variables on education and health expenditures is significant.

Keywords: Fiscal Policy, Human Capital, Education and Health Expenditures, Static and Dynamic Panel Data Analysis,

TEŞEKKÜR

Lisans dönemimde kendisini rol model olarak aldığım Dr. Öğr. Üyesi Fatih BIYIKLI hocam ve kendisinden ders aldığım çok değerli Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul BAYAT hocama, bana maliyeyi sevdiren Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ hocama, çok sevdiğim, değer verdiğim Doç. Dr. İsmail CİĞERCİ hocama ve Afyon Kocatepe Üniversitesi Maliye Bölümü hocalarına ayrı ayrı teşekkür ederim.

Yüksek lisans tez danışmanlığımı üstlenen her zaman aradığımda, ziyaretine gittiğimde beni güler yüzle karşılayan, üzerimden desteğini hiç esirgemeyen, beni sürekli motive eden danışmanım Prof. Dr. Eda YEŞİL hocama ve Kırıkkale Üniversitesi Maliye Bölümünün değerli öğretim üyelerine ayrı ayrı teşekkür ederim. Tez savunmamda bulunan ve benden değerli görüşlerini esirgemeyen Prof. Dr. Pelin VAROL İYİDOĞAN ve Dr. Öğr. Üyesi Nazmiye TEKDEMİR hocalarıma teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen annem Fatma AKYÜZ ve babam Ragıp AKYÜZ'e, yüksek lisans çalışmalarında bazen kendisine zaman ayıramadığım, ilgilenemediğim ama bunları hiç sorun etmeyen ve sürekli olarak yanımda varlığını hissettiren, beni destekleyen canım eşim Damla AKYÜZ'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
TEŞEKKÜR	viii
TABLO DİZİNİ	xi
ŞEKİL DİZİNİ.....	xii
1. GİRİŞ	1
2. KAMU MÜDAHALESİ VE MALİYE POLİTİKASI.....	3
Devletin var olması gerektiği veya devletin piyasada ne kadar büyüklükte olacağı ve ne tür görevleri ifa edeceği konusunda iktisatçılar farklı görüşler belirtmişlerdir.....	3
2.1 Devletin Varlığı ve İktisadi Hayatta Olmasına Yönelik Tartışmalar	Error! Bookmark not defined.
2.1.1 Klasiklere Göre İktisadi Hayatta Devletin Rolü.....	Error! Bookmark not defined.
2.1.2 Keynesyenlere Göre İktisadi Hayatta Devletin Rolü	Error! Bookmark not defined.
2.1.3 Neoklasiklere Göre İktisadi Hayatta Devletin Rolü.....	Error! Bookmark not defined.
2.1.4 Monetaristlere Göre İktisadi Hayatta Devletin Rolü.....	Error! Bookmark not defined.
2.1.5 Post Keynesyenlere Göre İktisadi Hayatta Devletin Rolü	Error! Bookmark not defined.
2.1.6 Arz Yönlü İktisada Göre Devlet.....	Error! Bookmark not defined.
2.1.7 Kamu Tercihleri Teorisi ve Anayasal İktisat Teorisine Göre İktisadi Hayatta Devletin Rolü	Error! Bookmark not defined.
2.2 Maliye Politikası.....	3
2.2.1 Maliye Politikası Tanımı.....	3
2.2.2 Maliye Politikasının Araçları	5
2.2.2.1 Kamu Bütçesi	5
2.2.2.2 Kamu Harcamaları	7
2.2.2.3 Kamu Gelirleri.....	10
2.2.2.4 Kamu Borçlanması	12
2.2.3 Maliye Politikasının Amaçları.....	14
2.2.3.1 Gelir Dağılımında Adalet	15
2.2.3.2 Ekonomik Büyüme ve Ekonomik Kalkınmanın Sağlanması	16
2.2.3.3 Ekonomik İstikrar	19
2.3.İktisadi Büyüme Teorileri.....	20
2.3.1 Klasik İktisadi Büyüme	20
2.3.2 Harrod Domar Modeli	22
2.3.3 Neoklasik Büyüme Modeli	23
2.3.4 İçsel Büyüme	24
3. SERMAYE KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI.....	28
3.1 Sermaye Tanımı ve Çeşitleri	29
3.2 Beşerî Sermaye Tanımı	31
3.4 Beşerî Sermayenin Özellikleri	33
3.5 Beşerî Sermayenin Sınıflandırılması	34
3.6 Beşerî Sermayenin Karşılaştırılması	36
3.7 Beşerî Sermayenin Önemi	36
3.8 Beşerî Sermayenin Unsurları.....	37

3.9 Beşerî Sermayenin Gelişmesine Katkı Eden Faktörler.....	38
3.9.1 Eğitim	38
3.9.2 Sağlık	42
3.9.3 İş Gücü Transferi (Beyin Göçü)	48
3.10 Maliye Politikası ve Beşerî Sermaye İlişkisi	50
3.11 Ekonomik Büyüme ve Beşerî Sermaye Arasındaki İlişki.....	52
4. OECD ÜLKELERİNİN UYGULADIĞI MALİYE POLİTİKASININ BEŞERÎ SERMAYE ÜZERİNE ETKİLERİ HAKKINDA EKONOMETRİK BİR ANALİZ	56
4.1 Ekonometrik Yöntem ve Veri Seti	56
4.2 Panel Veri Analizi.....	56
4.3 Panel Veri Analizinin Türleri.....	57
4.3.1 Sabit Etkiler Modeli	57
4.3.2 Rassal Etkiler Modeli	57
4.3.3 Sabit Katsayılar Modeli	58
4.4 Panel Veri Analizinin Avantajları ve Dezavantajları	59
4.4.1 Panel Verinin Avantajları	59
4.4.2 Panel Veri Analizinin Dezavantajları	60
4.5 Panel Veri Analizinde Yöntem Seçimi Olarak: Hausman Testi.....	60
4.6 Dinamik Panel Veri Analizi.....	61
4.6.1 Arellano ve Bover Modeli	62
4.7 Bulgular.....	64
SONUÇ ve ÖNERİLER	70
KAYNAKÇA.....	75

TABLO DİZİNİ

TABLO 1: MALİYE POLİTİKASI AMAÇLARI VE MALİYE POLİTİKASI ARAÇLARI....	4
TABLO 2: BORÇLANMA NEDENLERİ.....	13
TABLO 3: BAŞLICA BÜYÜME TEORİLERİ VE ÖZELLİKLERİ	26
TABLO 4: SERMAYE TURLERİ	30
TABLO 5: BEŞERÎ SERMAYENİN SINIFLANDIRILMASI	35
TABLO 6: BEŞERÎ SERMAYENİN UNSURLARI	38
TABLO 7: EĞİTİM YATIRIM TURLERİ	40
TABLO 8: HİZMET İÇİ EĞİTİMİN SAĞLADIĞI YARARLAR.....	41
TABLO 9: BEYİN GÖÇÜ VEREN ÜLKELER VE BEYİN GÖÇÜ ALAN ÜLKELERE GÖRE BEYİN GÖÇÜNÜN SEBEPLERİ.....	49
TABLO 10: DEĞİŞKEN TANIMLARI	63
TABLO 11: PANEL VERİ ANALİZİ SONUÇLARI (SAĞLIK HARCAMALARI)	64
TABLO 12: PANEL VERİ ANALİZİ SONUÇLARI (EĞİTİM HARCAMALARI).....	66
TABLO 13: ARELLANO BOVER ANALİZ SONUÇLARI (BAĞIMLI DEĞİŞKEN: SAĞLIK HARCAMALARI)	67
TABLO 14: ARELLANO BOVER ANALİZ SONUÇLARI (BAĞIMLI DEĞİŞKEN: EĞİTİM HARCAMALARI).....	68

ŞEKİL DİZİNİ

ŞEKİL 1:OECD ÜLKELERİNİN 2021 YILI KAMU AÇIĞI/GSYH.....	6
ŞEKİL 2: OECD ÜYESİ ÜLKELERİN KAMU HARCAMALARI/GSYH	10
ŞEKİL 3: OECD ÜYESİ ÜLKELERİN KAMU GELİRLERİ/GSYH.....	12
ŞEKİL 4: OECD ÜLKELERİ 2021 YILI KAMU BORCU/GSYH	14
ŞEKİL 5: OECD ÜLKELERİNİN 2021 YILI EKONOMİK BÜYÜME ORANLARI.....	18
ŞEKİL 6: BEŞERİ SERMAYEYE MAKROEKONOMİK YAKLAŞIM.....	29
ŞEKİL 7: OECD ÜLKELERİNİN EĞİTİM HARCAMALARI/GSYH.....	42
ŞEKİL 8: SAĞLIK İLE KALKINMA ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	45
ŞEKİL 9: SAĞLIK, BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ	46
ŞEKİL 10: OECD ÜLKELERİ 2021 YILI SAĞLIK HARCAMALARI	47

1. GİRİŞ

İnsanların bir arada yaşamaya başlamasıyla birlikte bazı ortak ihtiyaçları meydana gelmiştir ama insanlar bu ihtiyaçları karşılamada yetersiz kaldıklarını fark ettikleri anda bireylerden üstün bir varlık yapısının oluşması gerektiğinin farkına varmışlardır. Bu bağlamda devlet adı altında bir varlığın oluşması kararlaştırılmıştır. Bu yapının bireyler üzerinde bazı konularda yaptırım gücü bulunmaktadır.

Kişilerin yapmakta zorlandığı ama devletin yapabileceği bazı sorumluluklar bulunmaktadır. Özellikle güvenlik, adalet ve halkın huzuru gibi konularda devletin sorumluluğu oldukça fazladır. Sanayi Devrimi'nden sonra devletlerin sorumlulukları daha da artmış gerek sosyal devlet yapısının oluşması gerekse piyasada yaşanan aksaklıkları giderme konusunda devletin müdahale etmesi gerektiği anlaşılmıştır.

18. yüzyıla gelindiğinde İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi ilerleyen dönemlerde Avrupa devletlerine sıçramıştır. Bu dönemlerde ortaya çıkan klasik iktisadi düşünceyi savunan Say'a göre "Her arz kendi talebini yaratır." düşüncesi ile üretim furyası başlamıştır. Yine klasik iktisatçılara göre dört üretim faktöründen biri olan emeğin önemi vurgulanmıştır. Adam Smith 1776 senesinde kaleme aldığı "Ulusların Zenginliği" adlı kitabında devletin zenginleşmesi için üretimin olması ile emeğin uzmanlaşmasını savunmuştur.

John Maynard Keynes, 1929 Büyük Buhran'ından klasik iktisadi düşüncenin pek hoş görmediği bir fikirle yani devletin piyasada etkin olması gerektiğini ve devletin uygulayacağı maliye politikası ile buhrandan kurtulacağını ancak bu şekilde düzlüğe çıkılacağını ileri sürmüştür. Keynesyen iktisadın etkisinde kalan Musgrave ise devlet tarafından uygulanacak olan maliye politikasının bazı amaçları olması gerektiğini savunmuştur. Bu amaçları ise ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi, ekonomik istikrarın gerçekleşmesi ve adil bir gelir dağılımının sağlanması olarak belirtmiştir.

Üretim ve teknolojinin gelişmesi için uzmanlaşmanın yani beşerî sermayenin olması şarttır. Bu bağlamda devlet beşerî sermayeyi geliştirmek için maliye politikası araçlarını kullanmayı tercih etmektedir. Devlet öncelikle kamu harcamalarının içerisinde yer alan eğitim harcamalarını, sağlık harcamalarını ve diğer kamu harcamalarını kullanarak beşerî sermayenin gelişmesi için maliye politikası araçlarını etkin bir silah olarak kullanmaktadır.

Maliye politikası araçlarını etkin bir şekilde kullanarak beşerî sermaye stokunu artırmaya yönelik davranmış olan ülkelerin süper güç olması oldukça doğaldır. Bu bağlamda

beşerî sermaye stokunu artıran eğitim ve sağlık harcamaları ile işgücü transferine yönelik politikalar izleyen devletlerin ekonomik olarak oldukça iyi seviyelere ulaşmasının önünde herhangi bir engel olmayacağı açıktır.

Eğitim ve beşerî sermaye arasındaki ilişki oldukça yakındır. Beşerî sermayenin almış olduğu eğitimle bilgisi, birikimi ve tecrübesi artarken uzmanlaşmış işgücünün doğmasına neden olmaktadır.

Beşerî sermaye stokunun gelişmesinde etkili olan bir diğer faktör ise sağlıktır. Bireyin sağlıklı olması, bireyin iyi beslenmesi ve diğer faktörler beşerî sermaye gelişimine katkı sağlamaktır.

İşgücü transferinin beşerî sermaye stokunu artırmadaki rolü oldukça fazladır ve herhangi bir harcama yapmadan sıfır maliyetle elde edilmesi ise iş gücü transferini gerçekleştiren ülke için oldukça karlı olmaktadır. Bu bağlamda beşerî sermayenin gelişmesine her türlü katkıyı sağlayan yani yaptığı eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve diğer kamu harcamalarını karşılayan ülke beşeri sermayesini kullanamazken beşeri sermayenin oluşmasında hiç bir katkısı olmayan ülkenin beşeri sermayeyi kullanması ise o ülkeye maksimum verim katmaktadır.

Eğer Amerika Birleşik Devletleri bugün dünyanın süper gücü durumundaysa bunu Nazi Almanyası'ndan kaçan bilim adamlarının Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşmesine borçludur. Bahse konu olan bu bilim adamlarının Amerika'ya gelmesi Amerika'nın beşerî sermaye stokunu artırmıştır. Bu beşerî sermaye ile üniversiteler bilim merkezi haline gelmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus Amerika'nın beşerî sermayeyi kabul etmesi ve beşeri sermayeyi elinde tutmaya yönelik uygun politikalar izlemesidir.

2. KAMU MÜDAHALESİ VE MALİYE POLİTİKASI

Devletin var olması gerektiği veya devletin piyasada ne kadar büyüklükte olacağı ve ne tür görevleri ifa edeceği konusunda iktisatçılar farklı görüşler belirtmişlerdir.

2.2 Maliye Politikası

Büyük Buhran'ı çözmeye yetersiz kalmış olan Klasik İktisadi düşünce 20. yüzyılda etkisini yitirmiş ve yeni bir düşünce olarak gündeme gelen Keynesyen görüşün savunduğu devletin ekonomide etkin olması gerektiği inancının oluşması maliye politikasının da gün yüzüne çıkmasının önünü açmıştır. Uygulanan maliye politikasının ekonominin verimliliğini etkilemedeki rolü oldukça önemli bir ayrıntı olarak karşımızda çıkmaktadır (Popa ve Codreanu, 2010:1-2).

1959 yılında Richard Musgrave tarafından kaleme alınan The Theory of Public Finance (Kamu Maliyesi Teorisi) adlı çalışmada devlete ekonominin içerisinde birtakım görevler yüklemiştir. Devletin ekonomik faaliyetleri ile kaynak tahsisinin gerçekleşmesi, uygulanacak olan vergi politikaları ve transfer sistemi ile gelir dağılımında adaletin sağlanmasını belirtmiştir ayrıca devlete bir diğer görev olarak da finansal istikrarı yakalaması gerektiğini savunmuştur (Hagemann, 2007:20).

Devlet tarafından yürürlüğe konulan maliye politikası makro ekonomik amaçlara ulaşmada kullanılan talep yönlü bir politikadır. Hükümet maliye politikası ile ekonomideki fiyat istikrarını sağlamak, ekonomik büyümenin gerçekleşmesi ve tam istihdam ortamının oluşması ile makroekonomik amaçlara ulaşmada maliye politikasının etkin bir politika olduğunu ifade etmektedir (Kibiwot and Chernuyot, 2012: 8-9; Havi and Enu, 2014:61).

Maliye politikası, devletin maliye politikası araçlarından kabul edilen vergiler ve harcamalar vasıtasıyla ekonomiyi ve sosyal hayatı kontrol altında tutmak istemektedir. Geleneksel maliye politikası görüşüne göre devlete tahsis, dağıtım ve istikrar gibi üç ana fonksiyon yüklemiştir (El- Khouri, 2002:201).

Keynes ve Musgrave gibi düşünen Keynesyen iktisatçılar yaşanan krizleri gidermede ve bozulan ekonominin tekrar rayına oturtulmasında devlete de birtakım görevler yüklemişlerdir. Ekonominin düzeltilmesinde en etkin silah olarak da maliye politikasının varlığını kabul etmişlerdir.

2.2.1 Maliye Politikası Tanımı

Maliye politikası için iktisatçılar tarafından farklı görüşler ortaya atılarak ve değişik tanımlar yapılmaktadır. Maliye politikası, ekonomi içerisindeki faaliyetlere göre

konjonktürdeki ekonomik genişleme veya ekonomik daralma durumunda kamu harcamalarını ve kamu gelirlerini kullanarak ekonomiye müdahale etmesi olarak tanımlanmaktadır (Ly, 2011:8).

Maliye politikası, devletin ekonomik faaliyet seviyesine göre vergileri, borçlanmayı ve kamu harcamaları kullanması şeklinde tanımlanabilir. Örneğin ekonomik faaliyet hızını azaltmak maksadıyla vergi oranlarının seviyesini artırabilir ve kamu harcamalarını düşürebilir ya da ekonomideki durağanlığı gidermek için vergi oranlarında bir indirim yapabilir veya kamu harcamalarında bir artış yaşanabilir (Barber, 1968:1).

Kamu gelirleri ve kamu harcaması gibi kamu sektörüne ait mali değişkenlerinin miktar ve bileşiminde iktisat politikasının hedeflerine ulaşmak (iktisadi büyüme, finansal istikrar ve adil bir gelir dağılımının sağlanması) için regülasyonlar şeklinde tanımlanmıştır (Ulusoy, 2015:3).

Bir başka tanıma göre devletin iktisadi ve sosyal hedeflere ulaşmak için elinde bulunan mali araçları kullanarak iktisadi hayata el atması şeklinde tanımlanabilir. Bu tanım çerçevesinde devletin veya hükümetin makroekonomik ve sosyal hedeflere varmak amacıyla kamu harcamalarını, bütçeyi, borçlanmayı, vergileri, gelirler politikasını ve özelleştirme politikasını kullanarak ekonomiye yön vermesine maliye politikası denir (Demir, 2015:253).

Bu tanımlardan hareketle maliye politikası için kısaca hükümetin hem ekonomik hem de sosyal hayattaki sıkıntıları gidermek maksadıyla elinin altında bulundurduğu mali araç olarak kabul edilen kamu gelirleri, kamu harcamalarını ve borçlanmayı kullanarak iktisadi hayata müdahale etmesi şeklinde de yorumlanabilir.

Tablo 1:Maliye Politikası Amaçları ve Maliye Politikası Araçları

Maliye Politikası	
Maliye Politikası Amaçları	Maliye Politikası Araçları
1. Adil Gelir Dağılımı 2. Ekonomik Büyüme ve Ekonomik Kalkınma 3. Ekonomik İstikrar 3.1. Fiyat İstikrarı 3.2. Tam İstihdam	1. Kamu Bütçesi 2. Kamu Harcamaları 3. Kamu Gelirleri 4. Kamu Borçları

Kaynakça: Tarafımızca oluşturulmuştur.

Maliye politikası amaçlarına ulaşmak için mali araç olarak kabul edilen kamu bütçesinin, kamu harcamalarının, kamu gelirlerinin ve kamu borcunu kullanmanın yanında

herhangi bir harcama yapmadan da maliye politikasının amaçlarına ulaşılması mümkündür. Devletin egemenlik gücüne dayanarak yaptırımlar yapması veya bazı yasal düzenlemeler ile maliye politikasının amaçlarına ulaşılması mümkündür. Bu duruma şöyle bir örnek verilecek olunursa yapılacak olan her bina depreme dayanıklı olması için izolatör sistemimin kurulmasının zorunlu olması veya inşa edilmiş olan her binanın coğrafi koşullara uygun olarak enerji üretimine uygun olan güneş enerjisi panelleri veya rüzgar güllerinin yerleştirilmesi gibi düzenlemeler devletin herhangi bir harcama veya gelir kalemlerini kullanmadan maliye politikası amaçlarından biri olan ekonomik büyüme ve kalkınmaya dolaylı olarak etki etmektedir. Dolayısıyla maliye politikası aracı kullanmadan da maliye politikası amacına ulaşmasına vesile olacaktır.

2.2.2 Maliye Politikasının Araçları

Bir ekonomide belli bir zaman diliminde iktisadi, toplumsal ve siyasi hedeflere ulaşmada maliye politikası en güçlü araçlara sahiptir. Ülkeler maliye politikası aracı olarak ilk başta bütçeyi kullanmakta, sonra bütçenin içerisinde bulunan kamu gelirleri ve kamu harcamalarının kalemlerinin miktar ve bileşimiyle alakalı olması sebebiyle konjonktüre veya istikrarsızlığın cinsi ve türüne göre bütçe fazlası yahut bütçe açığı gibi değişik uygulamalara sebep olmaktadır (Doğan, 2012:234).

2.2.2.1 Kamu Bütçesi

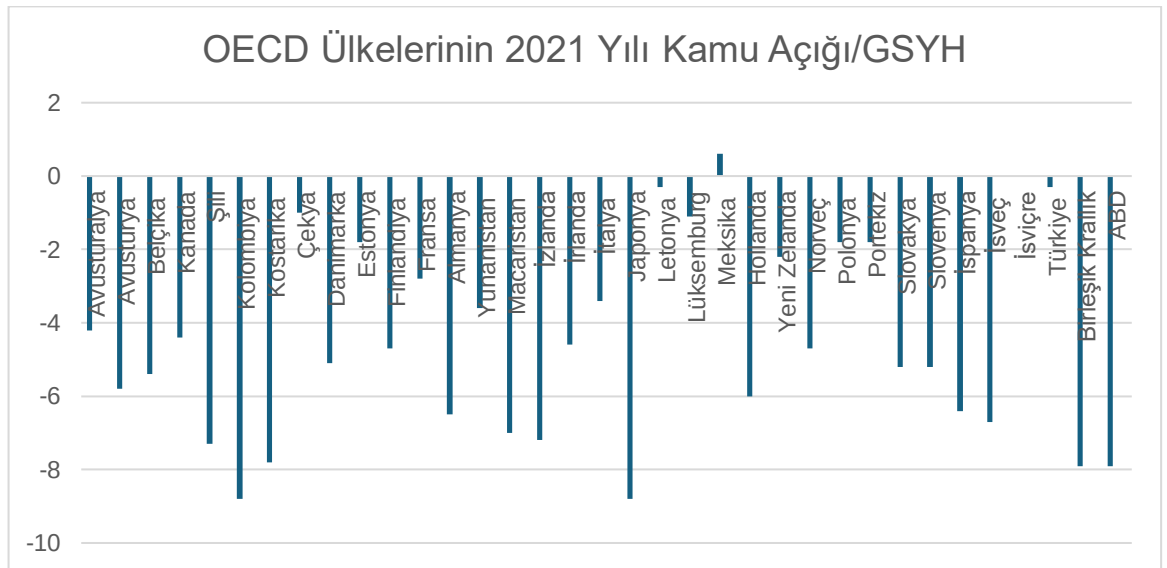
Bütçenin tanımı klasik anlamı ve çağdaş bütçe anlamı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Klasik manadaki bütçenin tanımına göre devletlerin, yıllık olarak gelir ve giderlerini tahmin etmesi ve bunların bir onaya tabi tutulmasıyla oluşan tasarrufların tamamıdır. Klasik bütçeye göre bütçenin gelir sağlanan kaynakları ve harcama yapılacak olan giderlerini belirtmesi, gelir ve gider arasındaki dengenin sağlanması, kaynakların elde edilmesi ve elde edilen kaynakların yıl içerisinde harcama yapmasına yetki veren yasal dayanak olmasıdır. Çağdaş bütçe sistemine göre bütçenin gelir ve giderleri ile kamu geliri ve giderlerinin ortak ihtiyaçlarının belirlenmesi ve bunlara ek olarak iktisadi istikrarın sağlanması, ödemeler dengesinin pozitif olması, bireyler arasında adil bir gelir dağılımının oluşması, ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi gibi konularda bütçeye önemli görevler verilmiştir. Ülkelerin çağdaş bütçe sistemine geçmesiyle bütçenin mali ve ekonomik şartlarının yanında politik ve sosyal ihtiyaçlara göre yön vermesini de kapsamaktadır (Coşkun, 1991:10-11). Kaynak sağlama ve harcamanın dışında bütçeye birtakım sorumlulukların yüklenmiş olması devletin ekonomiye sorunlar dahilinde yön vermesinin önünü açmaktadır.

Bütçe, bir devletin bir mali yılda veya belli bir periyodik zaman diliminde gelir ve gider tahminlerini gösteren planlama aracı, cetvelidir (Özcan, 2014:100). Maliye politikası aslında devlet bütçesi vasıtasıyla gerçekleşmekte ve bir kanadında kamu gelirleri (vergiler, borçlanma ve para basma) mevcutken öteki kanadında kamu harcamaları (cari harcamalar ve yatırım harcamaları) bulunmaktadır. Maliye politikası hedeflerine ulaşmada en önemli araç olarak karşımıza bütçe açığı ve bütçe fazlası çıkmaktadır (Bozkurt ve Karatay Göğül, 2010:29).

Bir ekonomide mevcut olan sıkıntılarla mücadele ederken uygulanacak olan bütçe politikasının ekonominin içinde bulunduğu duruma göre şekillenmesi gerekir. Eğer ekonomik hayatta enflasyon durumu söz konusu ise ilk başta yapılması gereken husus enflasyonun kaynağını belirlemek olacaktır. Enflasyonun sebebi belirlendikten sonra kamu gelirleri artırılmalı, kamu harcamalarının kısılması için bütçeyi de bu amaca uygun doğrultuda kullanması gerekir. Bu nedenle bütçenin gelirleri artırılmalı, bütçenin harcamaları yani giderleri kısılmalıdır ve daha küçük bir bütçe hazırlanmasının uygun olduğunu söylemek doğru olacaktır. Ekonomide enflasyonun aksi bir durum söz konusu ise yani ekonomide bunalımın yoğun olarak yaşandığı bir ortam mevcutsa bütçenin giderlerini artırmak gerekir ayrıca bütçenin gelirlerinin negatif bir seyir izlemesinin gerekli olduğu formülü doğru olacaktır. (Doğan, 2012:234).

Genelde ülkeler kamu açığı vermek istemezler diyecek olursak da yanlış bir şey söylememiş oluruz. Fakat ekonominin içinde bulunduğu koşullara göre bütçede açık vermenin de yanlış olmadığını söylemek doğru olacaktır. 2021 yılında OECD üyesi ülkelerin kamu açığı GSYH oranlarını gösteren şekil aşağıda verilmiştir.

Şekil 1:OECD Ülkelerinin 2021 Yılı Kamu Açığı/GSYH

Kaynak: OECD verilerine göre tarafımızca oluşturulmuştur.

2021 yılında OECD üyesi ülkelerin Kamu Açığı /GSYH oranlarına göre kamu açığı oranları bütün OECD üyesi ülkelerde negatif seyir halindedir. 2021 yılında en fazla bütçe açığına sahip olan ülkeler -%8,8 gibi bir oranla Kolombiya ve Japonya olmuştur. Yine aynı yılda kamu açığı olmayan ülke ise %0,6 ile Meksika olmuştur.

Enflasyonist bir dönemde devletin piyasadaki genel hacmi azaltma yolunu seçerek harcamaları kısması ve piyasadaki hacmi azaltmak için vergiler ve diğer kamu gelirlerini artırması söz konusudur. Bu durumda devlet hem kamu harcaması yapmayarak hem de vergileri artırarak vatandaşları cezalandırma rolüne bürünmektedir. Deflasyonun olduğu zamanlarda ise kamu harcamalarını yaparken kesenin ağzını açmasıyla diğer taraftan vergileri ve kamu gelirleri azaltması ise devleti baba konumuna yerleştirmektedir.

Enflasyon ve deflasyonun dışında ekonomilerde görülen bir diğer ekonomik hastalık olarak istikrarsızlık karşımıza stagflasyonu çıkarmaktadır. Stagflasyon ekonomide fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen artış ile üretim kapasitesinin düştüğü, işsizliğin arttığı ve ekonomik büyümenin yetersiz kaldığı iktisadi bir durumdur (Turhan, 1987:433). Bu tanımdan hareketle stagflasyon, enflasyon ile deflasyonun ekonomide aynı anda görülmesi halidir demek doğru olacaktır.

Stagflasyon ile mücadele oldukça zor bir süreci ifade eder. Çünkü işsizliği azaltmak, durgunluğu hafifletmek için genişletici maliye politikası uygulanmalı diğer taraftan da enflasyonla mücadele etmek amacıyla daraltıcı maliye politikası uygulanmalıdır (Ulusoy, 2015:250). Stagflasyon işsizlik sorununu kapsamaktadır. Stagflasyonla savaşmak için fiyat ve ücret kontrolleri (Gelirler Politikası), sektörel ve bölgesel farklılıkların ortadan kaldırılması için de farklı iktisat politikası tedbirlerine başvurmak gerekmektedir (Egeli ve Özen, 2013:60).

Stagflasyon ile mücadele de uygulanacak olan bütçenin içerisinde yer alan vergi ve vergi benzeri gelirler, borçlanma ve kamu harcamaları politikaları uygulanmalıdır. Stagflasyonda uygulanacak olan vergi oranları artırılarak bireylerin harcanabilir gelirlerini azaltırken diğer yandan vergi sistemine eklenecek olan muafiyet ve istisnalar ile üretimde artışlar yaşanacak ve istihdam düzeyi yükselerek arz talep dengesi sağlanacaktır.

2.2.2.2 Kamu Harcamaları

Kamu harcamalarının tek bir tanımını yapmak doğru değildir. Son dönemlerde kamu harcamaları merkezi yönetim, yerel yönetimler ve diğer kamu kurumları tarafından yapılan harcamaların toplamı kamu harcamaları olarak tanımlanır (Imber and Todd, 1983:138).

Kamu harcamalarını kısaca özetlemek gerekirse devletin almış olduğu mal ve hizmetlerin karşılığında yapmış olduğu harcamaların tamamıdır. Kamu harcamaları, devlet tarafından yapılan hizmetlerin devletin adına hizmeti gerçekleştiren kamu kuruluşları tarafından harcamanın yapılmasıdır. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu kamu harcamalarını şu şekilde tanımlanmıştır; “Kanunlara dayanarak yaptırılan iş, satın alınan ürün ile hizmetlerin bedelleri, iç borç faizleri ve dış borç faizleri, sosyal güvenlik katkı payları, borçlanma genel giderleri, borçlanma araçlarının iskontolu satışından doğan farklar, malî, sosyal ve ekonomik transferler, yapılan yardımlar ve bağışlarla verilen diğer harcamalar” olarak açıklamıştır (Tosunoğlu ve Ergül, 2018:94).

Devletin omuzlarına yüklenmiş olan görevlerin önemli bir bölümü devleti belli harcamalar yapmaya zorunlu kılmıştır. Kamu kesiminin var olmasının temel sebebi müşterek ihtiyaçların giderilmesi ve birtakım hizmetlerden faydalanılması için bir kısım malları kullanması icap etmektedir. Ayrıca büyüme ve kalkınma seviyesini yükseltmek, gelir dağılımını daha iyi hale getirmek, kaynak dağılımını etkin hale getirmek gibi farklı hedeflere ulaşmak devleti direkt olarak mal ve hizmet alımına itecektir. Devlet belli dönemlerde özel kesime karşılığı olmayan ödemeleri gerekli kılar. Bunların hepsinin manası kamu harcamalarının yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ekonomik açıdan tasnife göre kamu harcamaları ikiye ayrılmaktadır (Arslan, 2002:2-8):

1. Gerçek (reel) harcamalar
2. Transfer harcamaları

Reel harcamalar devletin almış olduğu mal ve hizmetlerin karşılığında yaptığı ödemelerdir. Reel harcamalar aslında devletin yapmış olduğu bir tüketim harcamasıdır (Demir,2015:75). Reel harcamalar etkileri ve sonuçları bakımından ikiye ayrılmaktadır (Arslan, 2002:8):

1. Yatırım harcamaları
2. Cari harcamalar

Yatırım harcamaları, devletin ekonomide sermaye birikimini artırmayı amaçladığı harcamalara verilen addır. Yatırım harcamaları piyasadaki üretimi artıran veya üretkenliği pozitif yönde artıracak şekilde etki eden kaynakların daha verimli kullanılmasını etkileyen üretim faktörleri randımanını artıran, genellikle dayanaklı mal statüsünde bulunan, faydası ve ömrü itibariyle uzun senelerce kullanılan mallara yönelik kamu harcamalarıdır (Gürsoy, 1978:132; Özen ve Köse, 2022:35). Yatırım harcamaları olarak kabul edilen bazı harcama kalemleri şunlardır (Yılmaz ve Kaya, 2005:260):

1. Etüt ve proje harcamaları,

2. Bina, tesis ve büyük onarım harcamaları,
3. Makine, teçhizat ile taşıt alımları ve tamiratları

Cari harcamalar, baz alınan yıla göre gayri safi milli hasılanın (GSMH) artmasına yardımcı olan, o yıllarda tüketilen, harcamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu harcamalar, piyasada var olan üretim kapasitesini kullanmak üzere satın alınan ürün ile hizmetlerin tamamıdır (Ulutürk, 1998:114; Özbaran, 2004:118). Cari harcamalar sürekli tekrar eden harcamalar olduğundan dolayı zorunlu kamu harcaması olarak da kabul edilmektedir. Cari harcama olarak kabul edilen kalemler şu şekildedir (Demir, 2015:76):

1. Personel giderleri,
2. Kırtasiye masrafları,
3. Temizlik ve hijyen için yapılan harcamalar,
4. Kira, elektrik, su ve ısınma giderleri

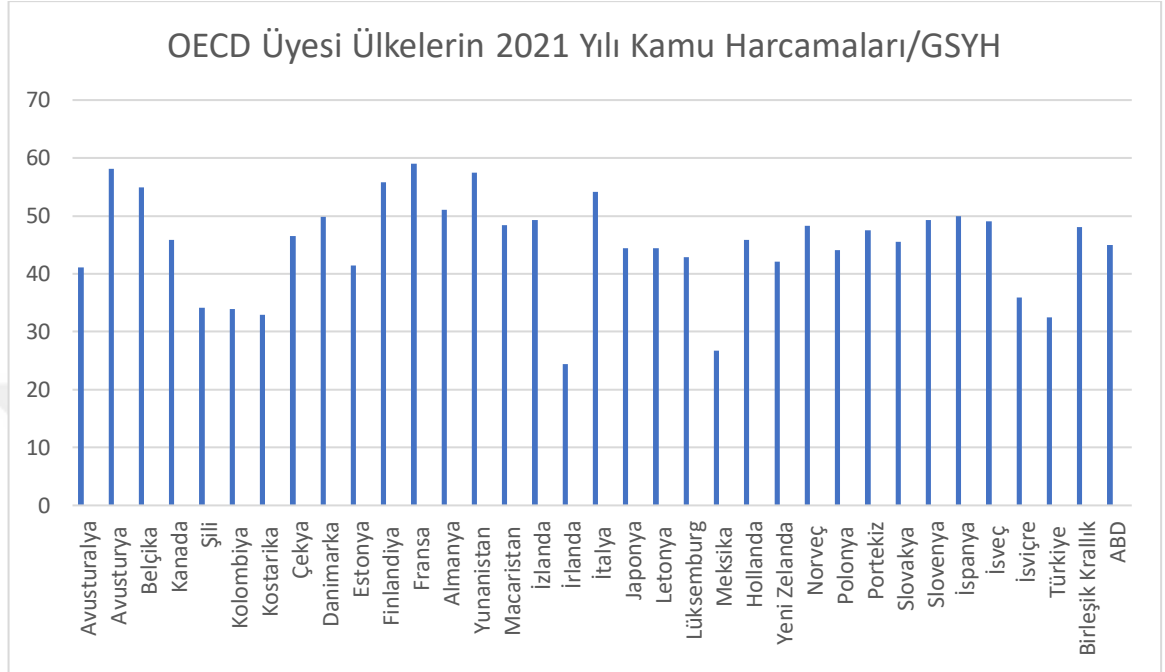
Transfer harcamaları gayri safi milli hasıla üzerinde doğrudan bir etki meydana getirmeksizin satın alma gücünün devletten, bireyler ile sosyal tabakaların eline geçmesine sebep olan, karşılığında mal ve hizmet alınmayan harcamalar şeklinde açıklanmaktadır (Heald ve McLeod, 2002: 2; Akbulut ve Güran, 2015:) Transfer harcaması kalemlerinden bazıları şunlardır (Kalaycı, 2016:2):

1. Borç faizleri,
2. Sosyal yardımlar,
3. Sübvansiyonlar,
4. Sosyal güvenliğe ilişkin giderler,
5. Vergi iadeleri,
6. Mahalli idarelere yapılan ödemeler,
7. KİT'lere yapılan transferler gösterilebilir.

Maliye politikasının amaçlarını gerçekleştirmek için uygulanan maliye politikası araçlarından biri olan kamu harcamalarının içinde bulunan transfer harcamaları gelir dağılımında adaleti sağlamaya yardımcı olmaktadır. Ekonomik istikrarı sağlamada piyasanın durumuna göre kamu harcamalarına yön verilerek istikrarı sağlamada kamu harcamaları etkin bir rol üstlenmektedir. Devletin, vatandaşlarına istihdam alanı oluşturmada yatırım harcamalarına önemli bir görev düşmektedir.

2021 yılına ait OECD üyesi ülkelerinin kamu harcamalarının GSYH'ye oranı aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 2: OECD Üyesi Ülkelerin Kamu Harcamaları/GSYH

Kaynak: OECD verilerine göre tarafımızca yapılmıştır.

Şekil 2'ye göre OECD üyesi ülkelerin 2021 yılına ait kamu harcamalarının GSYH oranları bazı ülkelerde çok yüksek iken bazı ülkelere oldukça düşüktür. Bu bağlamda bu oranın en fazla olduğu ülke %59,02 ile Fransa iken en az olduğu ülke ise %24,38 ile İrlanda'dır.

2.2.2.3 Kamu Gelirleri

Kamu geliri, devlet tarafından belirli bir dönemde genellikle bir takvim yılı içerisinde ödevlerin değişik kaynaklardan sağlamış olduğu nakdi değerlerdir. Özellikle kamu gelirleri vergi ve vergi dışı kaynaklardan sağlanır. Kamu gelirleri, devlet tarafından kullanılan önemli bir maliye politikası aracı olduğu kabul edilir (Acharya, 2017:51). Kamu gelirleri olağan dönemde ve olağanüstü dönemlerde sağlanmasına göre farklılık göstermektedir. Kamu gelirleri; vergi gelirleri, idare tarafından elde edilen gelirler, devlete ait mülklerden sağlanan gelirler ve borçlanmadan kaynaklı gelirler olarak kabul edilmektedir. Bu duruma ek olarak, hükümetin gelir sağlamada gelirlerin gönüllük esasına göre veya zorunluluk esasına göre elde edilmesidir (Nathan, 1944:27).

Kamu harcamalarının karşılanması için özel sektörden kamu sektörüne doğru transfer edilen payların başında ilk akla gelen kaynak genellikle vergilerdir fakat vergiler sadece kamu

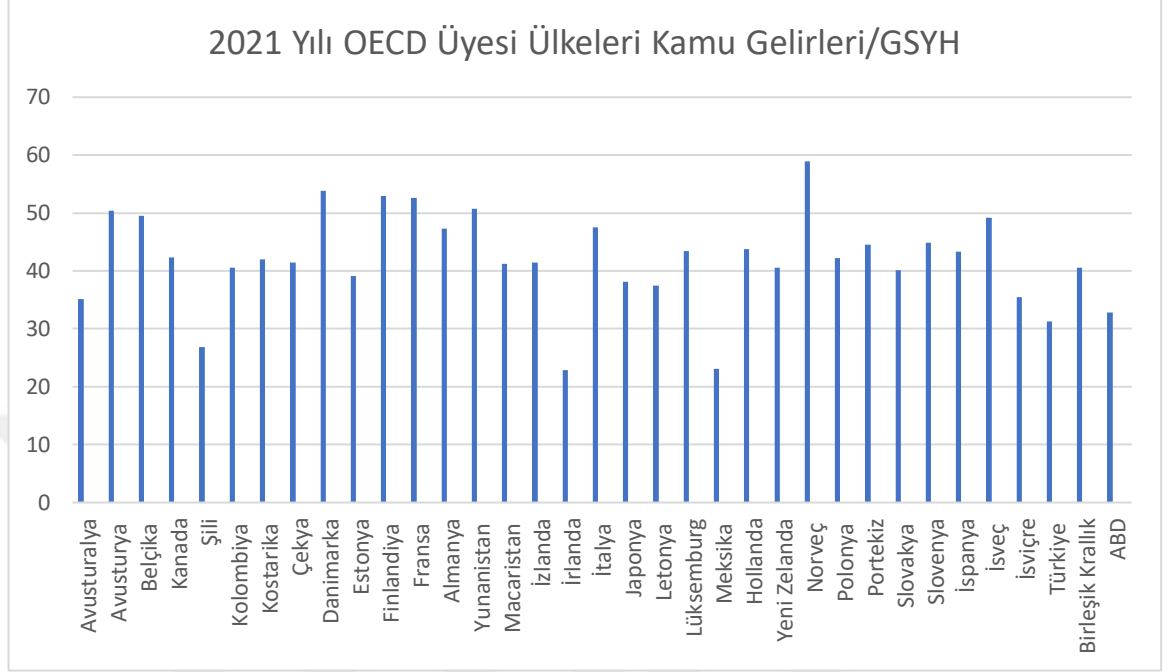
gelirinden bir tanesidir. Devlet egemenlik haklarını kullanarak özel kişilerden kendine gelir oluşturabileceği gibi yaptırım gücü sayesinde özel kesimden kendi lehine fon aktarabilir. Bunun yanında piyasada özel sektördeki gibi faaliyette bulunarak gelirlerini artırması mümkündür (Pinar, 1992:288). Kamu gelirlerinin sağlandığı kaynaklar oldukça çeşitlidir. Bu kaynaklar (Akdoğan, 2003:101):

1. Vergiler,
2. Resimler,
3. Harçlar,
4. Şerefiyeler,
5. Parafiskal gelirler,
6. Para ve vergi cezaları,
7. Mülk ve teşebbüs gelirleri,
8. Borçlanma gelirleri,
9. Fonlar,
10. Para basmaktan doğan gelirler,
11. Bağışlar,
12. Ganimetler

Kamu gelirleri, devletin maliye politikası amaçlarını gerçekleştirmede kullandığı önemli araçlardandır. Fiyat istikrarını sağlamada durgunluk döneminde ekonominin canlanması için özel sektörün gelirlerine dokunulmaması veya enflasyonist bir dönemde özel kesimin gelirlerinin azalması gerektiğinden kamu gelirleri artırılmalıdır. İstihdam oluşturulması için devletin vergi teşvikleri vererek kişileri yatırıma sevk edip iş alanları oluşturması işsizliği azaltacaktır bunun yanında yoksul bireylerin iş sahibi olması bu kişilerin gelirlerini artıracak dolaylı da olsa gelir dağılımında adaletin sağlanmasına vesile olacaktır.

OECD üyesi ülkelerin 2021 yılına ait kamu gelirlerinin GSYH 'ye oranı aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 3: OECD Üyesi Ülkelerin Kamu Gelirleri/GSYH

Kaynak: OECD verilerine göre tarafımızca hazırlanmıştır.

OECD üyesi ülkelerin 2021 yılına ait kamu gelirlerinin GSYH' ya oranı bazı ülkelerde oldukça düşük iken bazı ülkelerde bu oran çok yüksektir. Bu veriler ışığında 2021 yılında kamu gelirlerinin GSYH 'ya oranı en düşük ülke %22,87 ile İrlanda iken bu oranın en yüksek olduğu ülke %58,90 gibi bir oran ile Norveç olmuştur.

2.2.2.4 Kamu Borçlanması

Borç, ödünç alınmış herhangi bir şeyin karşılığında sonradan yerine verilmesi gereken yükümlülüğü ifade eden bir ilişki olarak tanımlanmaktadır. Borçlanma ise belli bir zaman dilimden sonra ödemek üzere veya benzeri değerlerin ödünç alınmasıdır. Günümüzde devlet için borçlanma kavramının taşıdığı anlama bakacak olursak devletin kamu harcamalarına kaynak bulmak için, sosyal ve ekonomik hayata müdahale etmek maksadıyla devletin başvurmuş olduğu bir kamu finansman aracı olarak geniş bir tanım yapılmaktadır (Meriç, 2015:3-4). Günümüzde devletlerin borçlanma yolunu tercih etmelerinde kamu görevinin gereği olarak veya devlete atfedilen görevlerden dolayı artış görülmeye başlanmıştır. Kamunun ihtiyacı olan finansmanın normal kamu geliri olarak kabul edilen vergi ve vergi benzeri kamu gelirlerinin yetersiz kalması sebebiyle, kamunun olağan görevlerini yerine getirmesi veya bu

görevin devamlılığının sağlanması için bu türden bir finansman yolunu tercih etmektedir (Çataloluk, 2009:241).

Günümüzde devlet borçları normal kamusal finansman kaynağı ve maliye politikasının bir aracı olarak kabul edilmektedir. Devletin borçlanma nedenleri; mali nedenler, iktisadi nedenler ve diğer nedenlerdir. Bu nedenlerden dolayı borçlanma yolunu tercih etmektedir (Demir, 2015:186-187).

Tablo 2: Borçlanma Nedenleri

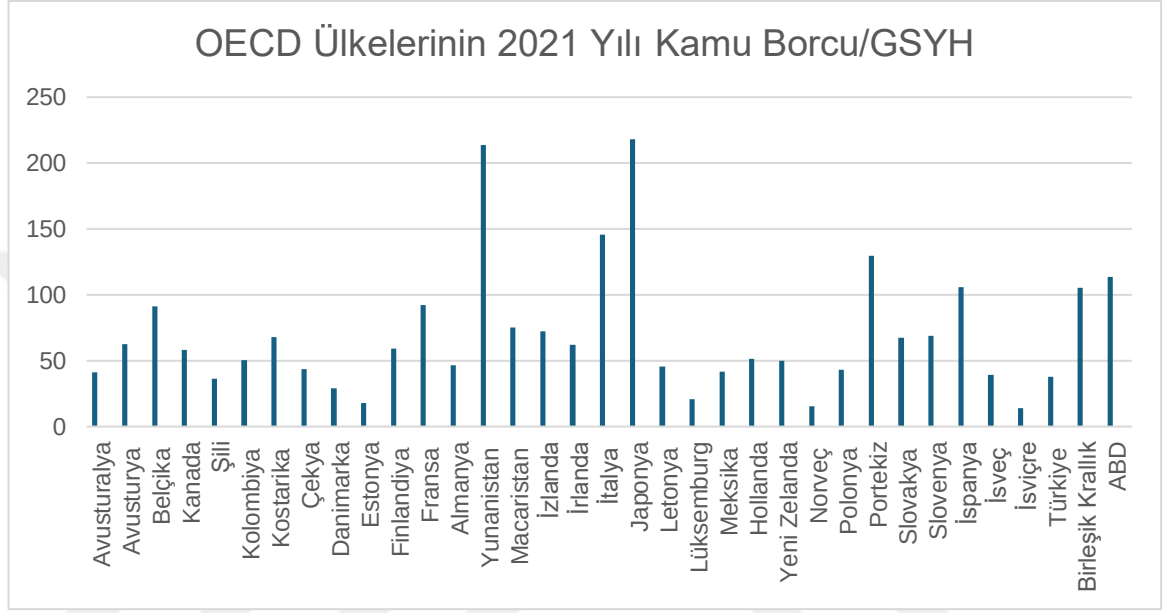
Mali Nedenler	İktisadi Nedenler	Diğer Nedenler (Sosyal ve Askeri)
❖ Bütçe açıklarının finansmanı, ❖ Vadesi gelmiş borçların ödenmesi, ❖ Büyük kamu yatırımlarının finansmanı, ❖ Olağanüstü giderlerin finansmanı,	❖ Makroekonomik istikrarın sağlanması, ❖ Tasarruf fonlarının yatırımlara yönlendirilmesi, ❖ Kaynak tahsisinde etkinlik, ❖ Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, ❖ İstikrar programlarının hayata geçirilmesi ve sürdürülmesi,	❖ Gelir dağılımında adaletin sağlanması, ❖ Aktüeryal dengenin sağlanması, ❖ Hızlı sanayileşme, nüfus artışı ve kentleşmenin finansmanı, ❖ Savunma ve güvenlik hizmetlerinin finansmanı, ❖ Savaş finansmanı,

Kaynak: (Demir, 2015:186-187) göre tarafımızca oluşturulmuştur.

Borçlanmanın yapılması veya yapılmaması iktisatçılar tarafından geçmişten günümüze kadar ki zaman diliminde güncelliğini koruyan bir konudur. Genellikle borçlanma kamu harcamalarının finansman kaynağı olarak düşünülmektedir fakat devlet ekonomide mevcut olan enflasyon hastalığını gidermek, piyasada var olan likiditeyi azaltmak için borçlanma yolunu tercih etmektedir. Gelir dağılımında bozulmalar başlayınca serveti olan kişilerden borçlanarak kişilerin servetlerinde bir azalma olmasıyla kişilerin arasındaki servet durumu eşitlenmiş olacaktır. Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması için yatırımlar yapılması gereklidir mevcut kaynakların yeterli olmadığı durumda dış kaynaklardan sağlanan finansman ile yatırımlar gerçekleşecektir. Bu durum da ekonomik büyümeyi ve ekonomik kalkınmaya yardımcı olacaktır.

Ülkelerin mevcut kaynaklarının eksik kaldığı noktada veya ekonomide herhangi bir sıkıntının olduğu dönemlerde devletler başka ülke veya başka finansman kuruluşlarından borç alma yolunu tercih etmektedirler. Bu bağlamda OECD üyesi ülkelerde gerekli sebeplerden dolayı borçlanma yolunu tercih etmişlerdir. 2021 yılına ait olan veriler doğrultusunda OECD üyesi ülkelerinin kamu borcunun GSYH' ya oranı aşağıdaki şekilde verilmiştir.

Şekil 4: OECD Ülkeleri 2021 Yılı Kamu Borcu/GSYH

Kaynak: OECD verilerine göre tarafımızca oluşturulmuştur.

2021 yılında OECD üyesi ülkelerin kamu borcunun GSYH' ya oranlarına göre bazı ülkelerin neredeyse borcu yok denecek kadar az iken bazı ülkelerin kamu borcu GSYH' nın 2 katını aşmış durumda olduğu gözlenmiştir. Bu grafiğe göre Japonya ve Yunanistan'ın Kamu borcu oldukça yüksektir. En az borç oranına sahip ülkenin ise İsviçre olduğunu söylemek mümkündür. Ülkemizin en az borca sahip ülkelerden olması da oldukça dikkat çekicidir.

1.2.3 Maliye Politikasının Amaçları

Ekosistem içinde yer alan her canlının veya her varlığın bir amacı bulunmaktadır. Bu bağlamda maliye politikasının da amaçları mevcuttur. Maliye politikasının esas amacı ekonomideki aksaklığı gidermek ve düzenli bir kalkınmayı sağlamak olduğunu söylemek doğru olacaktır. Bu istikrarın sağlanmasına yarayan hedefler maliye politikasının hedefleridir (Öncel, 1969:108-109). Maliye politikasının amaçları ise (Bozkurt ve Karatay Göğül, 2010:27):

1. Ekonomik istikrar,
2. Ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma,

3. Etkin kaynak dağılımıdır.

Maliye politikasının amaçları farklı bir tanımla ifade edilecek olunursa temelinde ekonomik büyümenin sağlanması, işsizliğin azaltılarak istihdamın artırılması ve fiyat istikrarının sağlanması hedeflenmektedir. Bu amaçlardan hareketle devlet dolaylı ve dolaysız vergilerde yapacağı regülasyonlarla kamu gelirlerinin çoğalmasını sağlayacağı gibi negatif yönlü şekilde eksiltebilir, kamu harcamalarıyla da toplam talebi etkilemesi mümkündür ve borçlanma faaliyetiyle ekonomideki fiyat ve faiz dengesinin yönünü belirleyebilir. İthalat ve ihracat politikası ile uyguladığı sübvansiyonların etkileri de bunlara ilave edildiği zaman maliye politikasının ekonominin genel çerçevesi üstündeki etkisinin ne kadar büyük olduğunu bizlere göstermektedir (Eğilmez, 2019:223- 229; Ünsal, 2020:54).

2.2.3.1 Gelir Dağılımında Adalet

Bir ülkede, belirli bir zaman diliminde elde edilmiş olan gayri safi yurtiçi hasılanın kişiler, bazı gruplar, bölgeler veya üretim faktörleri içerisinde paylaşılması gelir dağılımı olarak ifade edilmektedir. Tanımından da anlaşıldığı gibi dört ana gelir dağılımı türünden bahsedilebilir. Bunlar (Pehlivan, 2009:23):

- ❖ Bölgesel gelir dağılımı,
- ❖ Sektörel gelir dağılımı,
- ❖ Fonksiyonel gelir dağılımı,
- ❖ Kişisel gelir dağılımıdır.

Milli gelirin bölgesel dağılımı, ekonomiler çeşitli üretim bölgelerinde oluşur ve her bölge kendisine özgü ekonomik sosyal ve demografik özellikleri taşır. Ülke ekonomisinin tarıma dayalı olmasını iklim şartları doğrudan etkileyebilmektedir veya bölge sanayi ve ticaretin yoğun yaşandığı bir yer ise bölgesel gelir dağılımındaki dengesizlikler kendini gösterecektir. Sektöre göre dağılım ise tarımın, sanayinin veya hizmet sektörünün milli gelirden ne kadar pay aldığına bakılarak sektörel olarak devletin hangi alanlara teşvikler vereceği, sektörlerin milli gelirden nasıl etkileneceği sektörlerin gelir dağılımının sonuçlarına bakılarak karar verme imkânı tanır. Fonksiyonel gelir dağılımı, üretim faktörlerinin milli gelirden aldıkları payları inceleyen gelir dağılımı kavramıdır. Yani bu bağlamda üretim faktörlerinin ücretler, faizler, kar ile rantın milli gelirin içerisindeki paylarına bakılarak dağılımın nasıl şekillendiğinin incelemesidir (Özbilen, 1998:375-377).

Devletin maliye politikası amaçlarına ulaşmak için maliye politikası araçlarını kullanarak elde edilmiş olan gelirin tekrardan dağılımına müdahale etmesi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda devlet, vergiler yoluyla veya transfer harcamaları aracılığıyla gelir

dağılımını direkt olarak etkilemesiyle ikincil gelir dağılımını gerçekleştirmiş olacaktır (Gürler Hazman, 2011:206).

Devletin ikincil gelir dağılımını gerçekleştirmek için elinin altında kullanabileceği çok sayıda araç bulunmaktadır. Devletin kullandığı bu araçlar kişilere çalışma ortamı oluşturmaları, ücret ve fiyat mekanizması denetimi, vergi ve kamu harcamaları ile temel maliye politikası araçlarıyla gelir dağılımını etkileyebileceği gibi bunlara ek olarak sübvansiyonlarla da gelir dağılımına müdahale etmektedir (Özgüler, 2017:64-65). Devletin yoksul kesimdeki veya çalışmak isteyen vatandaşlarına istihdam oluşturmaları ile kişilerin gelirleri artacaktır. İstihdam edilmiş olan personellerin taban aylıklarını belirlemek veya fiyat mekanizmasını kontrol etmesi, vergilerin kişilerin gelirine göre alınması, kamu harcamalarını gerçekleştirirken yoksul kesimin bulunduğu bölgeler öncelik vermesi veya devletin verdiği teşvikler, hibeler yine gelir dağılımında adaleti sağlamada kullandığı araçlara örnek verilebilir.

Gelir dağılımının konusu gelirden meydana gelen eşitsizlikler ile toplumsal ve ekonomik kurumlar arasındaki ilişkinin varlığını, varlıklı kesim ile fakir kesim arasındaki gelir farklılığının dönemsel olarak değişimini, gelir eşitsizliğindeki farklılıkların sermaye birikimi, servet ile büyüme üzerindeki etkilerini ve kaynak dağılımını gündeme taşımaktadır (DPT, 2001:3). Devlet, gelir dağılımındaki eşitsizliği minimum seviyeye çekmek için politika yapıcılar tarafından fiyat, gelirler, ücret, servet, eğitim ve maliye politikaları gibi farklı politikalar geliştirmiştir. Devlet, özellikle maliye politikası ile gelir dağılımındaki eşitsizliği ortadan kaldırmak amacıyla ekonomiye müdahale etmekte ve maliye politikası araçlarından kabul edilen vergiler ile kamu harcamalarını kullanarak gelir dağılımındaki eşitsizliği gidermeye çalışmaktadır (Teyyare ve Sayaner, 2018:310).

Ülkede bazı kesimlerde yaşayan kişilerde yoğun bir servet artışı ve bireyler arasında yaşanan aşırı gelir farklılıklarının bu kesimden vergiler vasıtasıyla gelirin belli bir kısmını alarak geliri az olan yoksul kesime bütçede yer alan harcama kalemleriyle gelirin tekrardan dağıtılması devletin maliye politikası amaçlarından olan gelir dağılımında adaletin gerçekleştirilmesi amacına bir nebze de olsa katkı sağlayacaktır.

2.2.3.2 Ekonomik Büyüme ve Ekonomik Kalkınmanın Sağlanması

Her ekonomide, ürün ve hizmet üretilebilmesi için ihtiyaç olan fizikî sermaye, beşerî sermaye, işgücü (vasıfsız) ve doğal kaynaklardan oluşan girdiler müteşebbislerce değişik teknolojik bilgiler çerçevesinde ve farklı oranlamalarla bir araya getirilmektedir (Kibritçiöğlu, 1998:207). İktisadi büyümenin sağlanabilmesi için öncelikle müteşebbis tarafından bu faktörlerin bir araya getirilmesi gerekmektedir. Esas olarak ekonomik büyüme, ekonominin içerisinde belli bir dönemde meydana gelen artış olarak ifade edilmektedir. Ekonomik büyüme

bir ülkedeki üretim miktarındaki artışın en önemli göstergesi olarak kabul edilen ölçütün yani Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYH) bir önceki yıla göre artması şeklinde de yorumlanır (Turan, 2008:11; Özel, 2012:64).

Ekonomik büyüme, bir ülkede belli bir zaman dilimindeki üretim hacminde meydana gelen artış olarak kabul edilmektedir. Bu artış öyle olmalıdır ki insanlığın bugünkü değerlerinden daha sağlam ve daha güçlü hale gelmesindeki aritmetik artış olarak kabul edilmelidir. Artış olarak kabul edilen insan sayısındaki yükseliş, sermaye değerlerindeki artış ve mili gelirdeki artışlar birer büyüme değeri olarak kabul edilmektedir. Ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlere baktığımızda teknolojik olarak gelişmişlik düzeyi, doğal kaynaklar ve doğal kaynakların kalitesi, eğitim seviyesi, coğrafi şartlar ve diğer etkenlerden oluşmaktadır (Özgüven, 1987:161).

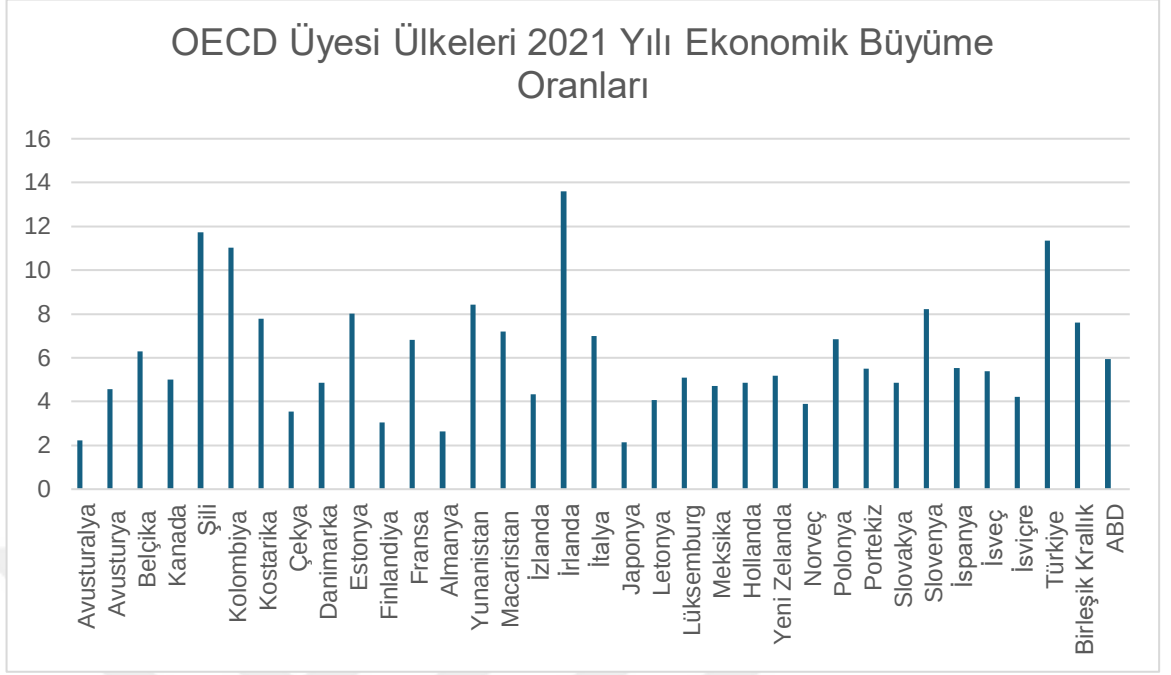
Bir ekonominin üretim kapasitesi, belli bir dönemde miktarsal ve niceliksel olarak miktar artışı ve genişlemedeki pozitif değişim olarak ifade edilmektedir ve iktisadi büyümeye farklı bir bakış açısı getirmektedir (Freyssinet, 1985:124; Aksu, 2018:13).

Ekonomik büyüme, ülkede ikamet eden vatandaşların yaşam kalitesinin devamlı olarak artırılmasının en temel şartı olarak kabul edildiğinden dolayı, ekonomik büyümenin esas amacının ülkelerin makroekonomik amaçlara ulaşmak olduğunu söylemek doğru olacaktır. Fakat her ülkede büyüme oranları farklılık göstermektedir. Bunun sebebi olarak, büyümenin belirleyicisi olan faktör bileşimlerinin ülkeler arasındaki dağılımının farklılık göstermesidir. Bu faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür; fiziksel sermaye, iş gücü, beşerî sermaye, doğal kaynaklar, teknoloji, girişimcilik, kurumsal yapı ve hükümet gibi etmenlerdir (Erdem ve Çelik, 2019:16).

Kısacası ekonomik büyüme bir yıl içerisinde ülkedeki üretim faktörlerinin üretime dahil edilip reel olarak bir önceki yıla göre yaşanan artışların toplamı olarak tanımlanmaktadır.

Genel olarak devletler önceki yıllara göre düzenli olarak reel nitelikte büyümeler yaşamak istemektedir. Büyümenin gerçekleşmesi için her alanda üretimin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda OECD üyesi ülkelerin 2021 yılına ait ekonomik olarak büyümesi aşağıda verilen şekilde gösterilmiştir.

Şekil 5: OECD Üyesi Ülkelerinin 2021 Yılı Ekonomik Büyüme Oranları

Kaynak: OECD verilerine göre tarafımızca oluşturulmuştur.

2021 yılında OECD ülkelerinin ekonomik büyüme oranlarına göre bazı ülkelerin büyüme oranları çok yüksek iken bazı devletlerin büyüme oranları oldukça düşüktür. 2021 yılındaki grafiği incelediğimizde ülkelerin büyüme oranlarının dalgalı olduğu gözlenmiştir. Ülkelerin büyüme oranları incelendiğinde 2021 yılında en çok büyüme yaşayan ülke yaklaşık olarak %13,5 gibi bir oran ile İrlanda olmuştur. Yine aynı yılda en az büyüyen ülke ise yaklaşık olarak %2,4 ile Japonya olmuştur.

Ekonomik Kalkınma, bir ülkede üretilen ürün ve hizmetlerin reel artışların yanı sıra eğitimdeki alt yapının ilerlemesi, hukuk yapısının iyileştirilmesi, sağlık alanındaki gelişmeler ve kültürel alanlardaki iyileştirmelerin bütünündeki topyekûn gelişmelerin tamamıdır (Tunç, 2017:21).

Ekonomik kalkınma, bir ülkenin ekonomisindeki üretimin ve üretim kapasitesinin nüfus artışından daha yüksek bir şekilde artması olarak tanımlanmaktadır (Pazos, 1953:228).

Ekonomik kalkınma, ekonomik büyümenin bütün topluma refah artışı şeklinde yansımaları ve toplumun eski zamanlarda yaşanmış kötü durumlara tekrardan dönülmemesi olarak yorumlanmalıdır. Kalkınma, bütün toplumun komple genişlemesi ve olumlu yönde yaşam kalitesinin değişmesidir (Demir, 2015:254).

Ekonomik kalkınma kavramı ekonominin hem niteliksel hem de niceliksel ilerlemesine odaklanan bir süreçtir. Ekonomik kalkınma, ekonominin yapısının ve sosyokültürel yapının değişimi ve yenilenme süreci olarak kabul edilmektedir. Gerçekleşen

yapısal değişim ile iktisadi, sosyo- kültürel, siyasal ve diğer alanlardaki sürecin daha ileri bir seviyeye ulaşması olarak da tanımlanabilir. Ekonomik kalkınma yaşam şartlarının, eğitim ve sağlık imkânlarını iyileşmesi, okuryazarlık oranının artması, adalet sisteminin daha iyi seviyelerde olması ve diğer alanlarda yapılan yapısal reformlarla insanların yaşam standartlarının kalitesinin geliştirilmesi, gelir dağılımının adil olması, yoksulluk seviyesinin azaltılması demokratik ve özgürlükçü ortamların oluşması gibi ekonominin nicel ve niteliksel olarak iyi bir noktaya ulaşması şeklinde tanımlanabilir (Günsoy, 2020:181).

Genel olarak ekonomik kalkınma veya ekonomik genişleme kavramı insanların maddi olarak daha iyi imkanlara ulaşmasının yanında insanca yaşamının, yaşam şartlarının kalitesinin artırılması olarak kabul edilen refah seviyesinin ileriki bir hedefe ulaşması şeklinde de yorumlanabilir. Ayrıca ekonomik büyüme, üretim kapasitesinin artırılması dolayısıyla gayri safi yurt içi hasılda bir önceki yıla göre reel anlamdaki nicel bir artışken, ekonomik kalkınmanın daha çok sosyal hayat ve refah seviyesinin iyileştirilmesi gibi niteliksel bir konu olduğunu ifade etmek doğru olacaktır.

2.2.3.3 Ekonomik İstikrar

Ekonomik istikrar; ekonominin içinde bulunduğu mevcut durumun korunması, piyasadaki denge şartlarının sağlanması, dönemsel dalgalanmalardan kaynaklanan negatifliklerin giderilmesi ve bu dalgalanmaların minimum seviyeye çekilmesi olarak tanımlanmaktadır (Eker vd., 1994: 82; Duygulu, 1998: 107-108). Ekonomik istikrar aynı zamanda fiyat istikrarını, tam istihdamın gerçekleşmesini ve dış dengenin sağlanması olduğunu ifade etmektedir (Demir, 2015:253).

Ekonomik istikrarın alt kollarından bir tanesi olan fiyat istikrarı, fiyatlar genel düzeyindeki iniş çıkışların engellenmesi olarak tanımlanmaktadır. Fiyatlar genel düzeyindeki hareketlenmeler aşağı doğru oluşan ivmeyi deflasyon olarak tanımlanırken fiyatlar genel düzeyindeki yukarı doğru tırmanışlar ise enflasyon olarak belirtilmektedir (Gürdal, Şanver, 2012:6; Turan vd., 2018:461). Üretim kapasitelerinin, işsizliğin ve noksan kalan ekonomik büyüme ile fiyatlardaki hızlı artışın birlikte görüldüğü iktisadî duruma stagflasyon denir (Turan, 1987:433). Bu bağlamda fiyat istikrarındaki istikrarın sağlanmasında ekonomilerde meydana gelen üç sıkıntının varlığını gidermede maliye politikası, ekonomideki aksaklıkları gidermede kullanılan bir politika olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tam istihdam, bir ülkede cari ücretler düzeyinde çalışmak isteyip de iş bularak çalışma hayatına atılmış olan bireyler istihdam edilmiş olur. İstihdamın gerçekleşmemiş olması ekonomideki en önemli sıkıntıların başında gelmektedir (Günsoy, 2020:29). İşsizliğin azaltılması için hükümet çözüm olarak kamuda istihdama giderek işsizliği azaltma yönünde

politikalar geliştirmektedir. Bazen özel sektör ile devlet, rolleri değiştirerek özel sektör istihdam görevini üstlenerek piyasaya istihdam yaratarak işsizliği azaltması devletin omuzlarından büyük bir yükü de kaldırmış olacaktır (Stepanyan, 2015:41). Politika yapıcılar özel sektörün istihdam alanları yaratmasına yardımcı olmak için vergi indirimleri, mali teşvikler ve birtakım imtiyazlar tanıyarak özel sektöre yardımcı olacaktır (Popa ve Codreanu, 2010:3).

Özel sektörün ve devletin birbirleriyle istihdam konusunda uyumlu çalışması işsizliğin azaltılmasına vesile olacaktır. İşsizliğin azaltılması hem ekonomik olarak hem de toplumsal hayatın normal akışında devam etmesi amacıyla son derece kritik önem arz etmektedir.

2.3.İktisadi Büyüme Teorileri

Bir ülkede üretim kapasitesinde yaşanan bir artışın sonucunda üretim artmış olacak dolaylı olarak milli gelirden pozitif yönlü olarak artacaktır. Yani ekonomik büyümenin reel olarak zenginleşmesidir. Zenginlik ise hayat şartlarının kolaylaşması ve daha yaşanabilir bir hayatın oluşmasını sağlamıştır. İnsanlık daha kolay ve yaşanılabilir bir hayatı zenginlik ile özdeşleştirmiştir. Dolayısıyla insanoğlu sürekli olarak büyümenin yollarını aramıştır (Özsağır, 2008:333). İktisatçılar da ekonomik büyümenin sağlanabilmesi ve büyüme için nasıl bir yol izleneceği konusunda fikirlerini ortaya atmışlardır. Ekonomik büyüme teorisinin tarihini merkantalistlere kadar dayanabileceğini söylemek mümkündür. Çünkü merkantilizm zenginliğin kaynağı olarak değerli madenler olduğunu belirtmişler ve zenginliğin başka ülkelerdeki değerli madenleri kendi ülkelerine getirmekle mümkün olacağını iktisada kazandırmışlardır. Merkantilizmden sonra ortaya çıkan Fizyokratlar zenginliğin kaynağının tarım olduğu belirtmişlerdir. Böylece zenginliğin yani ekonomik büyümenin kaynağını farklı yollarda aramışlardır.

2.3.1 Klasik İktisadi Büyüme

Klasik iktisadın öncüleri olarak bilinen A. Smith, D. Ricardo ve Malthus gibi iktisatçılar klasik akımın doğmasında sanayi devriminin etkili olduğunu söylemektedirler. A. Smith yapmış olduğu çalışmalarında devletlerin iktisadi olarak büyümesinde sadece sermayenin yeterli olmadığı teknolojik ilerlemenin de iktisadi büyümede etkin bir silah olarak kullanılabileceğini öngörmüştür. Bu duruma ek olarak Smith büyümenin srekliyet arz etmediğini ifade etmiştir. Bazı dönemlerde durgunluğun olacağını belirtmiş ve bu durgunluğun da olağan bir durum olduğunu savunmuştur. Smith'in bu şekilde düşünmesi diğer klasik iktisatçılara göre farklılık göstermektedir. D. Ricardo ve Malthus ise ekonomik büyümenin durağan olmadığı ve büyümenin devamlılık gösterdiğini belirtmişlerdir. Durgunluğun yaşandığı süreçleri negatif bir durum olarak nitelendirmişlerdir. Bu dönemlerde yaşamış olan

Schumpeter' e göre teknolojik olarak ilerlemenin iktisadi büyümeye bir hız kazandıracağını savunan ilk iktisatçı olduğu söylemek doğru olacaktır (Malatyalı, 2016:64).

Adam Smith'e göre bir ülkedeki üretimde bir anda meydana gelen herhangi bir artış yani ekonomik büyümenin gerçekleşmesi iş bölümü ile ilişkilendirilmiştir. Smith büyüme modelini kurarken iş bölümüne ayrı önem vermiş ve büyümeyi iş bölümünün üzerine kurmuştur. İş gücünün üretkenliğini (Y/L) çoğaltan iş bölümü sürecidir. İş bölümünün yaygınlaşması işçi başına üretimin artmasına vesile olmaktadır. İş bölümünün artması işçinin belli bir süreden sonra uzmanlaşmasının önünü açmakta ve teknolojiyi kullanmanın farklı yollarını bularak üretime katkı sağlamakta ve bu durumda daha hızlı ve seri bir üretime neden olmaktadır (Smith, 2009:56; Doğan, 2014:366-367).

Bir diğer klasik iktisatçı olan David Ricardo ekonomik büyümenin soyut olduğunu varsaymaktadır. Ricardo çalışmalarında sınırlı sayıda bazı ekonomik ilişkiler ve varsayımlardan hareket ederek toplulukların ortak gelişimi hakkında bir sonuca varmıştır. Ricardo'nun çalışmaları genellikle Sanayi Devrimi'nin ilk dönemlerine denk geldiğinden dolayı tasarruf ve sermaye birikimi oldukça yüksektir ve sanayide teknik ilerlemeler meydana gelmiştir. Bu durumun karşılığında zirai üretim oldukça düşüktür. Ücretlerin minimum seviyede ve sabit durumda olması aynı zamanda tam istihdam mevcuttur. Ricardo'nun büyüme teorisi Malthus'un nüfus kanununa ve ziraatte azalan verimler yasasına dayanmaktadır. Ricardo, bu iki esastan hareket etmek suretiyle sermaye birikiminin dağılım üzerindeki etkilerini incelemiştir. Ricardo'nun sistemini şu şekilde açıklamak mümkündür (Hiç, 1960:25-26):

1. Toprağı sabit kabul etmekle sermaye ve emeğin artırılabilceğini,
2. Üretim fonksiyonun veri olduğunu ve tekniği sabit olarak kabul etmektedir,
3. Tarımda azalan verim yasasını cari olarak görmekte, ayrıca sermaye ve emek düzeyinin artırılması sonucunda toplam üretimdeki artış hızı azalır,
4. Nüfus ücret düzeyine tabidir. Ücretlerin artması nüfusun artışına neden olur.

Sonuçta ücret asgari bir düzeyde sabit kalır.

Malthus, 1798 yılında “Nüfus İlkeleri Üzerine Bir Deneme” isimli çalışmasında toplumun ileriki dönemlerde iyileşmesini etkilemesi Malthus' un yapmış olduğu bu çalışmada nüfus artış hızı ile gıda arzındaki daha yavaş artışın yaşanması arasındaki eşitsizliğe dikkat çekmiştir. Bu duruma ek olarak savaş, kıtlık, hastalıklar ve aile büyüklüğünün kısıtlanması için muhtemel alternatifinin olmasının gerektiğini göstermiştir (Dunn, 1998:76). Malthus'un nüfus kuramına göre nüfusa bağlı olup nüfus artış hızının aşırı fazla olması halinde kişi başına gelirden alınan pay düşecektir ve tasarruflarda azalacaktır ayrıca büyüme hızı da düşecektir. Nüfus artışı ve gelir arasında doğrusal bir ilişkinin mevcut olduğu, kişisel gelirin düşmesiyle de

nüfus artış hızı azalacaktır. Bu bağlamda klasik teoride emek piyasasında ücretlerin esnek olmasından dolayı işsizlik ve büyüme hızı arasında direkt bir ilişkinin varlığından söz edilememektedir. İşsizlik, bir seçim olarak kabul edilip ekonomik bir problem olarak değerlendirilmemektedir. (Paya, 1998:181; Göktaş Yılmaz, 2005:65)

2.3.2 Harrod Domar Modeli

Büyük Buhran' dan sonra ekonomideki sıkıntıları gidermede devletin varlığının hissedilmesi gerçeği, İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde meydana gelen yıkımları kaldırma görevi ve birtakım ekonomik problemleri çözme görevinin devletin omuzlarına yüklenmiş olması devletin ekonomideki rolünü daha da artırmıştır. Harrod-Domar modeli ile ekonomik büyümeyi bıçak sırtı denge koşullarına bağlamış ve büyümenin sağlanabilmesi için devlete dengeleme görevi verilmiştir (Şen, 2007:70-71).

Harrod, 1939 senesinde yaptığı çalışmada eksik istihdam dengesinden hareketle tam istihdam dengesine götürecektir olan büyümenin şartlarını çalışma konusu yaparken Domar ise 1946 yılındaki çalışmasında, tam istihdam dengesinden başlayarak büyümenin nasıl sağlanacağı konusundaki şartları ön araştırmaya tabi tutmuştur (Aksu, 2018:60).

Çalışmalarında birbirlerinden bağımsız olarak ele aldıkları büyüme modellerinde neden-sonuç olarak ulaştıkları varsayımların benzerlik göstermesi nedeniyle literatürde Harrod-Domar modeli ismiyle bilinmektedirler. Harrod ve Domar modelleri temeli aynı olmakla birlikte aralarında küçük bir fark bulunmaktadır. Harrod, eksik istihdam konusunu kendine baz alıp tam istihdam hedefine varmayı sağlayacak koşullar üzerinde çalışırken Domar ise tam istihdam durumundan yola çıkarak bunun akım halinde süreç olarak korunması için lazım olan koşulların sağlanmasını belirtmiştir. (Kaynak, 2009:66; Aksu, 2018:60-61).

Harrod-Domar modeli esas olarak Keynesyen'in makroekonomik hedeflerinden olan uzun dönemde ekonomik büyümenin nasıl bir şekil alacağına katkıda bulunmak için Roy Harrod ve Evsey Domar tarafından birtakım çalışmalar yapılmış ve yapılan analizleri kaleme almışlardır. Bu modelde sermaye stokunun uzun dönemde sabit olmadığını varsaymaktadır bunun nedeni olarak da net yatırımlar mevcut sermaye stokuna ilave edilir ve böylece istihdam gelir seviyesi yükselir. Harrod-Domar modelinin teorik yapısı, elde edilmiş ürün ile üretimi arasında ilişki kuran basit bir üretim fonksiyonunu kapsar. Ulusal gelirin sermaye miktarıyla orantılı olduğunu belirten çıktı-sermaye oranı vasıtasıyla üretim ile sermaye stoku arasında bir bağ kuran basit bir üretim fonksiyonunu kapsamaktadır (Bourgeois, 1989:26).

Harrod-Domar modelinin, uzun vadedeki problemlerini her zaman uyguladığı kısa vadedeki araçlarla tutarlı bir şekilde incelemiştir. Harrod ve Domar uzun vadedeki etkisi olarak

çarpan, hızlandırıcı ve sermaye katsayısı açısından değerlendirmektedir. Harrod istikrarsızlığının var olup olmadığına bakmak için dışsal faktör olarak kabul edilen işgücünün artış oranına uyumunu özenli bir şekilde analiz etmiştir (Solow, 1956:66).

Harrod-Domar modelin amacı, az gelişmiş ülkelerin iktisadi büyüme problemlerine çözmek değildir. Modelin amacı, gelişmiş ülkelerin sahip olduğu ekonomilerde tam istihdam düzeyini gerçekleştirmek üzere gelir, tasarruf, yatırım ve üretim arasındaki dengeyi sağlamaktır. Harrod-Domar' a göre tasarruf hacmini artırarak yani yatırım miktarına pozitif yönlü bir ivme kazandırarak büyüme hızındaki artışı olumlu etkilemektir. Tasarruf katsayısının az olması büyümeyi olumsuz etkilen bir unsurdur (Tanrıku, 1983:17). Bu çerçevede bireylerin elde ettiklerinin belli bir kısmını tükettikten sonra artan kısmından tasarruf edilmesi büyüme için son derece hayati öneme sahiptir. Tasarrufların yatırımlara kanalize edilmesi, yeni iş sahalarının doğması dolaylı olarak işsizliğin azalmasına neden olurken diğer taraftan da üretim kapasitesinin artmasına vesile olacaktır. Bu durum da iktisadi büyümenin gerçekleşmesine sebep olacaktır.

Harrod-Domar modeline göre her ekonominin ulusal gelirinin belirli bir kısmı tasarruflara ayrılmalıdır. Ayrılmış olan tasarruflar bozulmuş, eskimiş, yıpranmış veya teknolojik olarak geri kalmış olan üretime katkı yapan sermaye mallarını yenilemek için kullanılır. Sermaye stokuna net ilaveler yapılmasından dolayı yeni yatırımların yapılması ekonomik büyüme için son derece önemlidir (Todaro ve Smith, 2012:112).

2.3.3 Neoklasik Büyüme Modeli

1950 ile 1980'li yılları kapsayan süreçte ekonomiye hâkim olan ekonomik büyüme modeli olarak karşımıza Neo-Klasik Büyüme Modeli çıkmaktadır ve bu modele R.M. Solow ve T. Swan önemli katkılarda bulunmuşlardır (Jones, 2001: 20; Tunalı ve Yılmaz, 2016:298).

Solow-Swan (Neoklasik) ekonomik büyüme teorisine göre piyasada çıktı seviyesini belirleyen emek (L) ve sermaye (K) faktörlerine ek olarak teknolojik yenilik(A) dışsal bir faktör şeklinde kabul edilmekte ve modelin içerisinde izah edilmemektedir. Teknolojik olarak genişlemenin içsel bir faktör şeklinde büyüme modeline ilave edilmesinin teorik geçmişi Schumpeter'un 1942 yılındaki çalışmasına dayanmaktadır. Teknolojik olarak genişlemenin büyüme teorisi içerisinde içsel bir faktör olarak yer almasının başlangıcı Schumpeter ile başlamış olsa da 1980'li yılların ortasına kadar ki süreçte hâkim olan büyüme teorisi Solow (1956) ve Swan (1956)'ın aynı yıllara denk gelen çalışmalarında teknolojik genişlemenin modelin içerisinde yer verilmediği dışsal bir faktör olarak kabul edilmesi büyüme teorisini oluşturmaktadır (Demirgil, 2021:24).

Neoklasik iktisadi büyüme modelinde, teknoloji iktisatçılar tarafından sanki bir kara kutu muamelesi görmüştür. Başka bir ifadeyle, teknolojik gelişmenin tamamının mühendislik biliminin bir alt dalı olarak görülmesi iktisatçıların ilgisini pek çekmemiştir. Bu sebeple teknolojik gelişmeler sanki ilahi bir güç tarafından gökten zembille inmiş gibi kabul edilmiş dışsal ve fen bilimlerindeki tesadüfi gelişmelere bağlı bir olgu halini almıştır (Hanusch, 1995: 177; Kibritçioğlu, 1998:8).

Neoklasik büyüme modeline göre ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için Solow ‘un varsayımları şu şekildedir (Ercan, 2002:130):

1. İktisadi büyümede kapalı bir ekonomi,
2. Rekabetçi piyasaların mevcut olması,
3. Bireylerin akılcı yani rasyonel davranması,
4. Sermaye,
5. İşgücünün her biri için ölçeğe göre azalan getiriye, üretim fonksiyonu için sabit getiriye öngören bir üretim teknolojisi şeklinde kısaca açıklanabilir.

2.3.4 İçsel Büyüme

Ekonomik büyüme kavramı tarihsel süreç içerisindeki son teoriye göre, esas olarak bir ekonominin kendi içerisinde bulunan dinamikler ile etkileşim halinde olması ve refah seviyesinin belirlenmesinde politikaların belirleyici kıstas olarak kabul ettiği çerçeve mekanizmayı benimsemektedirler. Neoklasik büyüme modelinin esas aldığı toplumsal üretim fonksiyonudur ayrıca standart varsayımlarında değişiklikler yapılmış ve ekonomik büyüme için teknolojik gelişmelerin önemi formel modellerle kanıtlanmak istenmiştir. Bu yapıdaki modeller içsel büyüme teorisi başlığı altında toplanmaktadır. Romer’in (1986) alışması ise yeni dönem içsel büyümenin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Yardımcı, 2006:99).

İçsel büyüme modeline Arrow, Romer ve Lucas gibi iktisatçıların önemli katkıları olmuştur (iftçi ve Aykaç, 2011:162). Romer (1986) ve Lucas (1988)’ın yaptığı çalışmalar ile içsel büyüme modeli, gündeme gelmesinde neoklasik üretim fonksiyonu ve neoklasik üretim fonksiyonun altında yatan varsayımları tenkit etmeye başlamıştır. İçsel büyüme kuramını neoklasik büyüme kuramından ayıran en önemli unsur beşerî sermayedir (Barro and Martin, 1995:15; şıklar ve Kaya, 1998:62). Büyüme kuramına farklı bir bakış açısı getirmişler ve içsel büyüme kuramı olarak adlandırmışlardır.

Solow modeline göre tasarruf seviyesi ile sermaye birikiminin, ekonomik büyümeyi sadece geçiş dönemlerinde minimum seviyede etkilediğini varsaymaktadır. Bu durumun aksine

Solow modelinin ekonomik büyümenin sebebi olarak teknolojik ilerlemenin olduğunu ve büyümeyi maksimum seviyede etkilediğini belirtmiştir. Fakat Solow modelinde teknolojik gelişmeler dışsal bir olgu olarak kabul edildiğinden dolayı ekonomik büyümeyi tam olarak açıklayamamıştır. 1980'li yılların son dönemlerinde Paul Romer ve Robert Lucas gibi iktisatçıların yapmış oldukları çalışmada Solow modelinin eksiklerini eleştirmişler ve yeni bir büyüme modelinin oluşmasının önünü açmışlardır. Solow modelinde büyümenin fiziksel sermayeden oluştuğu kabul edilirken içsel büyüme teorisi, büyümeyi sermayeyi hem fiziksel sermaye hem de beşerî sermayenin toplamı olarak kabul etmektedir. Beşerî sermaye ise emek faktörünün sahip olduğu bilgi, tecrübe ve becerilerinden oluşan sermaye olarak da kabul edilmektedir (Ünsal, 2009:616).

İçsel büyüme kuramına göre ülkelerin büyüme potansiyelini belirleyen esas unsurların bilimsel ve teknolojik olarak yaşanan gelişmeler olduğuna fakat bu yöndeki gelişmelerin olağan akışına bırakılmadan ülkelerin bilinçli davranması ve politika üretmelerini savunmuşlardır (Arisoy, 2011:284).

İçsel büyüme, geleneksel büyüme modelinde dışsal faktör olarak kabul edilen bilgi, beşerî sermaye, Ar-Ge çalışmaları, ölçek ekonomileri ve teknolojik gelişmeleri içselleştirerek gelişmiş ekonomilerin yaşayabileceği muhtemel resesyonu azaltabilmektedir ve ayrıca geleneksel büyüme modelinde yer alan pasif devlet anlayışını geride bırakmıştır ve aktif devlet anlayışını gündeme taşımıştır (Çiftçi ve Aykaç, 2011:162). İçsel büyümenin anlamı şu şekildedir: İktisadi hayatta yer alan, ekonomik aktörlerden olan firmaların amacı karlarını maksimize etmek iken diğer bir aktör olan tüketicilerin amacı ise kendi çıkarları doğrultusunda haz ve fayda sağlamak maksadıyla gerçekleştirdikleri bilinçli eylemler sonucunda ortaya çıkan yenilikler olarak kabul edilmektedir (Dinopoulos ve Şener, 2007:2).

İçsel büyüme, bilgi, beşerî sermaye ve teknolojik olarak ilerlemenin aynı emek ve sermaye unsurlarında olduğu gibi büyüme modellerinin içselleştirildiği büyüme şeklidir. Adam Smith; içsel büyümede bilgi, beşerî sermaye ve teknolojik ilerlemenin ekonomik büyümede uzmanlaşmaya olan etkisine dikkat çekmiştir. A. Marshall ise dışsallıkların önemine vurgu yaparken, J. Schumpeter ise yenilik konusunun altını çizmiştir. Fakat ölçme zorluğu ve diğer girdilerle iç içe olması nedeniyle daha önceki büyüme modellerinde önemsenmeyip dikkate alınmamış ya da dışsal olduğu farz edilmiştir (Demir vd., 2006:27).

İçsel büyüme teorisi, iktisadi büyümeyi ekonominin içerisinde yer alan ekonomik aktörlerin içsel olarak belirlediği hipotezi üzerinde durmaktadır. Bu modelde içsel büyümenin motoru ve mekaniği üç ana başlığa ayrılmaktadır (Ehrlich, 1990:3-4):

1. Gary Becker, Kevin Murphy, Robert Tamura ve Mark Rosenzweig gibi iktisatçılar beşerî sermaye oluşumu ve nüfus artışını ele almışlardır,
2. Paul Romer ise teknolojik olarak ilerlemeyi, piyasa güçleri tarafından motive edilen girişimcilerin kararına bağlamıştır,
3. Robert Barro, Robert King ve Sergio Rebelo, Dale Jorgenson, Kun-Young Yun gibi iktisatçılar hükümetin büyüme sürecindeki rolünü incelemek ve büyümeyi bağımsız değişken olarak incelemişlerdir.

Tablo 3: Başlıca Büyüme Teorileri ve Özellikleri

Büyüme Teorisi	Büyümenin Kaynağı	Büyümenin Özelliği
Klasik Büyüme Teorileri A. Smith (1776) D. Ricardo (1817) T.R. Malthus (1799)	İş bölümü Artık değerın yatırıma dönüşmesi	Sınırlı büyüme, Tarımda AVK nedeniyle sınırlı büyüme, Nüfus Kanunu sebebiyle sınırlı büyüme
J. M. Keynes (1930)	Talep ve tüketim ağırlıklı model oluşturmuştur.	Beşerî sermayeyi ve teknolojiyi modelinde ihmal etmiştir. Eksik istihdamda ekonomik dengeye gelineceğini belirtmiştir.
K. Marks (1867)	Sermaye birikimi	Kapitalist süreçte kâr oranlarının düşmesi nedeniyle sınırlı büyüme
J.A. Schumpeter (1911-39)	Yenilikler	Kararsız büyüme, Kararsız denge
Post-Keynezyen Büyüme Mod. R. Harrod (1939) E. Domar (1946)	Tasarruf ve yatırımlar	Kararsız denge
Neo-klasik Büyüme Modeli (Dışsal Büyüme Modeli) R. Solow (1956)	Dışsal olduğu kabul edilen nüfus ve teknolojik gelişme	Teknolojik gelişmenin yokluğu nedeniyle geçici büyüme
Roma Kulübü Modelleri Meadows (1972)	Doğal kaynaklar ve çevre korunması	Nüfus patlaması, Çevre kirliliği ve Enerji tüketimi nedeniyle sorunlu büyüme

Yeni Büyüme Teorileri (İçsel Büyüme Teorileri) P. Romer (1986) R. Lucas (1998) R. Barro (1990)	Fiziki sermaye, Beşerî sermaye, Teknoloji, Kamu sermayesi ve Mali araçlar	Büyümenin içsel olması, Devletin yenilenmesi ve Tarihsel gelişimin dikkate alınması
Sanayi Bölgeleri Modeli G. Becattini (1991)	Sınaî ve mahalli örgütlenme şekli	Büyümenin bölgesel dengesizliğinin açıklanması

Kaynak: Aksu, 2014:353 göre tarafımızca yapılmıştır.

Ekonomik büyüme konusunda çok çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Tablo 3’te diğer iktisatçıların literatüre kazandırdığı ekonomik büyüme modelleri, büyümenin kaynağını neler olduğu ve büyümenin özellikleri araştırılmıştır.

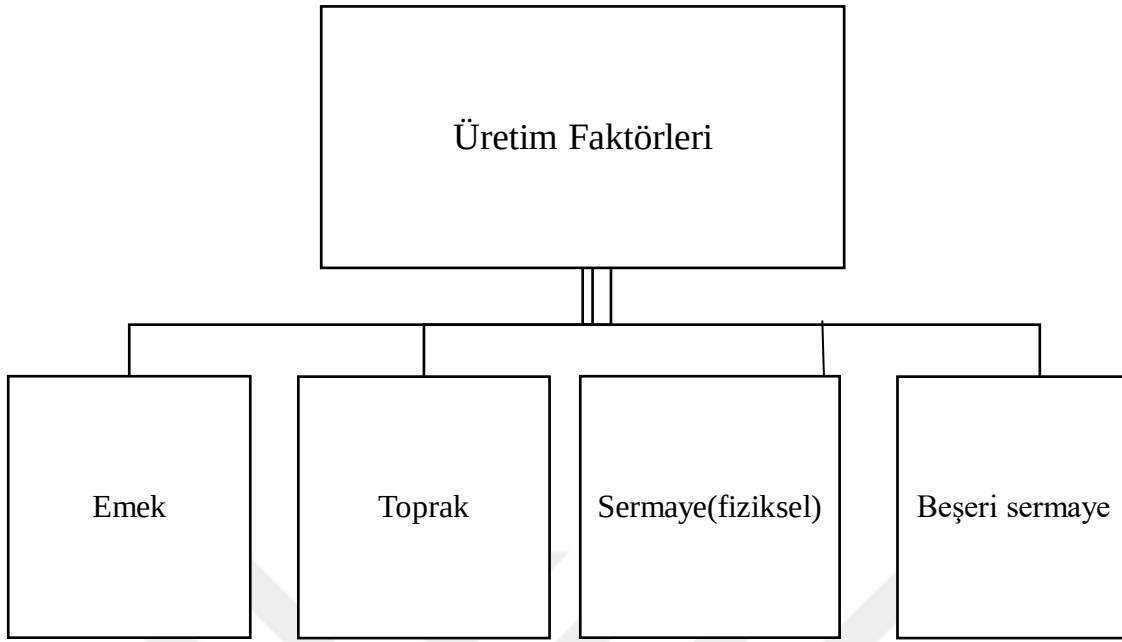
3. SERMAYE KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

İnsanın ihtiyaçlarını karşılamak, mevcut olan problemleri çözmek ve piyasaya sunulacak ürün ve hizmetlerin üretilmesi için üretim faktörlerine ihtiyacı vardır (Erdoğan ve Hepkul, 2012:12). Geleneksel iktisat teorisine göre üretim faktörleri dört farklı ana başlık altında birleşmiştir. Bunlar: emek, doğal kaynak, sermaye ve müteşebbis olarak karşımıza çıkmaktadır (Karagül, 2014:4). Bu faktörlere ek olarak beşerî sermayenin de yeni bir üretim faktörü olduğu tartışmasının önünü açmıştır. Beşerî sermaye ile emek faktörünün ayrımı yapılırken beşerî sermaye vasıflı iş gücü olarak kabul edilirken emek ise vasıfsız iş gücünü temsil etmektedir (Orhan, 2008:307).

Girişimci üretim faktörlerini bir araya getirerek çıktının sağlanmasındaki rolü çok önemlidir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, müteşebbis tarafından sermayenin nakdi veya aynı değer olarak yerine getirilmesinden sonraki süreçte emek ve doğal kaynak alımı gerçekleşebilir. Beşerî sermaye almış olduğu eğitim, bilgi, beceri ve tecrübesiyle üretime yön vermektedir. Örneğin bir fabrikada çalışan mühendis önce yapmak istediği ürünü düşünüp sonra çizim ve tasarlama aşamasını gerçekleştirip ürünü ortaya çıkardıktan sonra emek unsuru ile paylaşım üretim gerçekleşmektedir. Beşerî sermayenin aslında üretime yön vermiş olacağını söylemek doğru olacaktır. Üretim için beşerî sermayenin ne kadar önemli olduğunu bizlere göstermektedir.

Kapsamlı ve yoğun bir ekonomik büyümenin sağlanması için üretim faktörlerinin miktarının artırılması gerekmektedir. Temel üretim faktörlerinin emek, sermaye ve doğal kaynak olduğunu belirtmiştir. Fakat büyümenin makroekonomik düzeyde olması için bu faktörlere ilave olarak beşerî sermayenin de katılması gerektiğini ifade etmiştir (Kucharčíková, 2011:64).

Şekil 6: Beşerî Sermayeye Makroekonomik Yaklaşım

Kaynak: Kucharčíková, 2011:65

3.1 Sermaye Tanımı ve Çeşitleri

Üretim sürecinin başlamasından üretimin sonlanmasına kadar ki sürede geçmiş olan bütün unsurlar sermaye olarak kabul edilmektedir. Bu noktada sermayeyi kısaca özetlemek gerekirse üretilmiş olan üretim araçları sermaye olarak kabul edilmektedir. Çıktı sağlamada kullanılan binalar, her çeşit üretim tesisi, makine ve teçhizat, ulaşım, bilgi işlem araç ve gereçlerin tamamı sermayeye örnek olarak verilebilmektedir (Doğan, 2012:16).

Üretim faaliyeti esnasında çalışana yardımcı olan, emeğin verimliliğine olumlu katkıda bulunan malların tamamına sermaye denir. Bir malın kullanım şekli de sermaye olup olmadığına göre değişiklik göstermektedir. Örneğin: ekmek fabrikasındaki maya bir sermaye iken evde pasta, börek yapmak için kullanılan maya bir tüketim malıdır (Uludağ vd, 1999:137-138)

Sermayenin üretime olumlu katkı sağlayan her çeşit maddi olan ve maddi olamayan faktörler olarak tanımlanması mümkündür. Bu açıklama çerçevesinde sermaye en genel haliyle fiziki, finansal, beşerî ve sosyal sermaye olarak alt dallara ayrılmaktadır (Karagül, 2014:4).

Tablo 4: Sermaye Türleri

Sermaye		
Fiziksel Sermaye	Sosyal Sermaye	Beşerî Sermaye
Altyapılar, Makineler Ham maddeler	Güven ile ilişkileri barındıran ve topluluğun birlikte iş yapma becerisinin temsili	Bilgi, Beceri, Tecrübe Dinamizm

Kaynak: Tüysüz, 2011:23 göre tarafımızca düzenlenmiştir.

Ekonomik sermaye ise hissedarların, potansiyel ekonomik kayıplardan (firmanın ekonomik değerinde eksilmeye neden olacak ani değişikliklerden dolayı oluşabilecek muhtemel kayıplardan) korumak için belirli bir güven ve süre aralığında değerlendirilen tahmini sermaye rakamıdır (ORÇG, 2006:96).

Finansal sermayeyi, fiziksel araçların işletmenin envanterine dahil edilmesi için satın alınabilmesini ve el değiştirebilmesini sağlayan değişim araçları olarak tanımlamak mümkündür. Finansal sermaye aslında gelirin tüketilmeyen kısmı olarak kabul edilen tasarrufların, finansal aracılık yaparak faaliyet gösteren kurumlara aktarılması veya bu kurumlardan ödünç verilmesiyle meydana gelmesidir (Yazıcı, 2020:187). Finansal sermaye hızlı ve direkt olarak nakdi değerlere dönüştürülebilmesinin yanında mülkiyet hakları biçiminde kurumsallaştırılabilir sermaye olarak açıklanmaktadır (Bourdieu, 1986:16).

Fiziki sermaye bir ülkenin envanterinde mevcut olan ve üretimde kullanılabilecek kaliteye sahip makine, teçhizat, her çeşit araç ve yapılar ile alt yapı imkânlarından oluşan iktisadi değerler olarak kabul edilmektedir. Beşerî sermaye ise fiziksel sermayenin olduğu bir ülkenin çalışabilir nitelikteki eğitim seviyesi yüksek, kaliteli işgücü miktarını göstermektedir. Bu bağlamda ülke nüfusunun sayısı, yaş grubu, bireylerin sağlık durumu, eğitim yapısı belirleyici unsurlardandır. Diğer bir sermaye olan sosyal sermaye, toplumdaki güven esasına dayalı dikey ve yatay ilişkiler seviyesi olarak bilinmekte ve ülke çıkarlarına uygun olarak verimli bir hale getirilmesini sağlamaktadır. Sosyal sermayeyi etkileyen unsurlar; toplumun sosyolojik yapısı, kültürel değerleri ve dini inançları sosyal sermaye birikimine olumlu katkı sağlarken dolaylı olarak ekonomik kalkınma yolunda da önemli bir katkı sağlamış olacaktır (Karagül, 2014:4).

Genellikle insanların aklına sermaye denilince işletmenin sahip olduğu nakdi veya aynı değerdeki mallar, işletmenin amaçları doğrultusunda kullanılan araç ve gereçler, makine

ve ekipmanlar, ham maddeler ve diğer sermaye olabilecek unsurlar gelse de sermayenin daha geniş bir kavram olduğunu sermaye çeşitleri bizlere göstermektedir.

Üretim faktörlerinden biri olan sermaye, üretim için son derece önemlidir. Sermaye çeşitlerine göre finansal sermaye daha çok nakdi veya aynı değerde olan (taşıt, gayrimenkul vs.) sermaye çeşididir. Bu bağlamda finansal sermaye işletmenin oluşumunda yerine getirilmesi gereken değerlerdendir. Üretimin başlaması için de ilk adım olarak da karşımıza çıkmaktadır. Fiziki sermayenin ise aslında emeğin verimliliğini olumlu etkileyen ve çıktının kalitesini artıran bir sermaye olduğu anlaşılmaktadır. Beşerî sermaye; üretimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için bireylerin eğitim seviyesi, kaliteli işgücü, nüfus yapısı gibi etkenlerin ön plana çıktığı bir sermaye türüdür. Sosyal sermaye, toplumun yapısı ve toplumun değerlerinin ekonomik büyümeye ve ekonomik kalkınmaya etkilerinden bahsetmektedir.

Beşerî sermaye, mesai süresi dolduğunda işletmeyi bırakıp giden bir sermaye olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda işletmeler fiziksel sermayeye sahip olduğu gibi beşerî sermaye sahip olamamaktadır, işverenler sadece çalışanların emeklerini kiralamaktadırlar. Bu açıdan işletmeler hiçbir zaman çalışanlarının sahibi değildir. Çalışanlar işlerinden istifa edip ayrılabilirler, başka bir işletmede veya rakip bir firmada faaliyet gösterebilir ya da firma çalışanını işten çıkarabilir. Burada da dikkat edilmesi gereken beşerî sermayenin sahip olduğu bilgi ve becerileri de kendileri ile gittikleri yere götürmeleridir (Yücel, 2005:11).

İşletmelerin beşerî sermaye üzerindeki yetkisi sadece mesai saatleri içerisinde geçerlidir. Çünkü çalışanların sadece belli bir süreliğine emeklerine sahip olurlar, eski dönemlerde olduğu gibi emek sahipleri bir köle gibi değerlendirilemez. Çünkü emek sahiplerinin belli haklara sahip olduğu ve özgür oldukları unutulmamalıdır.

3.2 Beşerî Sermaye Tanımı

Beşerî sermaye için kısa ve öz bir tanım yapmak gerekirse emek üreten bireylerin sahip olduğu bilgi ve becerilerin tamamıdır. Bilgi ve beceriler sayesinde başarılı bir üretim sürecinin gerçekleşeceği, diğer üretim faktörlerinin de verimli bir şekilde kullanılacağı gibi teknolojinin de geliştirilip daha iyi bir yere ulaşması mümkün olacaktır (Atik, 2006: 6; Erdem, vd., 2015:288).

Beşerî sermaye ile ilgili birçok tanım yapılırken tanımı yapanlar beşerî sermaye hakkında çeşitli konularda değinmişlerdir. Beşerî sermaye, emek harcayan kişinin becerisi, bilgisi ve deneyimlerinin tamamıdır (Sathyabama Institute of Science and Technology, 2).

Beşerî sermaye, kişisel ve sosyal ilerlemeye ek olarak ekonomik refah düzeyinin yükselmesini kolaylaştıran bilgi seviyesi, kişisel beceriler ve bireysel yeteneklere sahip olan kişilerin nitelikleri olarak ifade edilebilir. (OECD, 2001:18).

Beşerî sermaye büyük ölçüde dayanıklı olan ve sahip olan kişinin yaşamının önemli bir kısmında devam eden edinilmiş bireysel yeteneklerin toplamını ifade eder. Ayrıca bu başlık altında atıfta bulunan kişisel yetenekler ve kabiliyetler ile sınırlıdır (David,2001:22).

Beşerî sermaye, emek sahibin doğuştan getirdiği bazı becerileri ve yetenekleri ile sonradan eğitim sayesinde bazı şeyleri öğrenilmesiyle veya yaşamıyla tecrübe kazandığı durumların toplamıdır. Beşerî sermaye üretimin kalitesini artırdığı gibi işletmenin de kalkınmasına yardımcı olan bir sermayedir.

3.3 Beşerî Sermayenin Ortaya Çıkması

Beşerî sermaye konusunu ilk kez sistemli olarak inceleyen ve beşerî sermayeye değinen iktisatçı Schultz olmuştur. Schultz beşerî sermayeyi, üretim sürecinde halkın kazanmış olduğu yararlı yeteneklerin toplamı olarak tanımlamaktadır (Schultz, 1968:277). Beşerî sermayenin ortaya çıkmasında klasik iktisadi düşüncenin kurucusu olan Adam Smith kabul edilmektedir (Eser ve Ekiz Gökmen, 2009:43). Aslında Adam Smith’ den daha eski dönemlerde yaşamış olan William Petty ekonomi alanında bazı çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarda Petty milletlerin refah seviyesinin artmasını, kişilerin bilgi ve becerilerinin eğitim ile artmasına bağlamıştır (Johnson, 1964:132). Bu bağlamda aslında beşerî sermayenin temellerini Petty’nin attığını söylemek mümkündür. Marshall ve Mill’in yapmış olduğu birtakım çalışmalarda beşerî sermayenin iktisat literatüründe yer almasının önünü açmıştır (Eser ve Ekiz Gökmen, 2009:43).

Adam Smith, ülkelerin zenginliğini doğal kaynaktan çok işgücüne bağlarken iş bölümü ile uzmanlaşmanın önemine değinmiştir. İş bölümü ile ülkede yaşayan bireylerin kazanılmış ve yararlı becerilerini sabit sermaye kavramına dahil etmiştir. Bu bağlamda yetenekli ve nitelikli kişilerin toplumun servetinin belli bir kısmını oluşturduğunu beyan etmiştir. Adam Smith, kalifiyeli işgücü ile kalifiyesiz işgücü arasındaki gelir farkının bireyin kendisine yapmış olduğu yatırımların sayesinde olduğunu ifade etmektedir. Bu duruma ilave olarak ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile kaliteli işgücüne sahip olması arasında doğru bir orantının olduğunu belirtmektedir (Doğan ve Şanlı, 2003:176-177). Ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınmanın sağlanması için iş bölümüne ve alanında uzmanlaşmaya dikkat çekmektedir. Kalifiyeli ve kabiliyet seviyesi yüksek olan bireylerin diğer kalifiyesiz iş gücüne göre daha fazla gelir elde etmesinin de önünü açmaktadır. Daha yüksek seviyede kişinin gelir elde etmesi yaşam standartlarını ve yaşam kalitesini de artırmaktadır.

Smith’e göre insan sermayesi bir ülkedeki nüfusun kazandırılmış ve kullanılabilir becerileriyle kabiliyetlerinin tamamı olarak görülmektedir (Birekul ve Alkın, 2019:83).

Karl Marx'a göre kapitalist sistemde insanların geçimlerini sağlamak için gelir elde etmek adına çalışıp emeklerini satmalarına emek gücü (beşerî sermaye) adı verilmektedir. Karl Marx, beşerî sermaye sözleşmelerinin aktif olarak işleyebilmesi için işletmelerin de net kar etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Beşerî sermayenin devamlılığı için beşerî sermayenin yoğun bir şekilde çalışması gerektiğinin altını çizmiştir. Eğer ki beşerî sermayenin maliyetleri firmanın gelirlerini aşıyorsa beşerî sermaye sözleşmesi başarıyı yakalayamayacaktır (Tulop, 2022:1196).

Beşerî sermaye kavramının geliştirilmesi ve bugünkü anlamını kazanmasında Denison (1962), Schultz (1968) ve Becker (1964) gibi iktisatçıların rolü son derece önemlidir (Eser ve Ekiz Gökmen, 2009:43).

Johnson'a göre çalışanlar veya emekçiler sahip oldukları bilgi ve beceriler ile işverenlerinden kendi işgüçlerini değerinin üstünde bir ücret istemektedirler. Muhtemelen sahip oldukları bilgi ve becerileri değerinde, bu bilgi ve becerileri bulunmayanlara nazaran daha fazla getiri istemektedirler (Birekul ve Alkın, 2019:83).

Eğitim ve sağlık için yapılan harcamalar, geleneksel sermayenin kabul ettiği sermaye kavramıyla örtüşmektedir. Eğitim, sağlık veya kişinin becerilerini geliştirmek için yapılmış olan harcamaların fiziksel veya finansal sermayeye değil de doğrudan beşerî sermayeye katkı sağladığı belirtilmektedir. Bunun sebebi olarak da kişilerin bilgisi, sağlığı veya becerilerini kişilerden ayırmanın mümkün olmadığını fakat finansal ve fiziksel sermayeden kişileri ayırmanın mümkün olduğuna bağlamaktadır (Becker, 1994:16).

Hudson (1993) insan sermayesini; kişilerin genetik mirası, aldıkları eğitim, hayattaki kazandıkları deneyimler, yaşam ve iş ile ilgili tutumlarından oluşan dört farklı faktörün birleşmesi olarak tanımlanmıştır (Hudson,1993: Botnis, 1998:65).

3.4 Beşerî Sermayenin Özellikleri

İktisatçılar beşerî sermayenin özellikleri konusunda farklı görüşler belirtmişlerdir. Bu iktisatçılardan biri olan Stroombergen'e göre beşerî sermayenin özelliklerini şunlardır (Stroombergen, 2002:2-3; Haykır Hobikoğlu, 2011:91):

1. Beşerî sermaye, bireylerde var olan yetenekler ile tecrübelerin tamamıdır.
2. Beşerî sermayede değer kişiye bağlıdır ve bir devletteki beşerî sermaye stoku o devlette yaşayan bireylerin tamamını oluşturmaktadır.
3. Kişiler için eski dönemlerde gerçekleşen gelişim harcamaları, beşerî sermayenin gerçek değerini ortaya çıkarmaktadır. Beşerî sermaye için yapılan bu yatırımlar kişinin önce kendisi, kişinin ailesi, kişinin patronu ve devlet tarafından yapılan harcamalardır.

4. Beşerî sermayenin değeri, bireyin bilgisini ve eğitimini kullanarak ileriki dönemlerde elde etmiş olacağı fayda ile paralel olduğu tahmin edilmekte ve bu şekilde ölçülmektedir.

Schultz'a göre beşerî sermayenin özelliklerini şu şekilde saymak mümkündür (Yumuşak, 2000:28-29; Doğan ve Şanlı, 2003:181):

1. Beşerî sermayenin oluşması insanlara yatırım yapmakla ortaya çıkmaktadır.
2. Beşerî sermaye bireyin ayrılmaz bir parçasıdır.
3. Beşerî sermaye genetik miras yoluyla gelmektedir veya bu yetenekler sonradan kazanılmaktadır.
4. Beşerî sermaye gözle görülemezken etkileri gözlenebilmektedir. Bu etkiler içsel ve dışsal etkiler olmak üzere ikiye ayrılır. İçsel etkiler; kişilerin ve ailelerinin refah içinde yaşamasını ve ekonomik verimliliğini, okullaşma durumunu, mesleki eğitim ve yüksek eğitimi gibi farklı bilgileri kapsar. Kısaca bu etkiler, bireyin kendisini etkiler. Dışsal etkiler, biraz analitik ilgiye konu olan beşerî sermayenin yoğunluğunda kilit bir rol almaktadır. Ekonomik büyüme için olumlu etkisini bırakmıştır.

3.5 Beşerî Sermayenin Sınıflandırılması

Genel olarak kabul edilmiş olan beşerî sermayenin tanımından hareketle beşerî sermaye, önemli ölçüde dayanıklı olan ve kişinin yaşamının önemli bir bölümünde varlığını sürdüren, sonradan kazanılmış ve edinilmiş kişisel yeteneklerin tamamı olarak kabul edilir. Beşerî sermaye sınıflandırılması yapılırken somut ve soyut olarak iki kola ayrılmıştır. Somut kısmında daha çok kişinin ömrü, bireyin fizyolojik (bedensel) durumu ve bireyin sağlığı olarak ele alınmaktadır. (David ve Lopez, 2011:23).

Beşerî sermaye için kişinin ömrü önemlidir çünkü bireyin belli bir dönemden başlayarak öğrenmeye, bilgi edinmeye başlaması yaşı ile doğru orantılıdır. Bireyin bedensel durumu da beşerî sermaye için önemli olan diğer bir etkidir. Bireyin bedensel durumunun çalışmaya elverişli olması önemli bir ayrıntıdır. Son olarak bireyin sağlıklı olması hem kendi hem de toplum için son derece önemlidir. Geçtiğimiz yıllarda ortaya çıkan Covid-19 virüsü bireylerin sağlıklarını etkilediği gibi çalışma hayatına da ağır bir darbe indirmiştir. Bu yüzden beşerî sermaye için sağlık da önemli bir faktördür.

Tablo 5: Beşerî Sermayenin Sınıflandırılması

Beşerî Sermaye	
Somut	Soyut
1. Yaşam Süresi 2. Fiziksel (Bedensel) Durumu (Beden Sağlığı, Güç) 3. Sağlık	1. Bilişsel Kabiliyetler 2. Psiko- Motor Beceriler (Teknik Bilgi, Yapabilme Kabiliyeti) 3. İdarasal (Yönetim) Yetenekler a. Problem Çözme, Liderlik, Karmaşık Görevleri Yönetmek b. Yaratıcılık ve Yenilikçilik c. Sosyal Yetenekler (Sadakat, Güven, İş Birliği, Güven) d. Esneklik (Çoklu Görev Performansı, Yeniden Eğitime durumu)

Kaynak: David ve Lopez, 2001:23

Beşerî sermayenin sınıflandırılmasındaki diğer bir faktör ise soyut (maddi olmayan) insani yeteneklerdir. Soyut olarak kabul edilen insani yetenekler; bilişsel kabiliyetler, psiko-motor esaslı kabiliyetler ve idari konulardaki (yönetimsel) yetenekler olarak ayrılmaktadır. İdari konulardaki (yönetimsel) yetenekler de kendi içerisinde dört başlık altında toplanmaktadır. Bunlarda beşerî sermayenin yaratıcı ve yenilikçi olması, sorunları halletme kabiliyeti, verilen görevleri rahat bir şekilde yerine getirilmesi ve son olarak sosyal yetenekler olarak ayırmıştır (David ve Lopez, 2001:23).

Beşerî sermayenin sahip olduğu bu soyut yetenekler işletmelerin devamlılığında etkili olan önemli bir ayrıntıdır. Bilişsel yetenek, bireyin zihninde sahip olduğu bilgileri psiko-motor beceriler olarak kişinin zihnindeki becerileri kontrol etme ve zihninde var olanları yönlendirebilme, kontrol etme kabiliyeti olarak değerlendirilmektedir. Yönetimsel yetenekler olarak problem çözmedeki liderlik, bireyin lider olarak sorunları çözmesi; yaratıcılık, kişinin yeni fikirler üretebilmesi; sosyal yetenek olarak bireyin iş yerine sadakat, güven verebilmesi ve son olarak esneklik ise zorlu görevlerdeki performansını ifade etmektedir.

3.6 Beşerî Sermayenin Karşılaştırılması

Beşerî sermayenin özelliklerini şu şekilde saymak mümkündür (Karagül 2003:82):

1. Beşerî sermaye için yapılan yatırımlar üretime katkı yapmış olsa da bireylerin yaşam kalitesini pozitif olarak etkilediğini söylemek doğru olacaktır.
2. Beşerî sermaye yapı gereği durağın değildir. Sürekli olarak kendini yenileyen bir yapısı vardır.
3. Beşerî sermayenin stoklanması mümkün değildir bunun nedeni dinamik olması ile alakalıdır.
4. Beşerî sermayenin bir diğer özelliği ise nötr olmamasıdır. Beşerî sermaye nerede, ne zaman ve hangi şartlar altında çalışacağına kendisi karar vermektedir.

Bu özelliklere ek olarak üretimin gerçekleşmesi için sadece beşerî sermayenin yeterli olmadığını, fiziksel sermaye ile birbirini tamamlar nitelikte olduğunu da belirtmekte fayda vardır (Eser ve Ekiz Gökmen, 2009:44). Bu bağlamda beşerî sermayenin özgür olması nötr olmasına neden olmuştur. Beşerî sermaye yapısı gereği aktif olması nedeniyle sürekli olarak kendini güncellemekte ve yenilenmektedir bu nedenden dolayı da stoklanmayacağı gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Yapılacak olan yatırımlar bireylerin hayat kalitesini artırmaktadır.

3.7 Beşerî Sermayenin Önemi

Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesinden sonra üretim miktarı azımsanamayacak kadar çok artmıştır. 20. yüzyıldan itibaren iktisadi hayatta bilginin önemi artarken günümüzde de bilginin öneminin azımsanamayacak kadar değerli olduğu görülmektedir. 1900'lü yılların ilk zamanlarında Schumpeter yapmış olduğu çalışmalarda “yaratıcı girişimci” ifadesini kullanışken aynı yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönemlerde Arrow'un çalışmalarında “yaparak öğrenme” olarak gündeme getirdiği beşeri faktörün öneminin iyice anlaşılması ve makroekonomik manada içselleştirilerek büyüme teorilerinde modellenmesi çok yenidir (Eser ve Ekiz Gökmen, 2009:45).

Geleneksel üretim faktörü olarak sayılan emek, sermaye, hammadde ile girişimci unsurlarına ek olarak beşerî sermaye, teknoloji, bilgi ve Ar-Ge faaliyetlerinin üretim faktörlerine dahil olması bilgi ekonomisini oluşturmaktadır.

Bilgi toplumunun ve bilgi ekonomisinin ortaya çıkması, bilginin üretilmesi, teknoloji ve beşerî sermayenin gelişmesi ile sanayi toplumlarını ileri bir noktaya taşımaktadır. Dolayısıyla geleneksel üretim teorisinde yer alan fiziki sermaye ile doğal kaynakların önemi gitgide

azalırken bu faktörlerin yerini bilgi ve beşerî sermayeye bırakmasıyla bilgi ve beşerî sermayenin önemi oldukça fazla bir şekilde artmıştır (Tuna ve Yumuşak, 2002:5).

Ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma için beşerî sermayenin önemi ekonomik büyüme modellerinde belirtilmektedir. Bu durumda maliye politikası amaçlarından biri olan ekonomik büyüme ve kalkınma için beşerî sermayenin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Bugün gerek gelişmiş ülkeler gerekse büyük şirketlerin büyüüp kalkınması beşerî sermaye ile olmaktadır.

Kişilerin niteliklerini artıran, yeteneklerine olumlu katkı yapan bu faktörler için yapılacak olan yatırımlar beşerî sermaye adı altında incelenir. Schultz bu unsurları beş kategoride ele almıştır (Schultz, 1961:8-9):

1. Bireylerin hayat süresi, yaşam kalitesi ve enerjisini etkileyen sağlık harcamaları (sağlık tesisleri, hizmetleri ve diğer sağlık harcamaları),
2. İşletmeler tarafından düzenlenen hizmet içi eğitimler ve işbaşında verilen usta-çırak ilişkisine dayanan eğitimler,
3. Resmi olarak ilk okuldan başlayan lisans seviyesine kadar verilen eğitimler zorunlu eğitim ve üniversite sürecindeki eğitimler),
4. Gençlere ve yetişkin bireylere firmalarca tarımsal gelişmeye yönelik verilen eğitim programları,
5. İş fırsatları gereği kişilerin ve ailelerin göç etmeleri.

Sağlık için yapılan harcamalar bireylerin sağlıklı, enerjisinin yüksek olması ve hayata olumlu bakması ile eğitim için yapılan harcamalar kişilerin daha nitelikli daha donanımlı ve iş gücünün kapsamlı, verimli olarak ortaya çıkmasına neden olacaktır.

3.8 Beşerî Sermayenin Unsurları

İcadın başladığı yer, basamak ve kavrayışın kaynağı olarak kabul edilen insan sermayesinin bazı bileşenleri bulunmaktadır (Guthrie, 2001:35; Göksel ve Baytekin, 2008:85). Beşerî sermayede farklı şekillerde adlandırılmış ve farklı şekillerde değerlendirilmiş olan insan sermayesinin unsurları mevcuttur. Bu unsurlar şu şekildedir (Yücel, 2005:11):

Tablo 6: Beşerî Sermayenin Unsurları

Beşerî Sermayenin Unsurları
• Know-how (Teknik bilgi) • Eğitim • Mesleki Yeterlilik • Meslekle İlgili Takdir Edilen Değerler • Psikolojik Olarak Takdir Edilen Değerler • Girişimcilik Coşkusu, Mucitlik Yetenekleri, Değişimcilik

Kaynak: Yücel, 2005:11

3.9 Beşerî Sermayenin Gelişmesine Katkı Eden Faktörler

Beşerî sermayenin oluşmasının çok kolay bir süreç olduğunu söylemek oldukça güçtür. Beşerî sermayenin gelişmesi yıllar almaktadır. Beşerî sermayenin oluşmasında hayati önem taşıyan ve beşerî sermaye stokuna pozitif yönlü ivme kazandıran faktörleri üç kısımda inceleyebiliriz. Bunlar (Eser ve Ekiz Gökmen, 2009:45):

1. Eğitim,
2. Sağlık,
3. İş gücü transferi (beyin göçü).

3.9.1 Eğitim

Eğitim; kişinin sahip olduğu bedensel, duygusal, zihinsel ve sosyal yeteneklerini hem kendisi için hem de yaşadığı topluma uygun şekilde geliştirilmesidir. Bir üretim faktörü olan emeğin hem niteliğini hem de kalitesini artırmak ve üretimin daha verimli bir hal alması iyi bir eğitim sistemiyle mümkündür. Ekonomik kalkınma ve büyümenin önünde bir engel olan kalitesiz ve niteliksiz iş gücü problemini yok edip eğitimle bireylerin vasıflı ve kaliteli olması kalkınma ve büyümeye oldukça fayda sağlayacaktır (Elmacıoğlu, 1998:108). Buradan anlaşıldığı gibi eğitimin kişilerin sahip oldukları yetenekleri ve becerileri geliştirerek hem kendilerine hem de topluma fayda sağlayan birey olma yolunda ilerlemelerinin önünü açmaktadır. Eğitim ile bireylerin alanlarında uzmanlaşmasının bir sonucu olarak beşerî sermayenin yüksek gelirle tanışması mümkündür. Bu bağlamda eğitim seviyesinin artmış olmasıyla bireyin gelirinin artması doğru orantılı olmaktadır.

Eğitim, beşerî sermaye için yapılan en önemli yatırımlardan biridir. Kaliteli eğitim alan bireylerin zekâ seviyesini artıran, yaşam kalitesini olumlu etkileyen, bireylerin becerilerini geliştiren ve üretimde verimliliği pozitif olarak etkilediğini söylemek mümkündür. Bazı ekonomistler, eğitim sayesinde vasıflı ve nitelikli bireylerin miktar ve kalite yönünden daha

yüksek gelirli mallar üreterek işletmeye katkı sağlayacağını ifade etmişlerdir (Machulp, 1982:4). Eğitimin insanları yani beşerî sermayeyi olumlu etkilediği anlaşılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, beşerî sermayenin kendine uygun iş bulmasıyla ekonomik özgürlüğünü kazanacağından yaşam kalitesini de olumlu yönde etkileyecektir. Bir ülkede beşerî sermayenin çok olması kişiler arasında pozitif dışsallık yayılmasına vesile olacaktır. Dolaylı olarak eğitim sayesinde pozitif dışsallık ülkeye yayılmış olacaktır.

Beşerî sermaye için yapılacak olan en önemli yatırımlar, eğitim ve öğretim faaliyetleri için yapılan yatırımlardır (Becker, 1993:17). Eğitimin devlet tarafından verilmesinin altında birden farklı sebepleri olduğunu söylenebilir. Bu nedenler şu şekilde sıralamak mümkündür: dışsallık, bilgi eksikliği, eğitimin erdemli mal niteliğinde olması ve bölüşümdeki adaletsizlikleri gidermek adına devlet eğitim için harcamalar yapmaktadır (Rosen vd., 2016: 262; Kayacı, 2023:20).

Bireyin almış olduğu eğitimin sağladığı fayda ilk başta kişisel olmuş olsa da nihayetinde sağladığı fayda bireysellikten çok toplumsal bir faydaya dönüşmektedir. Bu hususta eğitim seviyesi ile dışsallıklar arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Genel olarak veya üretim açısından eğitim ile bilgi eksikliğini gidermek için de eğitim yatırımları yapılmalıdır. Eğitim insanları iyiye, doğruya yani kısacası toplum açısından pozitif olana yönlendirdiği için erdemli bir mal olma özelliğine de sahiptir. Eğitim ile bölüşüm konusu ise ekonomik durumu iyi olan kişilerin çocukları maddi olarak durumu iyi olmayan ailelerin çocuklarına göre daha kaliteli bir eğitim almasından dolayı iyi eğitim almış olan bireyler daha iyi bir konumda yer almaktadır. Devlet de eğitimle kişiler arasındaki farkı en aza indirmek için eğitime önem vermektedir.

Eğitimin amacı olarak sayılan bu unsurlar aslında beşerî sermayede bulunan özelliklerle aynı doğrultudadır. Beşerî sermaye de almış olduğu eğitimle çevresine örnek davranışlar sergilemekte yapmış olduğu iş ile de çevresine faydalı olmaktadır bu nedenle etrafa pozitif dışsallık yaymaktadır. Çağımızın bir gerçeği olan bilgi, üretim için de son derece hayati önem taşımaktadır. Beşerî sermayenin almış olduğu eğitimle bilgi sorunu ortadan kaybolmaktadır. Bölüşüm konusunda devlet, eğitimle aradaki farkı minimize etmesi ile yoksul ailelerin çocuklarından nitelikli beşerî sermayenin doğmasına vesile olmaktadır. Bu hususta devletin amacı, eğitim ve bilgiyle üretimi artırmak için eğitime belli bir miktar kaynak ayırmaktır.

Üretim sürecini eğitimin iki farklı yoldan etkilediği varsayılmaktadır. Bu eğitimler; resmi eğitim (örgün eğitim ve yaygın eğitim) ve resmi olmayan ,iş yerinde verilen iş yeri eğitimi

(hizmet öncesi, hizmet içi ve işbaşı eğitimi) olarak kabul edilir (Ergen, 1999:21). Beşerî sermayenin gelişmesi için verilen eğitimler, resmi devlet kurumlarından veya devler tarafından eğitim verilmesinde herhangi bir sakınca bulunmayan özel eğitim kurumları tarafından verilmektedir. Bunun dışında beşerî sermayeye verilen bir diğer eğitim ise işbaşında verilen eğitimlerdir. Eğitim için yapılacak olan yatırım türlerini şu şekildedir açıklamak mümkündür:

Tablo 7: Eğitim Yatırım Türleri

Eğitim Yatırım Türleri	
Resmi Eğitim	İş Eğitimi
Okun Öncesi Eğitim	İşyerinde Eğitim
İlköğretim	Genel Amaçlı Eğitim
Ortaöğretim	İşyerine Özgü Eğitim
Yükseköğretim	

Kaynak: Yavuz, 2022:14 göre tarafımızca oluşturulmuştur.

Okul öncesi eğitimle başlayan ve yükseköğretime kadar devam eğitim, devlet tarafından veya devlet tarafından eğitim verilmesinde herhangi bir sakınca görülme-yen özel kurumlar tarafından verilmektedir. Bu eğitimler bireyi ilk başta topluma uygun bir şekilde birey olarak yetiştirmeye başlarken diğer yandan da adım adım çalışma hayatına hazırlamaktadır.

Eğitim öğretim faaliyetlerini tamamlamış olan beşerî sermayenin bilgisi, becerisi ve davranışları çalıştığı kurumca yeterli görülmeyebilir. Üst kademelere personel takviyesi için veya değişen dünya şartlarına göre üretim sürecinde meydana gelen yeniliklere uyum sağlamak için hizmet içi eğitimlerin yapılması mecburiyeti doğmuştur (Pehlivan, 1992:151). Genellikle belli bir eğitim seviyesine ulaşmış alanında uzman kişiler tarafından verilen hizmet içi eğitimler, eğitimi alan personele bilgi ve birikim olarak dönerken firmaya ise verimlilik doğrultusunda daha fazla üretim daha fazla gelir dönmektedir, bu durum da doğal olarak kar seviyesinin maksimum düzeye çıkarmasının önünü açacaktır.

Hizmet içi eğitimin esas amacı öğretmen ve yöneticileri değişen ve gelişen eğitim sistemleri hakkında bilgilendirmek ve bu süre zarfında etkili ve verimli olabilmeleri için onlara gerek duydukları bilgi, beceri ve davranışları kazandırmaktadır (Aytaç, 2000:67). Hizmet içi verilen eğitim hem kuruma hem de eğitimi alan kişiye birtakım yararlar sağlamaktadır (Bucak, 2013:43). Bu yararlar;

Tablo 8: Hizmet İçi Eğitimin Sağladığı Yararlar

Hizmet İçi Eğitimin Sağladığı Yararlar	
Hizmet içi eğitimin, eğitimi alan kişiye sağladığı yararlar	Hizmet içi eğitimin, eğitimi veren kuruma sağladığı yararlar
1. Güven ve motivasyon duygusunun artması, 2. İnsan ilişkisinin gelişmesi ve uyumun artması, 3. Mesai arkadaşları ile kolay iletişim kurması, 4. İş memnuniyeti ve terfi durumunun artması, 5. Yeni bilgiler ve yeni becerileri kendilerine katmaları, 6. Deneme yanılmanın azalması ile uzmanlaşmanın gerçekleşmesi, 7. İş kazalarından etkilenme olasılığının düşmesi.	1. Üretilen mal ve hizmetin kalitesinde ve miktarında artış, 2. Hatalı üretim ve bakım-onarım giderlerinin düşmesi, 3. Uzmanlaşma ile yöneticilerin üzerindeki denetim yükünün azalması, 4. İş güvenliği sağlanarak iş kazalarının azalması, 5. Personelin uyum içerisinde çalışması, 6. Personelin devamsızlık süresinin azalması.

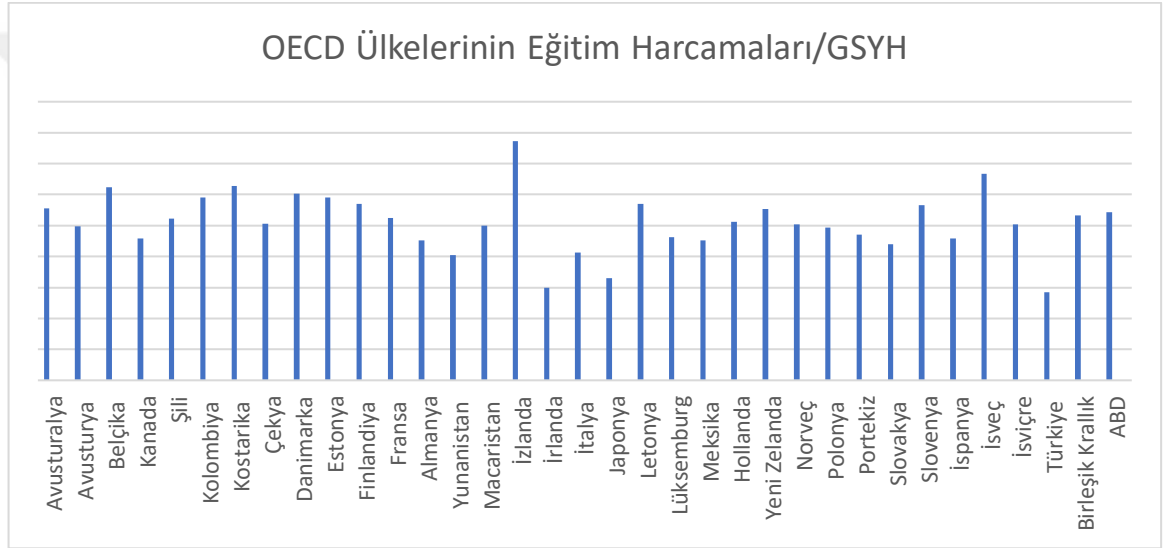
Kaynak: Taymaz, 1981:15; Döşoğlu Deniz, 1999:11-12 göre tarafımızca oluşturulmuştur.

Hizmet içi eğitimi alan personelin çalıştığı kuruma faydası oldukça fazladır. Hizmet içi eğitimle bireyin sahip olduğu bilgi ve beceri bireyin uzmanlaşmasına katkı sağlamanın yanında iş yerindeki uyum, kendine olan güveni, mesai arkadaşı ve müşterilerle arasındaki iletişimin güçlenmesine neden olmaktadır. Hizmet içi eğitimlerin kurumlara faydası ise üretilen mal ve hizmetin hem kalitesi hem de miktarında artışlar yaşanması, doğal olarak işletmenin kar seviyesini yükseltecektir. Hizmet içi eğitimle kurumda meydana gelen sorunlar hızlı ve etkin bir şekilde çözüme kavuşturulup işletmenin önündeki engellerin bir nevi kaldırılmasına neden olacaktır. Bu duruma ek olarak hizmet içi eğitimle işletmelerin beşerî sermayesinin artması rakipleri ile rekabet gücünü de artıracaktır. İşletmeler arasında beşerî sermaye transferi olma ihtimaline karşı beşerî sermayeye sahip olan işletmeler portföyünde bulunan beşerî sermayeye sahip çıkmak için elinden geleni yapacaktır.

Devlet veya işletme tarafından yapılan bu eğitim harcamaları kısa dönemde belki bir harcama olarak gözüküyor olsa da ileri ki dönemler için bir yatırım harcaması olduğunu söylemek mümkündür. Eğitim harcamaları dolaylı olarak beşerî sermayenin oluşmasına katkı sağlayacaktır. Beşerî sermayenin ise üretime pozitif katkı sağlamasından dolayı yapılan harcamalar uzun vadede bir yatırım harcaması konumunda yer alacaktır.

Her ülke beşerî sermaye stokuna katkı yapmak için eğitim harcamaları yapmaktadır. Bu doğrultuda OECD üyesi ülkeler de beşerî sermaye stokunu artırmak için eğitim harcaması yapmıştır. 2021 yılına ait OECD üyesi ülkelerin eğitim harcamalarının GSYH' ya oranı aşağıdaki şekilde gibidir.

Şekil 7: OECD Ülkelerinin Eğitim Harcamaları/GSYH

Kaynak: OECD verilerine göre tarafımızca oluşturulmuştur.

2021 yılında OECD üyesi ülkelerin eğitim harcama oranlarına göre ülkeler, genel olarak düz bir hat üzerinde toplanmış izlenimi vermektedir. 2021 yılında eğitim harcaması yapan OECD ülkeleri arasında eğitime en az pay ayıran ülke maalesef yaklaşık olarak %2,84 gibi bir oran ile ülkemiz olmuştur. Yine aynı yılda en fazla harcama yapan OECD ülkesi yaklaşık olarak %7,73 gibi bir oran ile İzlanda olmuştur.

3.9.2 Sağlık

Dünya Sağlık Örgütüne göre sağlık, kişilerde sadece hastalık ya da sakatlığın var olması durumu değil fiziksel, ruhsal ve sosyal bakımdan tam bir iyi olma ve sağlamlık durumu olarak açıklanmıştır (WHO, 1948:100). Sağlık bireyin hem bedensel hem de ruhsal durumuyla alakalı olduğundan dolayı sağlık hizmetleri kişilerin ve toplumun bedensel, zihinsel ve sosyal olarak iyi bir şekilde hayatlarını idame ettirebilmeleri adına yapılması gereken hususlar olarak açıklanmaktadır. Bu duruma ek olarak hastalığa sebep olan etkenlerin ortadan kaldırılması,

hastalığı ortaya çıkaracak etkenlerin bertaraf edilmesi veya hastalıklardan korunmak için alınacak tedbirler sağlık hizmetleri kapsamında ele alınmaktadır (Mutlu ve Işık, 2005;8-14; Yumuşak ve Yıldırım, 2009:58).

Devletler de vatandaşlarının sağlığını korumak ve hayatlarını en iyi şekilde devam ettirmeleri için belli miktarda sağlık harcamaları yapmaktadır. Bununla birlikte devletler maliye politikası araçlarından olan gelir dağılımında adaletin sağlanması, ekonomik büyümenin ve ekonomik kalkınmanın gerçekleşebilmesi adına üretimin devamlılığını sağlamak için hem bireylerin hem de toplumun sağlığına önem vermektedirler ve bunun içinde ayrıca sağlık harcamaları yapmaktadırlar.

Adam Smith'e göre iyi ve bol beslenmek emekçinin fiziksel gücüne pozitif katkı sağlar. Smith'in gündeme getirdiği beden sağlığının beşerî sermaye için gerekli fakat bir başına yeterli olmadığını söylemekte de fayda vardır (Şahin, 2011:107).

Mushkin (1962), Becker (1964) ve Grossman (1999) gibi iktisatçılar, sağlığın beşerî sermayenin önemli unsurlarından biri olduğu konusunda görüş bildirmişlerdir. Ülkelerin nüfusları ne kadar sağlıklı olursa beşerî sermaye stoku da o denli büyük olacaktır. Bu hususta kişilerin eğitim alabilmeleri ve ekonominin içerisinde faaliyette bulunabilmeleri için bireylerin sağlıklı olmaları gerekmektedir (Atik, 2006:21). Sağlıkta iyileştirme giderleri ve tıbbi bakım harcamaları için yapılan harcamalar insan sermayesinin gelişmesine katkı sağlamaktadır (Becker, 1994:15). Sağlık alanında yaşanan gelişmeler beşerî sermayenin de gelişmesine sebep olmaktadır.

Beşerî sermaye yaklaşımına göre sağlık hizmetleri beşerî sermaye yatırımı olarak değerlendirilmektedir. Beşerî sermayenin kurucularından Schultz, sağlık hizmetlerinin gerçekleştirilebilmesi için inşa edilen tesislerin birer beşerî sermaye yatırımı olduğunu beyan etmektedir. Beşerî sermaye konusunda çalışma yapan diğer iktisatçılarda bireyin çalışma kabiliyetini koruması ve geliştirmesinden dolayı sağlık hizmetleri için yapılan yatırımları beşerî sermaye yatırımı olarak değerlendirmişlerdir (Atik, 2006:22).

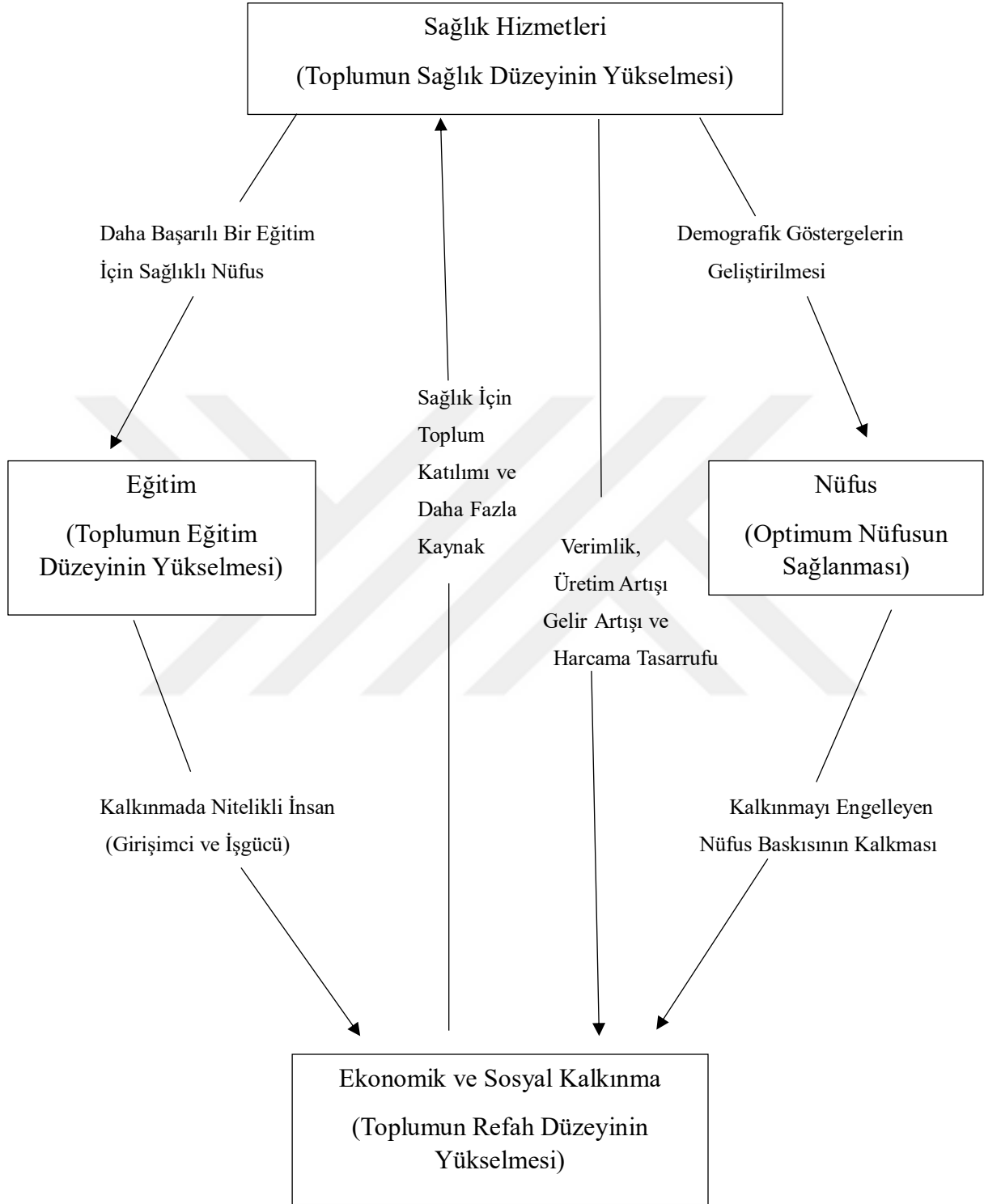
Beşerî sermayenin verimliliğinin artırılmasının bireylerin sağlıklı olması ve iyi beslenmesi ile ilişkisi bulunmaktadır. Sağlığın piyasa üzerindeki etkileri oldukça fazladır. Ailenin geliri yani ailenin serveti, yatırım ve tasarruf oranları, emeğin verimliliği, istihdama katılımı, işgücü verimliliği, demografik etkenler ve diğer beşerî sermaye üzerinde sağlığın direkt olarak bir etkisinin olduğunu söylemek doğru olacaktır (Antonio ve Zamora, 2000:10). Bireyin sağlıklı olması ve iyi beslenmesine ek olarak bireyin mevsim şartlarına uygun ve kaliteli giyim kuşama, insani şartlara uygun ortamlarda barınma (nemli, ışık almayan vs.) gibi

konularında beşerî sermayeyi etkileyen faktörler olarak değerlendirilmektedir (Mushkin, 1962:130).

Sağlığın, beşerî sermayenin önemli bir faktörü olduğunu belirtirken çalışanların hem fizyolojik hem de ruh sağlığını etkilediğini açıklamaktadır. Bireylerin güç ve sağlamlık gibi bedensel kapasitelerine ek olarak sağlığın, bireylerin düşünme ve değerlendirme kabiliyeti gibi zihinsel kapasitesine pozitif bir katkı yaparak üretime olumlu değerler katacağını ifade etmektedir. Hem vasıflı hem de vasıfsız işçilerin sağlık ve üretim arasındaki ilişkisinin pozitif bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır (Bloom ve Canning, 2005:2).

Beşerî sermaye bakımından güçlenmek isteyen devletlerin, eğitime önem verdikleri kadar sağlığa da gereken önemi vermeleri gerekmektedir. Çünkü devletin ekonomik büyüme ve kalkınmasının sağlanabilmesi için fizyolojik ve zihnen sağlıklı bir topluma ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca sağlıklı bireyler daha kolay eğitilebildikleri gibi kazandıkları bilgi ve becerileri çok uzun yıllar koruyup kullanabilmektedirler (Peran, 2005:27-28).

Şekil 8: Sağlık ile Kalkınma Arasındaki İlişki

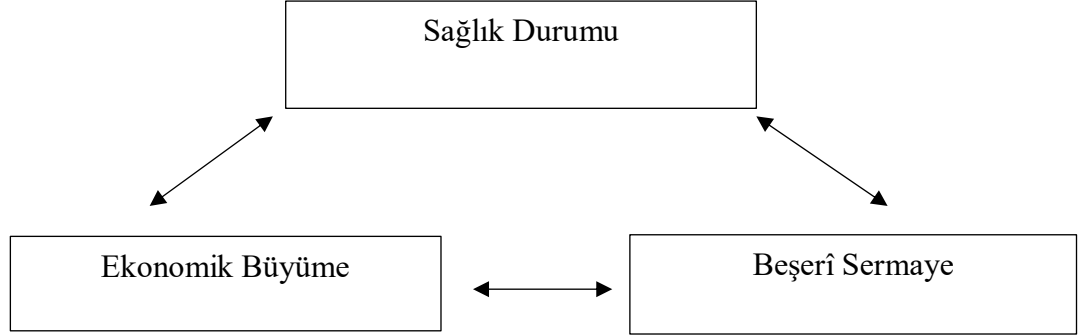

Kaynak: Mazgıt, 1998:109 göre tarafımızca düzenlenmiştir.

Toplumların sağlık düzeyinin artması ekonomik büyümenin gerçekleşmesine sebep olmaktadır. Sağlık düzeyin yükselmesi beşerî sermayenin verimliliğini de artırarak ekonomik

büyümeye pozitif bir ivme kazandırmaktadır (Taban, 2004:2; Şimşek, 2006:14). Ekonomik büyüme, beşerî sermaye ile sağlık arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklanmaktadır:

Şekil 9: Sağlık, Beşerî Sermaye ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

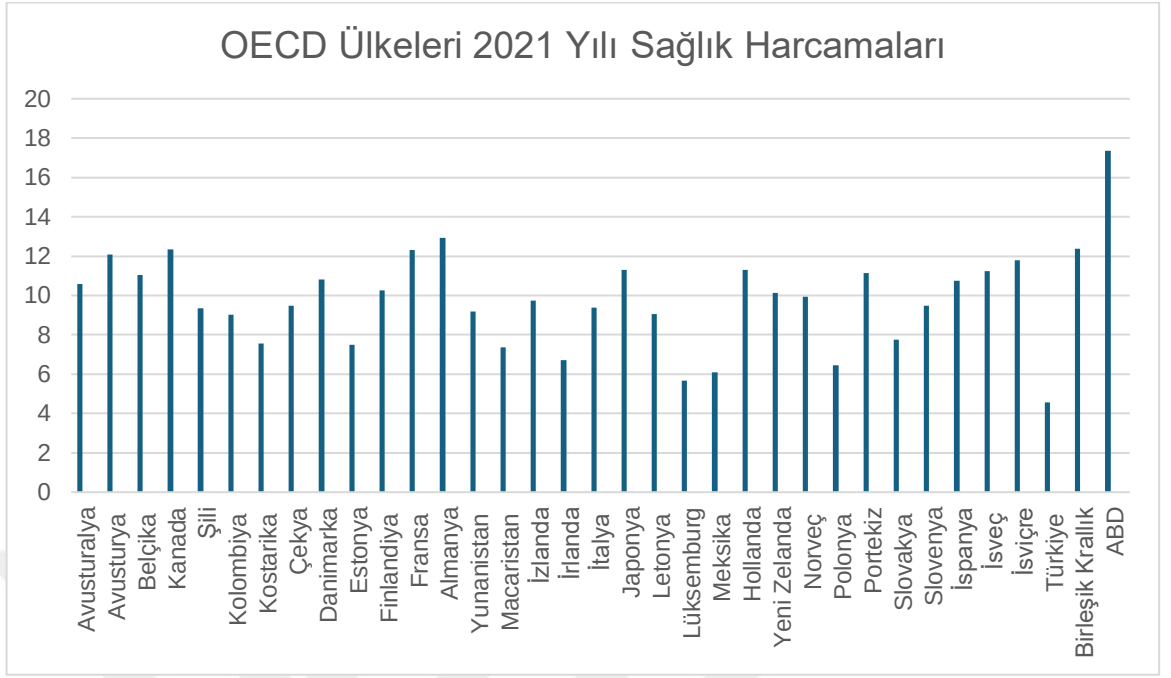
Kaynak: Soukiazis ve Cravo, 2008; Doğan, 2016:28 göre tarafımızca düzenlenmiştir.

Şekil 9'a göre sağlıklı toplumlara sahip olan devletlerin beşerî sermaye yönünden zenginleşmektedir, bu durumda ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Ekonomik büyümenin sağlanması için bütçeden sağlığa ayrılan payın artacağı ve bu artmada tekrardan beşerî sermayenin artmasına neden olmaktadır. Kısacası bu durum bir kısır döngüye dönüşmektedir.

Sağlık harcamalarının artması istihdam edilme potansiyeli olan kişilerin ölüm oranlarını düşürür, çalışma süresini uzatarak daha fazla gelir elde etmesine yardımcı olur, daha sağlıklı beslenme ile çalışanın dayanıklılık ve güç seviyesini artırır ve bu durumda kişinin üretimi gerçekleştirmesine olumlu yansımaktadır (Becker, 1993:54-55). Bireylerin sigara tüketiminin azaltılması, aile planlanmasına önem verilmesi, sportif faaliyetlere yönlendirilmesi ve diğer sanatsal aktivitelerle ilgilenmesi (Becker, 1993:21) kişilerin daha sağlıklı olmasını bu durumda beşerî sermayeye yansımalarının pozitif olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Sağlık harcamalarının beşerî sermaye üzerindeki etkisi oldukça fazladır. Bireyler için yapılacak olan sağlık harcaması hem kişilerin sağlıklı olmasına hem de toplumun sağlıklı olmasına sebep olacaktır. Toplumda yaşayan bireyler günlük yaptıkları iş ve işlemleri rahat bir şekilde yapacaktır. Bu durum da işlerin aksamamasına ve üretimin devamlılığına vesile olacaktır. Bu bağlamda 2021 yılında OECD üyesi ülkelerin yapmış olduğu sağlık harcamaları aşağıda gösterilen şekilde belirtilmiştir.

Şekil 10: OECD Ülkeleri 2021 Yılı Sağlık Harcamaları

Kaynak: OECD verilerine göre tarafımızca oluşturulmuştur.

OECD ülkelerinin 2021 yılında yapmış olduğu sağlık harcamaları oranları incelendiğinde sağlık harcamaları içinde en fazla harcama oranına sahip olan ülke yaklaşık olarak %17,3 gibi bir oran ile ABD olmuştur. Aynı dönemde en az harcama oranına sahip olan ülke eğitim harcamalarında da olduğu gibi maalesef yaklaşık olarak %4,5 gibi bir oran ile ülkemiz olmuştur.

Sağlık ile beşerî sermaye arasındaki ilişkiyi özetlemek gerekirse sağlıklı toplumlara sahip olan devletlerin ekonomik olarak büyümesi, kalkınma düzeyi az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere göre daha iyi bir konumda olması mümkündür. Sağlıklı bireylere sahip toplumlar, fiziksel ve ruhsal açıdan kaliteli beşerî sermayenin oluşmasına neden olurken beşerî sermayenin de çalışma hayatına başarısı ve katkısı oldukça yüksek olacaktır. Sağlık harcamalarının faydası ilk başta bireysel gibi gözüküyor olsa da farklı bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde faydasının bütün topluma mâl olduğunu söylemek doğru olacaktır. Geçtiğimiz yıllarda Çin’de başlayan Covid-19 virüsü ilk başta bireysel olarak etkisini göstermiş olsa da diğer taraftan bütün dünyayı etkilemiştir. Toplum sağlığının bozulması ekonomik düzenin de bozulmasına sebep olmaktadır. Bireysel hastalıklar veya salgın hastalıklar çalışacak kişiyi çalışamaz hale getirmekte bu durumda üretimin sağlanamamasına veya üretimde aksaklıkların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu durumda devletler elini taşın altına koyup sağlık harcamaları yaparak beşerî sermayeyi koruyarak ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleşmesine yardımcı olmaktadır.

3.9.3 İş Gücü Transferi (Beyin Göçü)

Göç, insanların bulunduğu coğrafi mekânlardan ayrılmak suretiyle toplumun ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel yapısını değiştiren nüfus hareketlerinin tamamı şeklinde açıklanmaktadır (Özer 2004:11; Genç, vd., 2019:480). Göçü şu şekilde de tanımlamak mümkündür: İnsanların çeşitli nedenlerden dolayı toplu olarak başka coğrafyalarda yaşamayı tercih etmeleridir.

Devletlerin beşerî sermaye stoklarını çoğaltan bir diğer etken de işgücü transferidir. İşgücü transferi karşımıza iki şekilde çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, alanında uzmanlık bilgisi olan kişilerin çalışma şartları daha iyi olan ülkelere gitmesi şeklinde ortaya çıkan beyin göçüdür. Diğer bir iş gücü transferi ise herhangi bir vasfı bulunmayan, iş gücünün çok olduğu devletlerden; iş gücünün kıt olduğu devletlere olan transferdir (Eser ve Ekiz Gökmen, 2009:46).

Beyin göçü, beşerî sermaye kaynaklarının uluslararası alanda transfer sürecinin gerçekleşmesini ifade etmektedir ve genellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu yüksek eğitilmiş, kaliteli ve becerikli meslek sahibi bireylerin gelişmiş devletlere olan göç transferini ifade etmektedir (Docquier ve Rapoport, 2006:2). Beyin göçünün gerçekleşmesinin sebepleri şu şekildedir (Yılmaz, 2019:226):

1. Göç veren ülkelerdeki ekonomik koşulların iyi olmaması,
2. Göç veren ülkelerdeki bilimsel ve akademik şartların uygun olmayışı,
3. Göç alan ülkelerdeki ileri derece teknoloji ve bilimsel çalışmaların iyi bir noktada olması.

Beşerî sermayenin başka ülkelere göç etmesinde kendi ülkelerinin ekonomik durumunun iç açıcı olmaması (çalışma ortamının bulunmaması, ücretlerin az olması vb.) beyin göçünü tetiklemektedir. Bu duruma ek olarak yine kendi ülkelerindeki bilimsel ve akademik çalışmaların yetersiz olduğu, beşerî sermayenin göç ettiği ülkelerdeki bilimsel ve teknolojik imkanların daha iyi olması beşerî sermayeyi göç etmeye itmektedir. Bu durumu kısaca açıklamak gerekirse beşerî sermayenin az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere gelişmiş olan ülkelere akışını ifade etmektedir.

İşgücü transferinin farklı sebepleri vardır. Bunlar (Eser ve Ekiz Gökmen, 2009:46):

1. Savaşlar,
2. Nüfus artış eğiliminin azalması,
3. İthal beşerî sermayenin birtakım avantajlarının olması,

4. Gelişmiş devletlerin üretim ve ticaret yapısının farklılaşması,
5. Devletler arasındaki ticaret farklılıkları.

Ülkelerde yaşanan bazı politik ve siyasi sıkıntılar, gelişmiş ülkelerdeki nüfusun yaşlanması, doğurganlık oranının azalması, farklı ülkelere ithal edilen beşerî sermayenin herhangi bir maliyetinin bulunmaması gibi etkenler beşerî sermaye transferinin gerçekleşmesini avantajlı kılmaktadır.

Kıt kaynaklar ile uzun vadede yetiştirdiği nitelikli insan gücünü beyin göçü sebebiyle kaybeden gelişmekte olan veya az gelişmiş devletlerin ilerlemeleri ve gelişme ivmesi azalırken gelişmiş devletlerin kazandıkları iyi yetişmiş nitelikli insan gücü ile ekonomik büyüme ve kalkınma hızları daha artarken globalleşen dünyada rekabet avantajını ellerine almaktadır (Erkal, 2000; Babataş, 2007:263).

Beyin göçü veren ülkeler ve beyin göçü alan ülkeler açısından beyin göçünün etkileri şu şekildedir (Enç, 1973:281; Atılğan, 1986:28-29);

Tablo 9: Beyin Göçü Veren Ülkeler ve Beyin Göçü Alan Ülkelere Göre Beyin Göçünün Sebepleri

Beyin göçü veren ülkeler açısından	Beyin göçü alan ülkeler açısından
1. Kazanç düzeyinin düşük olması, 2. Kariyer olanaklarının elverişsiz olması, 3. Çalışma ortamının kısıtlı olması, 4. Toplum ve aile baskısından kurtulma isteği, 5. Ülkedeki politik istikrarsızlıklar,	1. Yüksek gelir imkanları, 2. Kariyer olarak ilerlemenin başarı ve yeteneğe dayanması, 3. Özgür ve baskının olmadığı bir çalışma ortamı,

Kaynak: Enç, 1973:281; Atılğan, 1986:28-29 göre tarafımızca oluşturulmuştur.

Beyin göçü beşerî sermaye stokunu artırdığından dolayı beşerî sermaye transferi yapan ülke oldukça karlı bir transfer yapmış olacaktır. Çünkü sıfır maliyetle beşerî sermaye stokunu artırdığından dolayı maksimum verim alacaktır. Bu bağlamda beşerî sermayenin oluşması için eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve diğer kamu harcamalarını yapan ülke beşerî sermaye stokunu artıramazken beşerî sermayenin oluşması için herhangi katkısı olmayan başka bir ülke ise beşerî sermaye stokunu artırmış olacaktır.

3.10 Maliye Politikası ve Beşerî Sermaye İlişkisi

Maliye politikasının beşerî sermaye üzerindeki etkisi üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Maliye politikasının araçlarından olan kamu bütçesi, kamu harcamaları, kamu gelirleri ile kamu borçlarının beşerî sermaye üzerinde bıraktığı etkiler üzerine yapılan çalışmalar şu şekildedir.

Stauvermann ve Kumar (2013)'ın yaptığı bir araştırmaya göre OLG modeli kullanılarak küçük ekonomilerde devlet borcu ile karşılanan eğitim sübvansiyonları tüm kuşaklar için Pareto Optimumuna neden olduğu anlaşılmıştır.

Tabengwa (2014) tarafından yapılmış olan çalışmaya göre 1980-2013 yıllarını kapsayan dönemde kamu borcunun %30-40 GSYH sınırını geçtikten sonra beşerî sermaye katkısının olumsuz olduğu gözlenmiştir. Bu durumun sebebi olarak kamu borcunun, borç kanalının ödeme sonrasında kaynakların büyük bölümünü alıp götürmesi sebebiyle kalkınma, sağlık ve eğitim gibi sosyal harcamalara tahsis edilecek olan kaynaklar azaldığından dolayı hükümetin yatırım yapmasını sınırlandırılır. Kamu borcunun %40'ın altında kaldığı ülkelerde kamu borcunun beşerî sermaye, kamu harcamaları ve bütçe açığı üzerindeki etkisinin daha az olduğu borcun GSYH oranının %40 seviyesini aştığı diğer devletlerde borcun etkisiyle beşerî sermaye ve kamu harcamalarında önemli azalmalara sebep olduğu ve kamu açığının önemli derecede arttığı gözlemlenmiştir.

Hajian (2018) yapmış olduğu çalışmada 1985-2016 yıllarını kapsayan süreçte Malezya devletine ait olan borç yükünün beşerî sermaye üzerindeki etkisini Vektör Hata Düzeltme modellemesi (VECM) ve Genelleştirilmiş Etki Tepkisi (GIR) kullanarak incelenmiştir. Bu veriler ışığında beşerî sermaye ile kamu borcu arasındaki ilişki anlamlı olmasa da pozitif etki oluşturduğunu gözlemlemiştir.

Prunera (2003) tarafından yapılan bir araştırmaya göre bütçe açıkları olarak kabul edilen makroekonomik dengesizlikler ve verimsizlikler beşerî sermaye birikimini olumsuz etkilemektedir. Karma bir eğitim sistemi kullanılarak eğitim ve öğretim için ayrılacak olan kaynak azalacaktır bu durumda dolayısıyla bütçe açığını azaltacaktır. Beşerî sermaye için yapılacak olan ufak kanunsal değişikliklerle de bütçe açığı beşerî sermaye birikimini azaltacaktır. Dolayısıyla bütçe açığı ile beşerî sermaye stoku arasındaki ilişki doğru orantılı olmayıp aralarındaki ilişki ters orantılıdır.

Jha ve Sahu (1997) yapmış olduğu çalışmaya göre kıt kaynağa ve nüfus artışının çok olduğu bir ülkede beşerî sermaye birikimini teşvik etmede vergi politikalarının nasıl bir rol oynadığını dinamik uzun dönem ve statik kısa dönem değışkenleri üzerine analiz etmişlerdir. Kamu tarafından eğitim için yapılacak olan yatırımların, vasıflı işçilerin gelirleri üzerinden alınan vergiler ile finanse edilmesi tarım ve sanayi sektörleri arasındaki ticaret durumunda değışikliğe sebep olduğu ve iktisadi büyümeye pozitif bir anlam kattığı gözlemlenmiştir. Kısacası beşerî sermaye üzerinden alınacak bir vergi ekonomiye olumlu etki bırakacaktır.

Freire-Serén ve Marti (2013) tarafından yapılan bir çalışmada beşerî sermaye birikimi ile mükelleflerin vergiden kaçınma durumu arasındaki ilişki değerlendirilmek istenmiştir. Yapılan çalışmada bireyler için yapılarak olan beşerî sermaye yatırımı ile vergiden kaçınma konusundaki fikirleri değışebilecektir. Beşerî sermayenin vergiden kaçınmadaki verimliliğine göre ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ise büyümeyi artırabileceği gibi azaltabileceği sonucuna da ulaşılmıştır. Bu duruma ek olarak vergiden kaçınma eyleminin yoğunluğu beşerî sermaye birikimini etkilemektedir.

Adegbite (2016) tarafından yapılan araştırmaya göre 2000-2015 yıllarını kapsayan zaman diliminde eğitim vergisinin beşerî sermaye üzerindeki etkisi kısa dönemde ve uzun dönemde incelemiştir. Bu veriler ışığında Johansen Eş-Bütünleşme Yöntemi ile Granger Nedensellik Testleri kullanılarak vergiler ve beşerî sermaye arasındaki ilişki nedensellik yönü ile araştırılmak istenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre eğitim vergisinin ve diğer vergilerin beşerî sermaye gelişimi üzerindeki genel etkisi kısa ve uzun vadede pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu açığa çıkarmıştır.

Singoro (2021) yapmış olduğu incelemeye göre 2003- 2018 yıllarını kapsayan zaman diliminde Kenya devletine ait veriler kullanılarak beşerî kalkınma endeksinin vergi geliri üzerinde nasıl bir etki bıraktığı korelasyon ve regresyon analiz yöntemi ile incelenmiştir. Yapılan analiz neticesinde İnsani kalkınma endeksi ile elde edilen vergi gelirleri arasındaki ilişkinin pozitif olduğu gözlenmiştir.

Naknok (2021) tarafından Tayland'da yapılan bir çalışmada maliye politikası değışkenleri kullanılarak maliye politikasının beşerî sermaye üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yapılan çalışmada 1985-2019 zaman serisi verilerinden hareketle regresyon modelleri kullanılmıştır. İş gücü verimliliğinin ve bireysel gelirin beşerî sermaye üzerindeki etkisinin pozitif katsayılı ve anlamlı olduğunun anlaşılmış olup kamu borcunun beşerî sermaye üzerindeki etkisinin ise için negatif katsayılı ve anlamlı olduğu anlaşılmıştır. Kısa dönemde

kamu borcu ile bireysel gelirin beşerî sermaye birikimi üzerindeki etkisinin ise anlamlı oluğu gözlenmiştir.

Oyinlola ve Adedeji (2021) tarafından yapılan bir çalışmaya göre 1995-2014 yıllarını kapsayan 26 SSA ülkesinde beşerî sermaye ve vergi yapısının doğrudan etkileri, vergi yapısının dolaylı etkilerine ek olarak beşerî sermaye harcamaları için yapılan harcamaların birey başına düşen etkileri sabit etkiler modeli kullanılarak araştırılmıştır. Yapılan analizler ile beşerî sermaye ile büyüme arasında doğrudan ve olumlu bir ilişki bulunmuştur. Doğrudan ve dolaylı vergiler beşerî sermayenin büyümesi için teşvik etmekte kullanılmalıdır.

Monday, George ve Chukwu (2022) tarafından yapılan araştırmaya göre 1980-2017 dönemlerini kapsayan süreçte Nijerya'nın dolaysız vergiler ile beşerî sermaye gelişimi arasındaki ilişki ex-post facto araştırma modeli ile araştırılmıştır. Araştırma neticesinde elde edilen bulgulara göre dolaysız vergiler ve kurumlar vergisiyle beşerî sermaye arasında anlamlı bir ilişki ile karşılaşılmıştır.

Çetrez (2022) tarafından yapılmış olan bir çalışmaya göre 1990-2018 yıllarını kapsayan süreçte panel veri analizi 88 gelişmiş ülke ile gelişmekte olan ülkelerin beşerî sermaye ile cari işlemler dengesi arasında uzun vadedeki ilişki eşbütünleşme analizi ile analiz edilmiştir. Milli geliri yüksek olan devletlerde beşerî sermaye ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkinin uzun vadeli bir ilişki olduğu anlaşılmıştır ve bunlara ek olarak bu ilişki pozitif ve anlamlıdır. Gelişmemiş devletlerde ise beşerî sermaye ile cari işlemler dengesi arasında uzun vadeli bir ilişkinin varlığı gözlenirken diğer bir husus ise aralarındaki ilişkinin negatif ve anlamlı olduğu belirlenmiştir.

3.11 Ekonomik Büyüme ve Beşerî Sermaye Arasındaki İlişki

Beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerine etkilerini incelemek için oldukça fazla çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları şu şekildedir: Lucas (1988), Romer (1990), Helpman (1992), Mankiw ve diğerleri (1992), Schultz (1993), Pack (1994), Grossman ve diğerleri (1994), O'Neill (1995), Grammy ve diğerleri (1996), Cheng ve diğerleri (1997), Ramirez ve diğerleri (1997), Barro (1998) ile Bassanini ve diğerleri (2001) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda beşerî sermayenin üretimdeki verimliliği pozitif yönde etkilediği ve bu durumda ekonomik büyümeye olumlu ivmeler kattığını ifade etmişlerdir (Eser ve Ekiz Gökmen, 2009:43).

Mankiw, Romer ve Weil, (1992)'in yaptıkları bir çalışmada 1960-1985 yılları arasındaki zaman diliminde ülkelere ait veriler Solow modeli kullanılarak fiziki sermaye

yatırımları ve beşerî sermaye yatırımları değişken olarak ele alınmış ve çalışmanın sonucunda ortaya çıkan bulgulara göre beşerî sermaye ile fiziki sermaye için yapılan yatırımlar ve iş gücü başına elde edilen hasılatın aynı oranda katkı sağladığı görülmüştür.

Lin (2003) tarafından yapılan bir araştırmaya göre 1965-2000 yıllarını kapsayan dönemde fiziksel sermayedeki, işgücündeki ve beşerî sermayedeki teknolojik ilerlemenin Tayvan ekonomisinde nasıl bir etki bıraktığı zaman serisi modeli ile incelenmiştir. Beşerî sermaye için ele alınan husus, çalışanların ortalama olarak aldıkları eğitim süresini baz almıştır. Çalışmanın sonunda elde edilen sonuca göre eğitimin dolayısıyla beşerî sermayenin büyüme üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif olduğu anlaşılmıştır. Tayvan ekonomisine beşerî sermayenin katkısı %24.77, fiziksel sermayenin %22.3, iş gücünün %22.3 ve teknik ilerlemenin ise %37.27 oranında etkisi mevcuttur.

Gümüş (2004) , Schultz tarafından 1967 yılında yapılan bir çalışmaya göre 1900-1957 yılları arasındaki zaman diliminde ABD'nin beşerî sermaye birikimlerini tahminlerinden yararlanarak eğitimin ekonomik büyüme üzerinde nasıl bir etki bıraktığını tahmin etmiştir. Yapılan çalışmaya göre GSYH' nın büyük bir kısmı geleneksel üretim faktörleri ile izahı yapılamamış arta kalan kısmı ise %36 ilköğretim, %44 ortaokul ve %70 üniversite mezunlarının emek unsuru ile açıklamıştır. ABD'nin açıklanamayan ekonomik büyümesinin hemen hemen %36-70 kısmının beşerî sermaye faktörü ile ilişkili olduğunu ve beşerî sermaye ile iktisadi büyüme arasında çok yakın bir ilişki olduğunu saptamıştır.

Han ve Kaya (1999); Kar ve Ağır (2006) tarafından yapılan çalışmaya göre, Denison tarafından yapılan çalışmalarda eğitimin emek unsurunun kabiliyet ve üretkenlik seviyesini oldukça ileri bir noktaya taşıdığı ve bu nedenle de milli gelirin yükselmesinde olumlu etkiler bıraktığını ileri sürmüştür. Denison'la aynı dönemde yaşayan Schultz'un yaptığı çalışmalarda ABD'deki büyümenin kaynağı olarak eğitimin önemli bir etken olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Kar ve Ağır (2006) tarafından yapılan çalışmaya göre ülkemizdeki beşerî sermaye ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi adına 1926-1994 yıllarını kapsayan süreçteki veriler kullanılarak nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Sağlık ve eğitim harcamalarının gelirden aldığı payı baz alarak değişkenler arasındaki uzun vadedeki ilişkinin varlığı eşbütünleşme yöntemi ile sunulmuş ve bulunan sonuçlardan hareketle beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi saptanmıştır.

Keskin (2011) tarafından Türkiye'nin kalkınma sorunu ve beşerî sermaye arasında bir değerlendirmenin yapıldığı çalışmada ülkemiz ile 177 Birleşmiş Milletler üyesi ülkelerinden

alınan bilgilere göre beşerî sermaye ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki çoklu doğrusal regresyon modeline göre bir kesit incelemesi yapılmıştır. Çalışmanın sonunda regresyon sonuçlarına göre ekonomik kalkınma için eğitim seviyesi ve okuryazarlık durumu, Ar-Ge harcamaları ve sağlık harcamalarının önemi vurgulanmıştır.

Koç (2013) tarafından yapılan bir çalışmaya göre 27 AB ülkesinin 2012 yılına ait verileri kullanılarak beşerî sermaye ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki yatay kesit analiz yöntemi vasıtasıyla incelenmiştir. Beşerî sermaye sayesinde yeni teknolojilerin üretime dahil olarak emek unsurunun verimliliğini artırmasıyla iktisadi büyümenin artacağını savunmaktadır. Çalışmanın sonucunda beşerî sermaye ve iktisadi büyümenin üzerindeki etkinin anlamlı ve olumlu olduğu kanısına varılmıştır.

Arı (2018) tarafından yapılan bir çalışmaya göre 2015 yılına ait olan beşerî kalkınma raporunda Türkiye'nin puanı 0.767'dir ve bu puanla ülkemiz orta beşerî kalkınma grubunda yer almıştır. 2015 yılında Türkiye 188 ülke arasından kendisine 71. sırada yer bulmuşken 2000 yılındaki beşerî kalkınma raporunda 39. sırada yer almıştır. Yaklaşık 15 yıllık sürede bu kadar kötüye gitmemizin nedenleri olarak diğer ülkelerin hızlı bir şekilde kendilerini geliştirmeleri dolayısıyla ülkemizin önüne geçmeleri, hesaplama tekniklerindeki değişiklikler ve ele alınan ülke sayısının değişmesi sebep olarak gösterilebilir.

Kırıkçı ve Yanar (2020) tarafından yapılan bir araştırmaya göre gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerin kurumsal unsurlar açısından beşerî sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkisi değerlendirilmiştir. Bu noktada 26 gelişmiş ülke ile 64 gelişmekte olan ülkelerin 2002-2016 yıllarını kapsayan dönemdeki verilerine göre reel GSYH, demokrasi, hukukun üstünlüğü, yolsuzluk, eğitim ve sağlık endeksleri değişkenleri kullanılarak panel veri analiz yöntemine göre incelenmiştir. Yapılan analizin neticesine göre gelişmiş devletlerde demokrasi, hukuk, yolsuzluk mekanizmasının denetimi, sağlık ve eğitim yani beşerî sermaye stokunu artıran bu unsurlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu anlaşılmıştır.

Kazancıgil (2022) tarafından yapılan çalışmada ARDL sınır testi kullanılarak Türkiye'de 1945- 2016 yılları arasında beşerî sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki uzun vadeli ilişki detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Beşerî sermayeyi temsil eden unsurlar ise sağlık ve eğitim endeksleri olmuştur. Yapılan inceleme sonucunda eğitim endeksi ekonomik büyüme üzerinde olumlu iken sağlık endeksinin ekonomik büyüme üzerine etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Genel olarak yapılan çalışmalarda beşerî sermayenin, ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma üzerinde bıraktığı etki olumlu ve pozitif yönlüdür. Bu bağlamda eğitim, sağlık, teknoloji ve diğer faktörlerin beşerî sermayenin üretimdeki ürünün kalitesi ve beşerî sermayenin verimliliğini artırdığını ve bu durumunda ekonomik büyüme ile ekonomik kalkınmaya etkisinin olumlu yansıdığını söylemek mümkündür.

4. OECD ÜLKELERİNİN UYGULADIĞI MALİYE POLİTİKASININ BEŞERİ SERMAYE ÜZERİNE ETKİLERİ HAKKINDA EKONOMETRİK BİR ANALİZ

Maliye politikasının amacı ekonomik istikrarın, gelir dağılımında adalet ile ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasıdır. Bu hedefler doğrultusunda devletlerin elinin altında bulunan maliye politikası araçları olarak kabul edilen bütçe, borçlanma, gelir ve harcama kalemlerini kullanarak beşerî sermayenin artırılması için birtakım adımlar atılmıştır.

4.1 Ekonometrik Yöntem ve Veri Seti

Çalışmamızın bu bölümünde OECD ülkelerinin maliye politikası araçlarını kullanarak beşerî sermaye göstergesi şeklinde kabul edilen eğitim ve sağlık alanındaki hizmetlerinin toplum üzerinde nasıl bir etki bıraktığı veya avantajlarının ve dezavantajlarının neler olduğu hakkındaki etkileri panel veri analizinin teorik incelemesi yapılmıştır. Ayrıca yapılabilecek panel veri analizi olarak EKK, tesadüfî etkileri ve sabit etkileri, Hausman ve Arellano ve Bover testi uygulanarak incelenmiş ve açıklanmaya çalışılmıştır.

4.2 Panel Veri Analizi

Panel veri analizi hakkında literatürde çeşitli tanımlar yapılmıştır. Panel veri analizi, belirli bir periyodik zaman dilimi içerisinde gözlemlenen birden çok alanda belirlenmiş olan bir meseleyi incelemenin bir diğer bir yolu olarak kabul edilmiştir (Yaffee, 2003:1). Başka bir ifadeyle panel veri analizi ideal olarak kişilerin, ev halkının, şirket, şehir, bölge veya ülke gibi gözlemlenecek olan birimler hakkında belli bir zaman dilimi boyunca belli miktarda değişkenin tekrar eden ölçümleri sağlayan kesitsel olarak kabul edilen bir zaman serisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Eom, Lee ve Xu, 2007:572).

Basit bir doğrusal panel veri modeli için en geniş hatlarıyla formülleştirilecek olunursa formül şu şekilde olacaktır (Tüzüntürk, 2007:3):

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_{1it} + \dots + \beta_{Kit}x_{Kit} + u_{it}$$

$i= 1, \dots, N \quad t=1, \dots, T$

Bu modelde y açıklanan bağımlı değişkeni ifade etmektedir, x ise k adet açıklayıcı değişkeni u terimi de hata terim, olarak kabul edilmektedir. Bu denklemdeki alt indisleri ise şu şekilde açıklanabilir. Alt indislerden i , 1'den N 'e kadar ki yatay kesitte boyutunu gösterirken t , ise 1'den N 'e kadar ki zamansal boyutu açıklamaktadır (Tüzüntürk, 2007:3). Bütün yatay kesit birimleri ve aynı miktardaki zaman serisi gözleminin varlığını dengeli panel (balanced panel) olarak adlandırılırken yatay kesit birimleri ile zaman serisi gözlemlerinin aynı sayıda olmaması ise dengesiz panel (unbalanced panel) olarak kabul edilir (Kula ve Baykut, 2013: 127).

4.3 Panel Veri Analizinin Türleri

Panel veri analizinin birden fazla analitik modeli mevcuttur. Bu modeller ise şunlardır (Yaffee, 2003:3);

1. Sabit etkiler modelleri
2. Rassal etkiler modeli,
3. Sabit katsayı modelleri (Havuzlanmış Regresyon)

4.3.1 Sabit Etkiler Modeli

Sabit etkiler modeli büyük oranda rastgele etkiler modeline göre daha yaygın olarak kullanılan bir panel veri modelidir. Sabit etkiler, daha çok seviyeler arasındaki oluşabilecek herhangi bir ilişki varsayılmadan farklı seviyeleri öngörülür (Midway, 2021:143).

Panel veri modellerinde birimler arasındaki farklılıklardan veya birimler arasında ve zaman içinde meydana gelen farklılıklardan kaynaklanan değişmeyi, modele dahil etmenin bir yolu; değişimin regresyon modelinin katsayılarının bazılarında veya tümünde değişmeye yol açtığını varsaymaktadır. “Sabit Etkili Modeller” de katsayıların birimlere veya birimler ile zamana göre değiştiği düşünülmektedir (Pazarlıoğlu ve Gürler, 2007:37-38). Sabit etkiler modelinin denklemini şu şekilde yazmak mümkündür (Demiraslan, 2020:27):

$$y_{it} = \bar{\beta} + \sigma_i + \beta_{2it}X_{ixt} + \beta_{kit}X_{kit} + a_{it}$$

Sabit etkiler denkleminde kullanılan terimleri şu şekildedir (Demiraslan, 2020:27);

$$i=1,2, \dots, G \quad t=1,2, \dots, N$$

i=yatay kesit birimini

t=zamansal süreci

$\bar{\beta}$ =ortalama sabit terimi

a_i =i'ninci birim için ortalama terim farkını

4.3.2 Rassal Etkiler Modeli

Tesadüfi etkili modellerde, birimlere veya zamana göre meydana gelen farklılıklar, modele hata teriminin bir bileşeni olarak eklenmektedir. Bunun esas nedeni sabit etkili modellerde karşılaşılan serbestlik derecesi kaybının engellenmek istenmiş olmasıdır (Baltagi, 2005; 14).

Dr. William H. Greene'ye göre rastgele etkiler modelinin rastgele sabit terimli bir regresyon olduğu hipotezini varsaymıştır. Bilgisizliği, yanlışlığı veya hatayı değerlendirmenin bir diğer yolu ise, kesişme noktasının rastgele bir sonuç değişkeni olduğunu ileri sürmüştür. Elde edilen rastgele sonuçlara göre, ortalama değer artı rastgele hatanın bir fonksiyonu olarak

kabul edilir (Yaffee, 2003:7). Tesadüfi etkiler modelinin denklemi şu şekildedir (Zulfikar, 2018);

$$y_{it} = a + \beta'x_{it} + u_i + \varepsilon_{it}$$
$$i= 1, 2, \dots, N \quad t=1, 2, \dots, T$$

Tesadüfi etkiler denklemindeki semboller şu şekilde açıklamak mümkündür (Zulfikar, 2018);

N = yatay kesit sayısını

T = Zaman periyodunu

ε_{it} = kesit ve zaman serisinde hata durumunu,

u_i = birim gözlemin rastgele karakteristiği

4.3.3 Sabit Katsayılar Modeli

Sabit katsayılar modelinde hem kesişmeler açısından hem de eğilimlere atıf yapan sabit katsayıları mevcuttur. Sabit katsayılar modeline göre anlamlı bir ülke ya da zamansal boyutun herhangi bir etkisinin olmamasıdır. Elde edilmiş tüm veriler bir alanda ya da bir havuzda toplanarak klasik en küçük kareler modeli (EKK) kullanılmaktadır. Dolayısıyla sabit katsayı modelinin Havuzlanmış Regresyon (POLS) modeli olarak da bilinir (Yaffee, 2003:3). Havuzlanmış Regresyon Modelini şu şekilde açıklamak mümkündür (Çetin ve Ecevit, 2010:172):

$$y_{it} = a + \sum_k^K \beta_k x_{kit} + \varepsilon_{it}$$

i=1, 2, ..., N t=1, 2, ..., N

Sabit katsayı modeli veya havuzlanmış regresyon modelini için kullanılan formülde (Çetin ve Ecevit, 2010:172);

i= yatay kesit birimini

t= zamansal süreci

a=sabit terimi,

β = Kx1 boyutunda eğim parametre vektörünü açıklarken

x_{it} = (NTxK) boyutlu bağımsız değişkenler matrisini

y_{it} = (NTx1) boyutunda bir bağımlı değişkenler vektörünü;

ε_{it} = (NTx1) boyutunda hata terimleri vektörünü ifade etmektedir.

4.4 Panel Veri Analizinin Avantajları ve Dezavantajları

Ekonometrik analizlerde kullanılan panel veri analizinde yatay kesit veri modelinin kullanılması ya da zaman serisi verisinin uygulanmaya konulmasının birtakım avantajları olduğu gibi bazı dezavantajları da mevcuttur (Yerdelen Tatoğlu, 2016:9)

4.4.1 Panel Verinin Avantajları

Panel veri seti ekonomik araştırmalar için oldukça önemlidir. Hem geleneksel kesit için hem de zaman serisi veri setlerine göre birtakım avantajlara sahiptir. Bunlar (Hsiao, 2014:4);

1. Panel veriler araştırmacılara oldukça fazla veri sunmasından dolayı serbestlik düzeyini artırmakta ve açıklayıcı değişkenler arasındaki eş doğrusallık ilişkisini azalttığı için yapılan ekonometrik tahminlerin etkinlik derecesini artırmaktadır.
2. Panel veriler dinamik ilişkileri gün yüzüne çıkarmaktadır. Kurumsal veya teknolojik sertlikler veya bireylerin davranışındaki eylemsizlik sebebinden dolayı ekonomik davranış doğası icabı dinamiktir.
3. Panel veri analizinin hesaplama ve istatistiksel olarak basitleştirilmesi panel için en az iki boyutu mevcuttur. Bu iki boyut ise kesit boyutu ve zaman serisi boyutudur.
4. Panel veri analizinde araştırmacılar mikro temeller sağlarken diğer taraftan araştırmacılar makro analizlerde ise iktisatçılar genellikle "temsili ajan" hipotezine başvururlar
5. Ampirik çalışmalarda panel veri kullanılması, yapılan çalışmalarda sık sık meydana gelen önemli ekonometrik sorunun veya belirli etkilerin bulunmasının ya da bulunamamasını asıl sebebi açıklayıcı değişkenlerle ilişkili olan önemsenmemiş olması, gözlenmemiş olması ya da yanlış ölçülmesi için bir araç sağlar.
6. Boylamsal veriler, kişiler arası farklılıkları kişilerin iç dinamikleriyle harmanlayan araştırmacılar kesitsel ya da zaman serisi olan veri setlerini kullanarak değinilmeyen bazı önemli iktisadi sorunları analiz etmesine yardımcı olur.

7. Kişisel sonuçlar için daha doğru ve daha sağlıklı tahminler üretmek adına elde edilen verilerin bir havuzda bir araya getirilmesi kişisel hal ve hareketlerin belirli değişkenlere bağlı olması ve söz konusu kişiye ilişkin veriler kullanılarak kaliteli ve daha iyi sonuçlar elde edilmesi mümkündür.

4.4.2 Panel Veri Analizinin Dezavantajları

Panel veri analizinin avantajları bulunduğu kadar oldukça fazla dezavantajları da vardır. Bunlar (Kanat,2011:47-48);

1. Panel veri için tasarım ve veri toplama büyük problem olarak karşımıza çıkmaktadır.
2. Bir diğer büyük sıkıntı ise panel verideki Yatay kesit bağımlılığının fazla olmasıdır.
3. Zaman serisi ile yatay kesit birimleri arasındaki parametre ilişkisindeki farklılıkların önemsizmediği durumda birtakım sapmalar ortaya çıkmakta ve alakalı parametrelerin tutarlı olmayışı ve anlamlı olmayan tahminlere sebep olmaktadır.

Bu dezavantajlara ek olarak panel veri analizinde değinilmeyen bazı hususlar ise şunlardır (Yerdelen Tatoğlu, 2016:14);

1. Hata payında oluşan sapmalar; panel veri analizinde hata terimi büyük önem arz etmektedir. Bu sapmalar ise zaman serisine modeline ait sapmayı, yatay kesit veri modeline özgü sapmayı ve panel veri modeline ait sapmayı göstermektedir.
2. Zaman serisinin kısa olması; Panel veri modelinde birim boyutunun oldukça büyük olmasının yanında zaman boyutu oldukça kısadır. Bu durumda ekonometrik analizlerde sorunlar ortaya çıkarmaktadır.

4.5 Panel Veri Analizinde Yöntem Seçimi Olarak: Hausman Testi

Sabit etkiler modeli ile tesadüfi etkiler modeli arasında bazı farklılıklar vardır. Yapılan çalışmalarda en çok karşılaşılan sorunlardan bir tanesi ise panel veri analizinde uygulamasında sabit etkiler testi mi yoksa tesadüfi etkiler testi mi kullanılacağı konusunda Hausman testi yapılmaktadır. Kısacası yapılan bu Hausman testi araştırmacıya tesadüfi etkiler modelinin mi yahut sabit etkiler modelinin mi daha verimli olacağı konusunda ya da hangi testin daha uygun

olduğu konusunda hangi testi uygulaması gerektiği konusunda bir öneri sunmaktadır (Coşkun ve Güngör, 2015:342-343). Hausman testi hipotezleri şu şekildedir (Güriş ve İmre, 2018:40):

$H_0: E(u_{it} / x_{it}) = 0$ Veya $E(\mu_i / x_{it}) = 0$, $E(\lambda_t / x_{it}) = 0$ Rassal etkiler modeli geçerlidir.

$H_1: E(u_{it} / x_{it}) \neq 0$ Veya $E(\mu_i / x_{it}) \neq 0$, $E(\lambda_t / x_{it}) \neq 0$ sabit etkiler modeli geçerlidir.

H_0 Hipotezinin onaylanmasında hem Rassal etkiler modeli hem de sabit etkiler modeli tahmincileri tutarlı olacaktır. Rassal etkiler ile sabit etkiler arasındaki fark baya azalacaktır. Dolayısıyla Rassal etkileri kullanmak daha uygun bir seçim olarak karşımıza çıkmaktadır. H_1 Hipotezine göre Rassal etkiler sapmalı olacak ve arasındaki makas farkı açılacaktır. Bu durumda da sabit etkiler modeli daha tutarlı ve daha doğru olacaktır (Güriş ve İmre, 2018:40).

4.6 Dinamik Panel Veri Analizi

Dinamik panel veri modeli eski dönemdeki bağımlı değişkenin, cari dönemdeki bağımlı değişkene ne tür bir etki bıraktığını ölçmek için kullanılan bir ölçme modelidir. Kısacası dinamik panel veri analizi mekânsal-panel modellerine ek olarak zaman boyutundaki korelasyonu modellemektedir (Zeren ve Ergun, 2010:76).

Özellikle ekonometrik sorunlar belirli bir vadedeki durum ile durumun eski vadede önem biçimlerine bağlı olarak gerçekleşebilmektedir. Dinamik panel veri analizi değişkenlerin gecikmeli değerlerinin modelde açıklayıcı değişken olarak ele alındığı analizleri kapsamaktadır. Dinamik panel veri modelleri, dağıtılmış gecikmeli panel veri modelleri ve otoregresif panel veri modelleri şeklinde iki grup olarak değerlendirilmektedir. Ekonomi literatüründe dinamik panel veri analizi olarak otoregresif modeller en çok kullanılanlardandır. Otoregresif modellere göre, bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin modele bağımsız değişkenler şeklinde eklendiği dağıtılmış gecikmeli panel veri modelleri ise bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bağımsız değişkenler olarak işlendiği modelleri anlatmaktadır. (Tatoğlu, 2013:66; Yavuzkanat, 2017:27-28). Dinamik panel veri analizi şu şekilde formüleştirilmiştir (Polat ve Eş Polat, 2018:108);

$$y_{it} = y_{it-1}a + x_{it}\beta + u_i + \varepsilon_{it}$$

Yukarıdaki eşitlikte $i=1, 2, \dots, N$ $t=1, 2, \dots, T$ 'dir.

4.6.1 Arellano ve Bover Modeli

1995 yılında Arellano ve Bover tarafından yayınlanan “Another Look at The Instrumental Variable Estimation of Error-Components Models” adlı çalışmada, Arellano ve Bond (1991) tahmincisinde birim etkinin varyansının hata teriminin varyansına oranı oldukça fazla olması ve modellerdeki zaman boyutunun (T) küçük olması sebebiyle birinci fark dönüşümünün eksik veya zayıf olduğu şartlar için alternatif bir model oluşturmuşlardır (Biçen, 2017:165).

Dinamik panel veri modellerinde ilk fark dönüşüm yönteminin bazı olumsuzluklardan veya sapmalardan kaynaklı, Arellano ve Bover tarafından önerilen etkin araç değişken tahmincisinin elde edilmesinde ortogonal sapmalar yöntemini ileri sürmüşlerdir. Ortogonal sapmalar yöntemi, birinci farklar yönteminde yapılan cari incelemelerden eski dönem incelemeleri çıkarmak yerine değişkenin ulaşılabilir tüm gelecekteki değerlerinin ortalamalarının çıkarılmasını tavsiye etmektedir. Veri setlerinde elde edilemeyen incelemelerin oluşmaması halinde bu durum pek önemli kabul edilmeyecektir. Her bir bölümün sonuncunda elde edilen incelemeleri hariç bütün gözlemler için türetim yapılabilir. Bu yüzden gecikmeli gözlemler dönüşüme dahil olmadığından bunlar araç değişken olarak kullanılabilir (Yıldırım ve Kostakoğlu, 2015:49). Arellano ve Bover modeli tahmincisi aşağıdaki gibi formülleştirilmiştir (Arellano ve Bover, 1995:31).

$$y_{it} = \beta' x_{it} + \gamma' f_i + u_{it}$$

$$u_{it} = n_i + v_{it}$$

$$i = 1, \dots, N \quad t = 1, \dots, T$$

Arellano-Bond (1991) ve Arellano-Bover (1995) /Blundell-Bond (1998) dinamik panel tahmincileri yaptıkları çalışmalarda aşağıda sayılı durumları için yapılmıştır (Roodman, 2006:1):

- 1) Zaman diliminin kısa ve az olması yatay kesit boyutunun uzun olması kısacası kısa bir zaman dilimi ve oldukça fazla bireyin olması,
- 2) Doğrusal bir fonksiyonel ilişkinin varlığı,
- 3) Eski dönemlerde gerçekleşen değerlerin bağlı olduğundan dolayı dinamik yapıya sahip değişkenin bulunması halinde,

- 4) kesin olmayan bağımsız değişkenlerin dışsal olması, kısacası hatanın teriminin eski ve cari dönemle ilişkili olması,
- 5) Sabit bireysel etkilerin bulunması,
- 6) Oto korelasyonun ve heteroskedastisite yatay kesitlerin kendi aralarında bulunması ama yatay kesitler arasında bulunmaması halinde,

Tablo 10: Değişken Tanımları

Değişkenler	Değişkenin Tanımı ve Ölçü Birimi
Bağımlı değişkenler	
Eğitim harcamaları	Toplam eğitim harcamalarının GSYH' ye oranı
Sağlık harcamaları	Toplam sağlık harcamalarının GSYH' ye oranı
Bağımsız değişkenler	
Ekonomik büyüme	Yıllık ekonomik büyümenin GSYH' ye oranı
İşsizlik	Yıllık işsizlik oranı
Enflasyon	Yıllık enflasyon oranı
Kamu borçları	Toplam kamu borcunun GSYH' ye oranı
Bütçe dengesi	Toplam kamu gelirleri kamu harcamaları farkının GSYH' ye oranı
Cari işlemler dengesi	Yıllık cari işlemler dengesinin GSYH' ye oranı

Maliye politikasının beşerî sermaye üzerinde ne tür etkiler bırakacağı hususunda yapılacak olan analizde eğitim harcamaları ve sağlık harcamaları bağımlı değişken olarak ele alınmışken diğer taraftan ekonomik büyüme, enflasyon, kamu borcu, işsizlik, cari işlemler dengesi ve kamu açığı ise bağımsız değişken olarak ele alınmıştır.

4.7 Bulgular

Bu bölümde çalışmamıza OECD üyesi ülkelerin 2010-2021 yıllarını kapsayan dönemde beşerî sermaye gelişmesine olumlu katkı sağlayan eğitim harcamaları ile sağlık harcamalarının beşerî sermayeye olumlu, olumsuz veya nötr bir etki bıraktığı ve beşerî sermayenin gelişmesinde maliye politikasının etkisinin anlamlı mı yoksa anlamsız mı olduğu analiz edilmeye çalışılmıştır. Yapılan analizde kullanılan modeller Panel veri analiz yöntemi olarak En Küçük Kareler Yöntemi, Sabit Etkiler Modeli, Rassal Etkiler Modeli kullanılırken diğer taraftan Dinamik Panel Veri analizinde ise Arellano Bover tarafından geliştirilen model kullanılmıştır. Ayrıca çalışmamızda Hausman Testide uygulanmıştır.

Beşerî sermayenin gelişmesine katkı sağlan sağlık harcamaları için panel veri analizinde olan En Küçük Kareler modeli, Sabit Etkiler modeli ve Rassal Etkiler modeline göre analiz edilmiştir.

Tablo 11: Panel Veri Analizi Sonuçları (Sağlık Harcamaları)

Bağımlı Değişken: Sağlık Harcamaları			
	EKK	Sabit Etkiler Modeli	Rassal Etkiler Modeli
Büyüme	-67.1551* (-2.19)	-20.07374* (-2.21)	-21.06654* (-2.30)
İşsizlik	-157.5165*** (-6.34)	-53.97037*** (-4.39)	-57.37361*** (-4.65)
Enflasyon	-247.9633*** (-5.18)	33.67712* (1.79)	29.01463 (1.51)
Borç	10.99586*** (4.36)	22.712153*** (8.89)	21.65646*** (8.82)
Bütçe açığı	-159.2822*** (-5.51)	-91.23118*** (-9.69)	-92.52773*** (-9.74)
Cari işlemler açığı	75.3068*** (2.99)	-12.86369 (-1.16)	-9.414243 (-0.84)
Sabit	9718.292*** (34.21)	7749.104*** (41.31)	7848.18*** (20.92)

N	420	420	420
F test (p değeri)			

Not:(“***, **, *”) işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeyini, Parantez ise t istatistiklerini göstermektedir.

2010-2021 yıllarını kapsayan 12 yıllık süreçte OECD üyesi ülkelerinin maliye politikasının beşerî sermaye üzerindeki etkisini incelemek üzere panel veri analizi yöntemine göre incelenmiştir. Bu analizde panel veri analizi için bağımlı değişken olarak sağlık harcamaları ele alınmış olup ve sağlık harcamaları ile beşerî sermayeye nasıl bir etki bıraktığı analiz edilmek istenmiştir. En küçük kareler yöntemine göre incelenen analizin sonuçlarından hareketle ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon, kamu borcu, kamu açığı, sabit ve cari işlemler dengesinin etkisi anlamlı çıkmıştır. Yine aynı dönemde yapılan sabit etkiler modeline göre yapılan analizde sağlıklı harcamalarının beşerî sermaye üzerindeki etkisi ise işsizlik, ekonomik büyüme, kamu borcu, sabit ve kamu açığı arasındaki ilişki anlamlı çıkmıştır fakat sadece cari işlemler dengesi anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır. Rassal etkiler modeline göre sağlık harcamalarının beşerî sermaye üzerindeki ilişki analiz edildiğinde işsizlik, kamu borcu, ekonomik büyüme, sabit ve kamu açığı arasındaki ilişki anlamlı çıkmışken cari işlemler dengesi ve enflasyon arasındaki ilişki anlamsız olduğu anlaşılmıştır.

Beşerî sermayenin gelişmesine etki eden eğitim harcamaları için panel veri analizinde olan En Küçük Kareler modeli, Sabit Etkiler modeli ve Rassal Etkiler modeline göre analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Tablo 12: Panel Veri Analizi Sonuçları (Eğitim Harcamaları)

Bağımlı Değişken: Eğitim Harcamaları			
	EKK	Sabit Etkiler Modeli	Rassal Etkiler Modeli
Büyüme	-0.04850*** (-2.87)	-0.01258 (-1.62)	-0.01476* (-1.89)
İşsizlik	-0.019228 (1.41)	0.03210*** (3.05)	0.02788*** (2.68)
Enflasyon	-0.036485 (1.39)	-0.03580** (-2.22)	-0.03641** (-2.26)
Borç	-0.06943*** (-5.01)	0.00143 (0.66)	-0.00108 (-0.55)
Bütçe açığı	-0.00180 (-0.11)	-0.03084*** (-3.83)	-0.03099*** (-3.83)
Cari işlemler açığı	0.02680* (1.94)	-0.03695*** (-3.88)	-0.03120*** (-3.31)
Sabit	6.00692*** (38.42)	4.95588*** (30.89)	5.14815*** (22.26)
N	420	420	420
F test (p değeri)	0.0000	0.0000	0.3666

Not:(“***, **, *) işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeyini, Parantez ise t istatistiklerini göstermektedir.

2010-2021 yıllarını kapsayan 12 yıllık süreçte OECD üyesi ülkelerin uygulamış olduğu maliye politikasının beşerî sermaye üzerindeki etkileri yapılan analize göre eğitim harcamalarının En Küçük Kareler Yöntemine göre kamu borcunun, ekonomik büyüme ve sabit etkisi anlamlı çıkarken bütçe açığı, işsizlik ve enflasyon anlamsız çıkmıştır. Hausman testi sonucundan hareketle modelde sabit etkiler modeli geçerlidir. Sabit etkiler modelindeki eğitim harcamalarının beşerî sermaye üzerindeki etkisi analiz edildiğinde bütçe açığı, işsizlik, enflasyon, sabit ve cari işlemler dengesi anlamlı olduğu gözlemlenmişken kamu borcu ve büyüme anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır.

Maliye politikasının beşerî sermayelerden biri olan sağlık harcamaları üzerindeki etkisi Arellano Bover (1995) dinamik panel veri yöntemiyle analize edilmektedir. Tablo 13'te analiz sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 13:Arellano Bover Analiz Sonuçları (Bağımlı Değişken: Sağlık Harcamaları)

Bağımlı Değişken: Sağlık	
	Model 1
Sağlık(T-1)	1.06685*** (144.9)
Büyüme	-72.2575*** (-29.45)
İşsizlik	-55.7141*** (-11.61)
Enflasyon	-34.5621*** (-5.43)
Borç	0.4672 (0.54)
Bütçe Açığı	-38.0643*** (-12.86)
Cari İşlemler Açığı	-14.0406*** (-3.48)
N	385
Sargan Test	31.35054
2.Derece Otokorelasyon	-0.69426

Not: (“***, **, *) işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeyini göstermektedir. Bir aşamalı GMM tahmini sonucunda hata terimlerinin birinci farkının otokorelasyon taşıdığı boş hipotezi reddedilmekte bu durum da modelin yanlış tanımlandığını göstermektedir. Bu eksikliği gidermek amacıyla, çalışmamızda iki aşamalı GMM kullanılmaktadır.

2010-2021 yılları arasındaki yıllarda OECD ülkelerinin maliye politikasını kullanarak beşerî sermayeye nasıl bir etki bıraktığını konusunda dinamik panel veri analizi esas alınarak Arellano Bover (1995) modeline göre analiz edilmiştir. Yapılan analizde sağlık harcamaları bağımlı değişken olarak kullanılmış ve diğer faktörler bağımsız değişken olarak kabul edilmiştir. Analizin sonucunda sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon, bütçe açığı ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişki anlamlı çıktığı gözlenmiştir. Buradan maliye politikası uygulamaları olan borçlanma ve bütçe açığı hedeflerinin sağlık harcamaları üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 14’te ise maliye politikası uygulamalarının eğitim harcamaları üzerindeki etkisi Arellano Bover dinamik panel veri analiziyle değerlendirilmektedir.

Tablo 14: Arellano Bover Analiz Sonuçları (Bağımlı Değişken: Eğitim Harcamaları)

Bağımlı Değişken: Eğitim	
	Model 1
Eğitim(T-1)	0.9478*** (138.60)
Büyüme	-0.0474*** (-17.25)
İşsizlik	0.0008 (0.21)
Enflasyon	-0.0132*** (-3.92)

Borç	0.0043*** (12.67)
Bütçe Açığı	0.0266*** (8.97)
Cari İşlemler Açığı	-0.0396*** (-4.92)
N	385
Sargan Test	31.13268
2.Derece Otokorelasyon	-1.4508
Örneklem	35

Not: (“***, **, *) işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeyini göstermektedir. Bir aşamalı GMM tahmini sonucunda hata terimlerinin birinci farkının otokorelasyon taşıdığı boş hipotezi reddedilmekte bu durum da modelin yanlış tanımlandığını göstermektedir. Bu eksikliği gidermek amacıyla, çalışmamızda iki aşamalı GMM kullanılmaktadır.

OECD üyesi ülkelerin 12 yıllık zaman diliminde maliye politikasının beşerî sermaye üzerinde nasıl bir etki bıraktığı konusunda yapılan dinamik panel veri analizinde kullanılan Arellano-Bover modeline göre eğitim harcamaları bağımlı değişken olarak kabul edilmiş ve diğer faktörler bağımsız değişken olarak kabul edilmiştir. Analizin sonucunda eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme, enflasyon, bütçe açığı, kamu borcu ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişki anlamlı çıktığı gözlenmiştir. Buradan hareketle maliye politikasının eğitim harcamaları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Tablonun son iki sütununda bulunan Sargan ve Otokorelasyon test istatistikleri sırasıyla kullanılan araçların uygun olduğunu ve “2. derece otokorelasyon yoktur” boş hipotezinin reddedilmediğini belirtmektedir. Bu durumda dinamik panel veri tahminçileri etkin olarak çalışmaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Dünya tarihinin bilindiği andan günümüze kadar birçok alanda ilerleme yaşadığını söylemek mümkündür. Özellikle Sanayi Devriminden sonra teknolojik ve üretimsel olarak büyük bir sıçrama yaşanmıştır. Bu ilerlemelerin yaşanmasında eğitilmiş, yetenekli ve zeki olarak kabul edilen bireylerin yani beşerî sermayenin rolünün tartışılmaz olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmamızda 35 OECD üyesi ülkelerin 2010-2021 yıllarını kapsayan süreçte uygulanan maliye politikasının beşerî sermaye üzerinde nasıl bir etki bıraktığı yapılan ekonomik analizler ile desteklenmiştir. Çalışmamızda maliye politikası araçları olarak kabul edilen devlet bütçesi ve devlet bütçesinin içerisinde yer alan kamu harcama kalemleri ile kamu gelir kalemleri ve bazen kamu gelirlerinin eksik kaldığı noktada da alternatif olarak başvurulmuş devlet borçlarının beşerî sermaye üzerindeki etkileri detaylı olarak analiz edilmiştir.

Yapılan analizde eğitim harcamaları ve sağlık harcamaları bağımlı değişken olarak kabul edilmişken makroekonomik unsurlar olarak kabul edilen işsizlik, cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme, enflasyon, bütçe açığı ve kamu borcu ise bağımsız değişken olarak kabul edilmiştir.

Çalışmamızda maliye politikasının beşerî sermaye üzerindeki etkisi için panel veri analizi ve dinamik veri analizi kullanılmıştır. Panel veri analizi olarak en küçük kareler yöntemi, sabit etkiler yöntemi ile rassal etkiler yöntemi kullanılırken dinamik panel veri analizi olarak Arellano Bover tahmincisi kullanılmıştır.

Yapılan panel veri analizinde sağlık harcamasının bağımlı değişken olarak kabul edildiği en küçük kareler yönetimine göre enflasyon, işsizlik, ekonomik büyüme, kamu açığı, kamu borcu, sabit ve cari işlemler dengesinin etkisi anlamlı çıkmıştır. Bir diğer panel veri analizi olan sabit etkiler modeline göre sağlık harcamalarının beşerî sermaye üzerindeki etkisi ekonomik büyüme, işsizlik, kamu açığı, sabit ve kamu borcu, arasındaki ilişki anlamlı çıkmışken cari işlemler dengesi anlamlı çıkmamıştır. Son olarak rassal etkiler modeline göre sağlık harcamalarının beşerî sermaye üzerindeki etkisi ise kamu borcu, işsizlik, ekonomik büyüme, kamu açığı ve sabit arasındaki ilişki anlamlı çıkmıştır fakat enflasyon ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığı gözlemlenmiştir.

Çalışmamız daha sağlam sonuçlara ulaşması için Dinamik panel veri analizi olan Arellone Bover tahmincisi ile desteklenmiştir. Yapılan Arellone bover tahmincisi analizine göre

sağlık harcamalarının işsizlik, ekonomik büyüme, enflasyon, cari işlemler dengesi ile bütçe açığı arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Sağlık harcamaları için yapılan analizlerin aynıları eğitim harcamaları için de yapılmıştır. Bu doğrultuda eğitim harcamalarının beşerî sermaye üzerindeki etkisi yapılan en küçük kareler yöntemine göre ekonomik büyüme, kamu borcunun ve sabit etkisinin anlamlı olduğu sonucuna varılmışken işsizlik, bütçe açığı ve enflasyonun ise anlamsız olduğu gözlemlenmiştir. Sabit etkiler modeli ve rassal etkiler modeli arasında hangisinin uygulanacağı konusunda yapılan Hausman testinden hareketle sabit etkiler modelinin daha etkili olduğu anlaşılmıştır. Sabit etkiler modelindeki eğitim harcamalarının beşerî sermaye üzerindeki etkisi analiz edildiğinde işsizlik, bütçe açığı, enflasyon, sabit etkiler ve cari işlemler dengesi anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmışken ekonomik büyüme ile kamu borcunun anlamlı bir ilişkisinin varlığından söz etmenin mümkün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dinamik panel veri analizinden olan Arellone Bover modeline göre eğitim harcamalarının beşerî sermaye üzerindeki etkisi enflasyon, ekonomik büyüme, kamu borcu, cari işlemler dengesi ve bütçe açığı arasındaki ilişkinin anlamlı çıktığı gözlenmiştir.

Yapılan analizler neticesinde hem sağlık harcamalarının hem de eğitim harcamalarının beşerî sermaye üzerindeki etkisinin olumlu olduğunu söylemek doğru olacaktır. Sağlık harcamalarının etkisinin eğitim harcamalarına göre bir adım daha önde olduğunu söylemek mümkündür. Eğitim harcamalarını daha dikkatli ve daha etkili kullanarak beşerî sermayeye olan katkısını artırmanın da mümkün olduğunu söylemek doğru olacaktır. Kısacası maliye politikasının beşerî sermayenin gelişmesi hususundaki etkilerinin olumlu olduğunu söylemek mümkündür.

Beşerî sermayenin gelişmesi maliye politikası amaçlarına ulaşma konusunda yardımcı olmaktadır. Her ülkenin kendi hedefleri vardır fakat bazı hedeflerin ortak olduğunu söylemek mümkündür. Genel olarak devletlerin iktisadi olarak diğer devletlere göre gelişmek, gelir dağılımında adaleti sağlamak ve ekonomik istikrarın sağlanması gibi amaçları vardır. Daha önce yapılan birçok araştırmaya göre beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerine etkileri araştırılmış olup bu çalışmaların sonucunda beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu görülmüştür. Burada dikkat edilmesi gereken konu üretim faktörlerinden olan emeğin önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür. Beşerî sermaye ile ekonomik büyüme üzerindeki ilişki Adam Smith'in 1776 yılında kaleme almış olduğu "Ulusların Zenginliği" adlı eserine dayandırılabilir. Bu çalışmada ekonomik büyüme için uzmanlaşmanın önemi vurgulanmıştır.

Yine beşerî sermaye ile kişilerin istihdam oranları artırdığını bu istihdamın artması ile kişiler gelir elde edecektir. Gelir elde edilmesi ile kişiler arası gelir dağılımında dengenin sağlanması anlamına gelmektedir. Beşerî sermaye ile tam istihdamın sağlanması ekonomik istikrarında sağlanması anlamına gelmektedir.

Gerek bu çalışmada gerekse daha önce yapılan çalışmalarda beşerî sermayenin önemli olduğu anlaşılmıştır. Beşerî sermayemizi geliştirmek için ilk olarak yapılması gerekenler arasında beşerî sermaye stokunu korumak olduğu unutulmamalıdır. Son yıllarda ülkemizde veya başka ülkelerden diğer ülkelere beşerî sermaye akını olmaya başlamıştır. Burada atılması gereken adım beşerî sermaye akını engellemek için uygun politikalar uygulanmalıdır. Özellikle beyin göçünü engellemek için uluslararası anlaşmalar imzalanarak beyin göçü vergisi uygulanmalıdır diğer taraftan beyin göçünü yapacak olan beşerî sermaye de gerekli uygun ortamı hazırlanması ve beyin göçü yapılmaması yani beyin göçünün ülkemizde kalması konusunda ikna edici politikalar yürütülmelidir.

Daha sonraki husus ise beşerî sermaye stokunu artırma yönünde politikalar izlenmelidir. Beşerî sermaye stoku ise çalışmamızda ve daha önceki çalışmalarda eğitim ve sağlık konusunda ileri seviyelere ulaşmakla mümkündür. Eğitimde gerekli harcamalar yapılırken eğitimin niceliğinden çok eğitimin niteliğini artırıcı eğitim harcamaları yapılmalıdır.

Eğitimin sağlıklı olması için eğitim fakültelerinin puanları düşük olmamalı oldukça yüksek olmalıdır. Eğitim veren kişinin de kapasitesinin yüksek olması gerektiği unutulmamalıdır. Eğitim veren oldukça yetenekli ve akıllı kişiler tarafından verilmelidir ve bu insanlar diğer insanlardan daha olgun ücretlerle desteklenmelidir. Bu durumda eğitimcinin kalitesini açığa çıkaracaktır.

Eğitim alanında yapılması gereken bir diğer yenilik ise okulların büyük bölümü mesleki ve teknik okullar olmalıdır. Okulların büyük kısmı fen bilimlerine ayrılmalıdır. Sosyal bilimlerden ziyade okullar fen bilimlerine yani sanayiye, tarımı geliştirmeye yönelik eğitimlere verilmelidir.

Eğitimin gelişmesi için öğrencilerin yurtdışında eğitim almalarının önü açılmalı ve burslarla desteklenmelidir. Eğitim için gittikleri ülkelerde alanlarında uzman kişilerden gerekli eğitimi aldıktan sonra tekrardan kendi ülkelerine dönmelerine için uygun ortam oluşturulmalı ve bu yönde politikalar izlenmelidir.

Eğitimin kalitesini artırmaya yönelik atılması gereken bir diğer adım ise okuldaki sınıfları öğrencinin kapasitesine göre yerleştirilmelidir. Bu durum da diğer öğrencilere rol model olarak onların da daha fazla çalışıp kendilerini geliştirmeye çalışacaklardır. Bu durumda eğitim veren öğretmen dersini anlatırken öğrencinin seviyesine göre anlatacaktır. Bu durumun bir faydası ise eğitimcinin körelmemesinin de yolunu açacaktır.

Eğitim alanında yapılması gereken bir diğer reform uzmanlaşmaya yönelik okullar açılmalıdır. Ülkedeki okulların büyük bölümü mesleki ve teknik okullar olmalıdır. Bu okullarda verilecek olan dersler genel kültür ve teknik alanlarda olmalıdır. Okullarda verilecek olan teknik dersler eğitim alan bireyin yeteneğine uygun olan branşa göre belirlenmelidir. Okullarda teknik ve el işlerine uygun okul kulüpleri ile desteklenmelidir. Teknik dersleri verecek olan eğitimciler ise mühendisler olmalıdır. Bu durumda beşerî sermayenin gelişmesine, tarımdaki istihdamı artırması ve sanayideki ara elaman ihtiyacını karşılaması için son derece önemlidir.

Eğitim olarak yapılması gereken bir diğer konu iş başı eğitimlere iş üzerindeyken eğitim verilmelidir. Özellikle üretimin yapıldığı yerde sanayi veya atölyelerde eğitimler tezgâh üstünde verilmelidir. Yani eğitimi alacak olan kişi farklı bir yerde değil üretimin gerçekleştiği alanda eğitimi almalıdır. Bu durumda da eğitim alan kişilerde alanında uzman haline gelecektir.

Üretim hangi sektörde gerçekleşecekse (tarım, sanayi, hizmet) üniversiteler ile özel sektör arasında iş birliği yapılarak alanında uzman kişiler tarafından eğitim verilmelidir. Gerekğinde eğitim bir profesör tarafından çiftçiye tarlada uygulamalı olarak gösterilmelidir veya tezgâhın başında mavi yakalı bir işçiye gerek makina gerekse üretim hakkında bilgilendirmeler yapılmalıdır.

Beşerî sermayenin gelişmesinde katkı sağlayan bir diğer faktör olan sağlık harcamalarına gerektiğinden daha fazla önem verilmelidir. Sağlıklı harcamaları sağlıklı bireyleri oluşmasına sebep olur. Bu durumda sağlıklı toplumların oluşmasına vesile olacaktır. Toplumun sağlıklı olması ekonomik hayatın akışına engel bir durumun oluşmamasına neden olmaktadır. Sağlık çalışanlarında ayrıca önem verilmelidir. Son yıllarda çok sayıda alanında uzman sağlık çalışanımız beyin göçünü tercih etmişlerdir. Bu hususta gerek maaş gerekli çalışma koşulları konusunda uygun zemin hazırlamalıdır. Sağlıkta şiddet konusu çözülmelidir.

Sağlık harcamaları insanın dünyaya gelmeden başlamaktadır. Sağlıklı bireylerin doğmasından sonra uygulanacak olan tedavilerde kullanılan ilaçların ithal edilmesinden ziyade kendi ilaç ve aşı sanayimizi geliştirmeye yönelik maliye politikası izlenmelidir.

Çocukların sağlıklı vücut yapısına uygun gelişmesi için beslenme konusuna dikkat edilmelidir. Okullarda dağıtılan sütler bu konuda çok önemlidir. Bunlara ek olarak uygulamalı eğitimde yetiştirilen tarım ürünlerini devlete ait olan herhangi bir kamu kurumunun mutfağında pişirilerek öğrencilere öğle yemeği olarak verilmelidir.

Çocukların beslenme konusunda aileye oldukça fazla sorumluluk düşmektedir. Çocuklarını sağlıklı besinlere özendirmeli ve bu sağlıklı besinler ile beslemelidir. Fast food veya zararlı olan besinlerin yerine daha sağlıklı besinler tercih edilmelidir.

Musgrave'in maliye politikası amaçları olarak kabul edilen ekonomik büyüme ve kalkınma, daha adil bir gelir dağılımı ve ekonomik istikrarı gerçekleştirmek için beşerî sermayenin geliştirilmesi konusunda gerekli adımları atılmalıdır. Beşerî sermayeye yatırımlarına gerekli önem verilmelidir.

KAYNAKÇA

- Acharya, K.R. (2017). An economic analysis of government revenue and expenditure in Nepal. Tribhuvan University Journal, 31(1 & 2), 51-62.
- Adegbite, T. A. (2016). Empirical analysis of the effect of education tax on human capital Development in Nigeria. International Journal of Research in Engineering and Applied Sciences (IJREAS), 6(12), 103-118.
- Akbulut, H. ve Güran, M.C. (2015). Transfer harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi: Gelişmekte olan ülkelerde 1990-2011 dönemi için bir panel veri analizi. Maliye Dergisi, (168), 134-153.
- Akdoğan, A. (2003). Kamu maliyesi, Gazi Kitap Evi. Ankara.
- Aksu, L. (2014). İktisat ekollerinin iktisadî büyüme konusundaki düşünceleri ve modellerinin analizi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (208), 351-392.
- Aksu, L. (2018). İktisadi büyüme, iktisat okullarının bakış açısı ve Türkiye. İksad Publishing House,
- Aktan, C.C. (2009). Arz – yönlü iktisat teorisi ve Haldun – Laffer etkisi. Ekonomi Bilimleri Dergisi, 1(2), 40-54.
- Aktan, C. C. (2007). Anayasal iktisat ve ekonomik anayasa. İstanbul İz Yayıncılık.
- Aktan, C.C., Togay, S. ve Utkulu, U. (2019). Parasal reform önerileri ve parasal anayasa. İçinde C. Aktan (Edt.), Serbest Bankacılık ve Parasal Reform. (ss. 99-118). İstanbul G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş
- Altunöz, U. (2018). Monetaristler mi haklı Keynesyenler mi? Türkiye ekonomisi için para ve maliye politikasının etkinliği analizi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(56), 695-708.
- Arelano, M. ve Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. Journal of Econometrics, 68(1995) 29-51
- Arı, A. (2018). Beşerî sermayenin kalkınma üzerine etkisi. International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences, 1(1), 28-34.
- Arısoy, İ. (2011). Fiziksel sermaye yatırımları ve büyüme ilişkisinin ak modeliyle sınanması: Türkiye örneği (1968-2006). Maliye Dergisi, (161), 283-297.

- Arslan, A. (2002). Kamu harcamalarında verimlilik, etkinlik ve denetim. Maliye Dergisi, (140), 1-14.
- Ataç, B. (2002). Maliye politikası. Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları,
- Ataç, B. (2006). Maliye politikası. Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Ataç, B. (2013). Maliye politikası. Eskişehir.
- Atılğan, D. (1986). Beyin göçü. TKDB, 35(3), 27-36.
- Atık, H. (2006). Beşerî sermaye dış ticaret ve ekonomik büyüme. Ekin Kitabevi, Bursa.
- Aytaç, T. (2000). Hizmet içi eğitim kavramı ve uygulamada karşılaşılan sorunlar. Milli Eğitim Dergisi, (147), 66-69.
- Babataş, G. (2007). Beyin göçü ve Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısının beyin göçüne etkisi. Öneri, 7 (28), 263-266.
- Bakırtaş, İ. (2003). Kamu harcamalarının temel makroekonomik göstergelerle ilişkisi ve nedenselliği (1983-2000 Türkiye Örneği). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2003(9), 1-25.
- Baltagi, B.H. (2005). Econometric analysis of panel data. John Wiley & Sons Ltd, England.
- Barber, C.L. (1968). Theory of fiscal policy as applied to a province. Frank Fogg Queen's Printer,
- Barro, R.J ve Martin, X.S. (1995), Economic growth, McGraw-Hill, New York.
- Bayraktar, C. (2012). Keynes ve refah devleti. CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2), 247-261.
- Baysuğ, İ. (2017). Anayasal iktisat ve Türkiye ekonomisinde anayasal iktisadın uygulanabilirliği ile ilgili bir değerlendirme. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 5(5), 87-97.
- Becker, G.S. (1993). Human capital a theoretical and empirical analysis, with special reference to education. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Becker, G.S. (1994). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education (3rd Edition) Human Capital Revisited. The University of Chicago Press London 15 - 28)

- Biçen, Ö. F. (2017). Küreselleşme sürecinde yükselen piyasa ekonomilerine yönelik kısa vadeli yabancı sermaye girişleri ve iktisadi büyüme ilişkisinin analizi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Birekul, M. ve Alkın, R.C. (2019). Beşerî sermaye olgusu ışığında Türkiye'nin 2010'lu yıllardaki uluslararası öğrenci politikasına giriş. Ekonomi Bilimleri Dergisi, 11(2), 79-92.
- Bloom, D. E. ve Canning, D. (2005). Schooling, health, and economic growth: reconciling the micro and macro evidence. Unpublished, Harvard School of Public Health, (February 2005), 1-27.
- Botnis, N. (1998). Intellectual capital: an exploratory study that develops measures and models. Management Decision, 36(2), 63–76.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, New York.
- Bourgeois, C. C. L. (1989). A review and critique of the harrod-domar aggregate growth model. Augsburg Honors Review, 1(5), 26-37.
- Bozkurt, C. ve Karatay Göğül, P. (2010). Para ve maliye politikalarının koordinasyonu. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 2(2), 27-44.
- Brue, S., McConnell, C.R. ve Flynn, S.M. (2014). Essentials of economics. McGraw Hill.
- Bucak, T. (2013). İşletmelerde hizmet içi eğitim. İlya İzmir Yayın Evi Matbaası, İzmir
- Çataloluk, C. (2009). Kamu borçlanması, gerçekleşme biçimi ve makro ekonomik etkileri (teorik bir yaklaşım, Türkiye örneği). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(21), 240-258.
- Çetin, M. ve Ecevit, E (2010). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir panel regresyon analizi. Doğu Üniversitesi Dergisi, 11(2), 166-182.
- Çetrez, M. (2022). the long-run relationship between human capital and current account balances. Electronic Journal of Social Sciences. 21(81), 275-290.
- Çiftçi, C. ve Aykaç, G. (2011). İçsel büyüme modelleri ve küreselleşme sürecinde gelişmekte olan ülkelerin konumları. Sosyo Ekonomi Dergisi, 14(14), 159-180.

- Coşkun, G. (1991). Devlet bütçesi. Turhan Kitabevi, Ankara.
- Coşkun, A. ve Güngör, B. (2015). Sermaye yapısını etkileyen faktörler: panel veri analizi ile BİST sanai sektörü üzerine bir uygulama. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(3), 337-356.
- David, A.P. ve Lopez, J. G.G. (2001). Knowledge, capabilities and human capital formation in economic growth. A Research Report to for the New Zealand Treasury.
- Demir, O., Üzümcü, A. ve Duran, S. (2006). İçsel büyümede içselleşme süreçleri: Türkiye örneği. D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, 21(1), 27-46.
- Demir, İ.C. (2015). Kamu maliyesi. Limit Yayınları, Afyonkarahisar.
- Demiraslan, M. (2020). Dinamik panel veri analizi: savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen bilimleri Enstitüsü.
- Demiray Erol, E. ve Erol, İ. (2015). 2008/9 küresel finans krizi sonrasında ekonomi teori ve politikasında yeni stratejiler. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 7(12), 18-30.
- Demirgil B. (2021). Türkiye’de araştırma geliştirme harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi üzerine ampirik bir çalışma. Journal of Academic Opinion, 1(1), 24-28.
- Dinopoulos, E. ve Şener, F. (2007). New directions in schumpeterian growth theory. Published in Horst Hanusch and Andreas Pyka (eds.), Elgar Companion to NeoSchumpeterian Economics, Edward Elgar, Cheltenham, 2007 https://minerva.union.edu/senerm/Research/Dinopoulos_Sener_Schumpeterian_Growth_Elgar_Companion_2007.pdf
- Docquier, F. ve Rapoport, H. (2006). The brain drain. New Palgrave Dictionary of Economic, 1-8.
- Doğan, Z. (2014). Ekonomik büyüme süreçlerinin analizinde yeni açılımlar ve büyümenin yersel dinamikleri. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(6), 365-380.
- Doğan, İ. (2016). Verimlilik, ekonomik büyüme ve sağlık ilişkisi; Türkiye için doğrusal olmayan nedensellik testi. Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 5(2), 21-48.
- Doğan, S. ve Şanlı, B. (2003). İktisadi kalkınmada beşerî sermaye. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 8(1), 173-196.

- Doğan, E. M. (2012). Makro iktisat. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Erzurum.
- Doğangün Yasa, B. (2017). İktisat düşüncesinde devlet müdahaleciliği kuramının evrimi. Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 281-298.
- Döşoğlu Deniz, N. (1999). Global eğitim. Türkmen Kitapevi, İstanbul.
- DPT. (2001). Gelir dağılımının iyileştirilmesi ve yoksullukla mücadele özel ihtisas komisyonu raporu. ANKARA
- Dunn, P.M. (Thomas Malthus (1766–1834): population growth and birth control. Arch Dis Child Fetal Neonatal Ed.78(1), 76–77.
- Duygulu, A. (1998). Döviz kuru istikrarının ekonomik istikrar açısından değerlendirilmesi. D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, 13(I), 107-118.
- Egeli, H. ve Özen, A. (2013). Teoride ve uygulamada bütçe politikası. Altın Nokta Basım Yayın Dağıtım, İzmir.
- Eğilmez, M. (2019). Ekonominin temelleri. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ehrlich, I. (1990), “The Problem of Development: Introduction”, The Journal of Political Economy, 98(5), 1-11. The Problem of Development: A Conference of the Institute for the Study of Free Enterprise System
- Eker, A., Sakal, M. ve Altay, A. (1994) Maliye politikası. Takav Matbaacılık, Ankara.
- El-Khouri, S. (2002). 8 Fiscal Policy and Macroeconomic Management. In Macroeconomic Management. International Monetary Fund. Fiscal Policy and Macroeconomic Management
- Elmacıoğlu, T. (1998). Başarıda aile faktörü. Hayat Yayınları, İstanbul.
- Enç, M. (1973). Üstün beyin göçü. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Eom,T.H., Lee,S.C. ve Xu, H. (2007). Introduction to panel data analysis: concepts and practices. Handbook of Research Methods in Public Administration.
- Ercan, N. Y. (2002). İçsel büyüme teorisi: Genel bir bakış. Planlama Dergisi, özel sayı, 129-138.

- Erdem, E. ve Çelik, B. (2019). İnsani gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: bazı Afrika ülkeleri üzerine bir uygulama. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (17), 13-36.
- Erdoğan, Z. ve Hepkul, A. (2012). Genel işletme. T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir.
- Erdoğan, M. M. (2009). Neo-liberal iktisatta sonun başlangıcı ve Keynesyen iktisadın reenkarnasyon. Toplum ve Demokrasi, 3(6-7), 1-40.
- Ergen, H. (1999). Türkiye de eğitimin ekonomik büyümeye katkısı. Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 10(35), 21-52.
- Erkal, M. (2000). Sosyoloji (toplum bilimi). Der Yayınları, İstanbul.
- Esen, E. ve Yıldırım, K. (2020). Post Keynesyen ekonominin metodolojik temelleri. Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 7(1), 147-160.
- Eser, K. ve Ekiz Gökmen, Ç. (2009). Beşerî sermayenin ekonomik gelişme üzerindeki etkileri: dünya deneyimi ve Türkiye üzerine gözlemler. Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 1(2), 41-56.
- Fisunoğlu, M. ve Köksel Tan, B. (2009). Keynes devrimi ve Keynesyen iktisat. Ekonomik Yaklaşım, 20(70), 31-60.
- Freire-Serén, M. J. ve Martí, J. P. (2013). Tax avoidance, human capital accumulation and economic growth. Economic Modelling, 30(2013), 22-29.
- Freyssinet, J. (1985). Azgelişmişlik İktisadı. Çev. M. Ali Kılıçbay-Tezer Öçal, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Machlup, F. (1982). Issues in the Theory of Human Capital: Education as Investment. The Pakistan Development Review, 21(1), 1-17.
- Genç, Y., Ustabası Gündüz, D. ve Çöpoğlu, M. (2019). Göç ve kalkınma ilişkisi. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 7(18), 479 – 498.
- Gerni, C. (2012). Makro iktisat. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Erzurum
- Guthrie, J. (2001). The management, measurement and the reporting of intellectual capital. Journal of Intellectual Capital, 2(1), 24-41.

- Gümüş, S. (2004). Beşerî sermaye ve ekonomik kalkınma: Türkiye üzerine ekonometrik bir analiz (1960-2002). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Erzurum.
- Gürdal, T.ve Şanver, C. (2012). Maliye politikası. Aktif Matbaa Yayınları, Sakarya.
- Güriş, S. ve İmre, S. (2018). Bilgi ve iletişim teknolojileri- büyüme bilgi ve iletişim teknolojilerini büyümeye etkisi: panel veri uygulaması. 19. Uluslararası EYİ Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı.
- Gürler Hazman, G. (2011). Türkiye’de gelir dağılımında adalet ve sosyal güvenlik harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(1), 205-216.
- Gürsoy, B. (1978). Kamusal maliye. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara
- Günsoy, B. (2020). İktisada giriş. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, ESKİŞEHİR
- Güngör, K. (2006). İktisadın tarihine kısa bir bakış ve merkantilizmden günümüze iktisadi düşünceler, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
- Göksel, A.B. ve Baytekin, E.P (2008). Bilgi toplumunda işletmeler açısından önemli bir zenginlik: entelektüel sermaye halkla ilişkiler perspektifinden bir değerlendirme. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 0(31), 81-98.
- Göktaş Yılmaz, Ö. (2005). Türkiye ekonomisinde büyüme ile işsizlik oranları arasındaki nedensellik ilişkisi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, (2), 11-29.
- Hagemann, H. (2007). Richard Musgrave. Royal Economic Society Newsletter, (138) july 2007. https://www.researchgate.net/publication/349408156_Richard_Musgrave
- Han, E. ve Kaya, A.A. (1999). Kalkınma ekonomisi teori ve politika. Nobel Akademik Yayıncılık, Eskişehir.
- Hanusch, H. (1995): “Die neue Qualität wirtschaftlichen Wachstums”. H. Hanusch & W. Gick (ed.) (1995: 13-26), Ansätze für ein neues Denken in der Wirtschaftspolitik, Cilt 70

- Hajian, H. ve Kaliappan, S.R. (2018). The impact of government debt on output growth, private investment and human capital in Malaysia. *International Journal of Economics and Management*, 12 (2), 387-399.
- Hasio, C. (2014). *Analysis of panel data*. Cambridge University Press, Newyork.
- Havi, E.D.K. ve Patrick Enu, P. (2014). The effect of fiscal policy and monetary policy on ghana's economic growth: which policy is more potent? *International Journal of Empirical Finance*, 3(2), 61-75.
- Haykır Hobikoğlu, E. (2011). Entelektüel sermayenin önemi sınıflandırılması ve ölçme yöntemleri: kuramsal bir çerçeve. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 86-99.
- Heald, D. ve McLeod, A. (2002). *Constitutional law, the laws of scotland: Stair memorial encyclopaedia*, Edinburgh: Butterworths.
- Hepaksaz, E. (2007). Kamu tercihi ve anayasal iktisat teorisi perspektifinden anayasal mali reform. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44(514), 89-109.
- Hiç, M. (1960). Ricardo'nun büyüme teorisi ve az gelişmiş memleketler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 22(2), 25- 36.
- Hudson, W. (1993), *Intellectual capital: how to build it, enhance it, use it*. John Wiley & Sons, Newyork.
- Imber, V. ve Todd, P. (1983). Public expenditure: definitions and trends. *Economic Trends*, 361, 138-151
- Jha, R. ve Sahu, A.P (1997). Tax policy and human capital accumulation in a resource constrained growing dual economy
- Johnson, E. (1964). The place of learning, science, vocational training, and “art” in pre-smithian economic thought. *The Journal of Economic History*, 24(2), 129-144.
- Jones, C. (2001). *İktisadi büyümeye giriş*, (çev.) Sanlı Ateş & İsmail Tuncer, Literatür Yayınevi, İstanbul
- Kalaycı, C. (2016). Türkiye’de transfer harcamalarının gelişimi ve ekonomik etkilerinin değerlendirilmesi. T.C. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi,

- Kanat, M.Ş. (2011). Hisse senedi getirilerini etkileyen faktörlerin analizi: İMKB de bir uygulama. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kar, M. ve Ağır, H. (2006). Türkiye’de beşerî sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: eşbütünleşme yaklaşımı ile nedensellik testi, 1926-1994. SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 6(11), 51-68.
- Karaca, C. (2021). Kamu maliyesi. Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa
- Karadut, İ.C. (2013). Anayasal iktisat ve ufuktaki yeni anayasa: Anayasal iktisat perspektifinden 1982 anayasası ve yeni anayasa yapım süreci. Gümrük ve Ticaret Dergisi, (2), 71-81.
- Karagül, M. (2003). Beşerî sermayenin ekonomik büyümeyle ilişkisi ve etkin kullanımı. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, (5), 79-90.
- Karagül, M. (2014). Kalkınma sürecinde üretim faktörlerinin yeniden tanımlanması. Leges Ekonomik ve Hukuk Araştırmaları Dergisi, 1(1), 1-11.
- Kayacı, H. (2023). Eğitimin kamusal niteliğinin Bourdieu’nün sermaye kuramı çerçevesinde irdelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı.
- Kaynak, M. (2009). Büyüme teorileri giriş, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Kazancıgil, D. (2022). Beşerî sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine bir inceleme: Türkiye örneği. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 26(1), 201-2017.
- Keskin, A. (2011). Ekonomik kalkınmada beşerî sermayenin rolü ve Türkiye. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25(3-4), 125-153.
- Kırıkçı, M.B. ve Yanar, R. (2020). Kurumsal yapı, beşerî sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için panel veri analizi. Gaziantep University Journal Of Social Sciences, 19(2), 311-331.
- Keynes, J. M. (1964). General Theory of employment, interest, and money. A Harvest/HJB Books, London.
- Keynes, J. M. (1967) The general theory of employment, interest and money, 7. Edition, London: Macmillan

- Kibiwot, M. I. ve Chernuyot, K. S. (2012). Effects of fiscal policy on private investment and economic growth in Kenya. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 3(7), 8-16.
- Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşerî sermayenin yeri. *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), 207-230.
- Kucharcikova, A. (2011). Human capital – definitions and approaches. *Human Resources Management & Ergonomics*, 5(2), 60-70.
- Koç, A. (2013). Beşerî sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: yatay kesit analizi ile AB ülkeleri üzerine bir değerlendirme. *Maliye Dergisi*, (165), 241-258.
- Kolçak, M. (2020). Kamu maliyesi. Atatürk Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayını, Erzurum.
- Kula, V. ve Baykut, E. (2013). Kurumsal yönetim endeksinde yer almanın mevduat bankalarının performansına etkisi; BİST örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 121-136.
- Lin, T.C. (2003). Education, technical progress, and economic growth: the case of Taiwan. *Economics of Education Review*, 22(2003), 213–220.
- Ly, M. M. (2011). Essays on fiscal policy effects in developing countries. (Doctoral dissertation, Université d'Auvergne-Clermont-Ferrand I).
- Macesich, G. (1983). *Monetarism: Theory and policy*. New York: Praeger.
- Mankiw, N.G., Romer, D. ve Weil, D.N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407-437.
- Malatyalı, Ö. (2016). Teknoloji transferinin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği 1989 – 2014. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2016(13),62-73.
- Mazgit, İ. (1998). Ekonomik kalkınma sürecinde Türkiye’de sağlık sektörünün yeniden yapılanması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir.
- Meriç M. (2015). *Devlet borçları*. Gazi Kitap Evi, Ankara.
- Midway, S. (2021). *Data Analysis in R*.

- Monday, O., C George, W.C ve Chukwu, G.J. (2022). Tax revenue buoyancy and human capital development in Nigeria: The case of direct taxation. *International Journal of Multidisciplinary Research and Growth Evaluation*, 3(1), 342-349.
- Mushkin, S.J. (1962). Health as an investment. *Journal of Political Economy*, 70(5), 129-157.
- Mutlu, A. ve Işık, A. K. (2005). Sağlık ekonomisine giriş. Ekin Yayınları, Bursa.
- Naknok, S. (2021). Effect of fiscal policy on human capital in Thailand. *International Journal of Economics and Business Administration*, 9(1), 136-158.
- Nathan, O. (1944). Nazi War Finance and Banking. The Sources of Government Revenue Chapter
- OECD, (2001). The Well-being of nations the role of human and social capital. OECD Publishing, Paris. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264189515-en.pdf?expires=1719345963&id=id&accname=guest&checksum=AB0D286BB0E642C6B5F4F76EB13C0267>
- OECD (2023), General government deficit (indicator). doi: 10.1787/77079edb-en (Accessed on 23 November 2023)
- OECD (2023), General government revenue (indicator). doi: 10.1787/b68b04ae-en (Accessed on 23 November 2023)
- OECD (2023), General government debt (indicator). doi: 10.1787/a0528cc2-en (Accessed on 23 November 2023)
- OECD (2023), General government spending (indicator). doi: 10.1787/a31cbf4d-en (Accessed on 23 November 2023)
- OECD (2023), Health spending (indicator). doi: 10.1787/8643de7e-en (Accessed on 23 November 2023)
- ORÇG. (2006). Operasyonel risk ileri ölçüm yaklaşımları kullanılarak ekonomik sermaye hesaplanması, ileri ölçüm yaklaşımları-ekonomik sermaye ilişkisi. *Bankacılar Dergisi*, (58), 95-112.
- Orhan, A. (2018). Beşerî sermayenin inovatif atakları. *Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları*, 306-314.

- Oyinlola, M. A. ve Adedeji, A. A. (2022). Tax structure, human capital, and inclusive growth: A sub-Saharan Africa perspective. *Journal of Public Affairs*, 22(4), 1-15.
- Öncel, H. (1969). Maliye Politikası. Maliye araştırma merkezi konferansları, sayı 19
- Özbaran, M.H. (2004). Türkiye’de kamu harcamalarının son beş yılının harcama türlerine göre incelenmesi. *Sayıştay Dergisi*, (53), 115-138.
- Özbilen, Ş. (1998). Maliye politikası. Ezgi Kitap Evi Yayınları.
- Özcan, G. (2014). Sosyal bütçe teorik yapısı ve Türkiye’de anayasal temelleri. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21(2), 99-108.
- Özel, H.A. (2012). Ekonomik büyümenin teorik temelleri. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 63-72.
- Özen, A. ve Köse, C.B. (2022). Türkiye’de kamu harcaması bileşenlerinin ekonomik büyümeye etkisi. *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 32-52.
- Özer, İ. (2004), Kentleşme, kentlileşme ve kentsel değişme. Ekin Kitabevi, Bursa.
- Özgüler, V.C. (2017). Gelirin yeniden dağılımı. İçinde M.Ç Özdemir ve E. İslamoğlu (Edt.), *Gelir Dağılımı ve Yoksulluk* (ss. 61-74). Seçkin Yayıncılık.
- Özgüven, A. (1987). İktisadi büyüme ve iktisadi kalkınma. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 45(1-4), 159-170.
- Özsağır, A. (2008). Dünden bugüne büyümenin dinamiği. *KMU İİBF Dergisi*, 10(14), 332-347.
- Özyılmaz, A. (2016). Para ve maliye politikaları arasındaki koordinasyonun makroekonomik değişkenler üzerindeki etkinliği. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 02(01), 28-34.
- Parasız, İ. (1985). Monetarist- Keynesgil tartışması. *Uludağ Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 1-20.
- Paya, M. (1998). Para teorisi ve para politikası, Filiz Kitabevi, İstanbul
- Pazarlıoğlu, M.V. ve Kiren Gürler, Ö. (2007). Telekomünikasyon yatırımları ve ekonomik büyüme: panel veri yaklaşımı. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 44(508), 35-43.

- Pazos, F. (1953). Economic development and financial stability. Staff Papers-International Monetary Fund, 3(2), 228-253.
- Pehlivan, M. S. (2009). Gelir dağılımı eşitsizliğine devletin müdahale araçları: sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik fonu örneği. T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Pehlivan, İ. (1992). Hizmet içi eğitim- verimlilik ilişkisi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 25(1), 151-162.
- Peran, T. (2005). Beşerî sermaye yatırımlarından eğitim ve sağlık harcamalarının kalkınmaya etkileri ve Türkiye. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Pınar, A. (1992). Türkiye'de kamu gelirleri yapısındaki değişmeler ve vergi yükü (1980-1990). Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 47(3), 287-298.
- Poggi, G. (2007). Modern devletin gelişimi: sosyolojik bir yaklaşım, Çev. Şule Kut – Binnaz Toprak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Polat, O. ve Eş Polat, G. (2018). Avrupa Birliği ülkelerinde karbondioksit emisyonu ve çevre vergileri: panel veri analizi yaklaşımı. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, (639), 101 – 116.
- Popa, I. ve Codreanu, D. (2010). Fiscal Policy and its role in ensuring economic stability. Munich Personal Repec Archive, 1-8.
- Prunera, M.C.R. (2003). Deficit, human capital and economic growth dynamics. Documents De Treball De La Dıvısıó De Ciències Jurídiques, Econòmiques I Socials, 1-51.
- Roodman, D. (2009). How to do Xtabond2: An Introduction to Difference and System GMM in Stata. The Stata Journal, 9(1), 86–136.
- Rosen, H., Wen, J.F. ve Snoddon, T. (2016). Public Finance in Canada (5th Canadian Edition.). McGraw-Hill Ryerson Limited.
- Savaş, V. F. (1997). İktisadın tarihi, liberal düşünce topluluğu. Avcıol Matbaacılık, İstanbul.
- Savaş, V. (2000). Politik iktisat. Beta Basım Dağıtım A.Ş, Kırklareli.
- Sathyabama Institute of Science and Technology. (-). School of Management Studies. "Unit – I – Human Capital Management – SBAA7018". Erişim adresi: www.sathyabama.ac.in

- Schultz, T.W. (1968). Education and economic growth: return to education. Readings in the Economics of Education, UNESCO: 277–292.
- Singoro, B. W. (2021). Effects of human development capital on tax revenue performance in Kenya. International Journal of Business Management and Economic Research (IJBMER), 12(1), 1884-1892.
- Smith, A. (2009) ‘‘Milletlerin Zenginliği’’ T rk esi: Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul,2009.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. The Quarterly Journal of Economics, 70(1), 65-94.
- Soukiazis, E. ve Cravo, T. (2008). Human capital and the convergence process among countries. Review of Development Economics, 12(1), 124–142, 2008.
- Stauvermann, P. J. ve Kumar, R. (2013). Financing human capital development via government debt: a small country case using overlapping generations framework. Munich Personal Repec Archive
- Stepanyan, A. (2015). Long-term implications of fiscal policy for labor market outcomes. International Monetary Fund. Not for Redistribution.
- Stroombergen, A. (2002), Rewiew of the statistical measurement of human capital. Infometrics Consulting press, s.2-3, New Zeland
- şahin,  .E. (2011). Beşer  sermaye ve insan kaynakları. Ankara Tan Kitapevi Yayınları, Ankara.
- şen, F. (2007). Büyüme ve dış ticaret ilişkisi: Türkiye  rneği. T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- şıklar, İ. ve Kaya, A. (1998). Türkiye’de özel sektör yatırımları ve içsel büyüme. Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 9(31), 61-70.
- şimşek, M. (2006). Beşerî sermaye ve beyin göçü kapsamında Türkiye. Ekin Kitapevi, Bursa.
- Taban, S. (2004). Türkiye’de sağlık ve ekonomik büyüme ilişkisi: Nedensellik testi. Osman Gazi Üniversitesi İİBF 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 25-26 Kasım Eskişehir.

- Tabengwa, G.G.K. (2014). Impact of shocks to public debt and government expenditure on human capital and growth in developing countries. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, AMH International, 6(1), 44-67.
- Tanrikulu, K. (1983). Türkiye’de ekonomik büyüme ve dış borç ilişkisinin değerlendirilmesi. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, İktisadi Planlama Başkanlığı, Uzun Vadeli Planlar Dairesi, 1983, (Uzmanlık Tezi,)
- Taraktas, M. (2020) Kamu maliyesine giriş. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını. Erzurum.
- Taymaz, H. (1981). Hizmet içi eğitim kavramları ilkeleri yöntemler. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları. Ankara.
- Teyyare, E. ve Sayaner, K. (2018). Türkiye’de gelir eşitsizliğinin maliye politikası araçları ve kurumsal faktörler açısından analizi ve çözüm önerileri. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 309-334.
- Todaro, M.P. and Smith, S.C. (2011) *Economic Development*. Eleventh Edition, Pearson Education Limited, Harlow.
- Tokatlıoğlu, M., Şen, S. ve Tabar, Ç. (2018). Küresel krizde devlet müdahalesi ve maliye politikası. *İş ve Hayat Dergisi*, 4(8), 9-26.
- Tosunoğlu, Ş. ve Ergül, Y.T. (2018). Kamu maliyesi. T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir.
- Tulop, F., Morante, B.J.L., Roma, S.G.S. ve An, D.H. (2022). Factors affecting human capital development: a model for operational effectiveness in human resource practice. *GSJ*. 10(8), 1194-1203.
- Turan, T. (2008). İktisadi büyüme teorisine giriş, Yalın Yayıncılık. İstanbul.
- Turan, Z., Öztürk, Z. Ve Karaaslan, M. (2018). Gelişmekte olan ülkelerde maliye politikası amaçlarının ve araçlarının önemi. *International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS)*, 26-29 456-473
- Turhan, S. (1987). Stagflasyon ve maliye politikası. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 43(1-4), 433-455.

- Tuna, Y. ve Yumuşak, İ. (2002). Kalkınmışlık göstergesi olarak beşerî kalkınma indeksi ve Türkiye üzerine bir değerlendirme. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 52(1), 1-25.
- Tunalı, H.N. ve Yılmaz, A. (2016). Büyüme, beşeri sermaye ve kalkınma ilişkisi: OECD Ülkeleri'nin ekonometrik bir incelemesi. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 295-318.
- Tunç, H. (2017). Ekonomik kalkınma sürecinde iktisadi birleşmelerin rolü: bir alan araştırması, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(2), 20-27.
- Tüysüz, N. (2011). Sosyal sermayenin ekonomik gelişme açısından önemi ve sosyal sermaye endeksinin hesaplanması. TC. Kalkınma Bakanlığı
- Tüzüntürk, S. (2007). Panel veri modellerinin tahmininde parametre heterojenliğinin önemi: geleneksel Phillips eğrisi üzerine bir uygulama. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21(2), 1-14.
- Uçkaç, A. (2010). Türkiye'de neoliberal ekonomi politikaları ve sosyo-ekonomik yansımaları. Maliye Dergisi, 158(1), 422-430.
- Uludağ, İ., Arıcan, E. ve Oksay, S. (1999). İktisadi giriş (Mikro Analiz). Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Ulusoy, A. (2015). Maliye politikası. Derya Kitabevi, Trabzon.
- Ulutürk, S. (1998). Türkiye'de planlı dönemde kamu harcamalarının gelişimi ve devletin ekonomideki rolü. Akçağ Basım Yayım Dağıtım, Ankara.
- Uzun, F.B. (2016). Gerçek kişilerin hak ehliyeti ve hak ehliyetine uygulanacak hukukun tespiti. Hacettepe HFD, 6(2), 11-48.
- Ünsal, E.M (2020). Kamu harcamaları, kamu gelirleri ve kamu borçlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: OECD ülkeleri üzerine panel veri analizi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (64), 53-64.
- Ünsal, E.M. (2009). Makro iktisat. İmaj Yayıncılık, Ankara
- WHO. (1948). Summary Reports on Proceedings Minutes and Final Acts of the International Health Conference held in New York from 19 June to 22 July 1946. World Health

Organization, available from: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/85573>
https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/85573/Official_record2_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y

- Yaffee, R.A. (2003). A primer for panel data analysis. Connect: Information Technology at NYU, 8(3), 1-11.
- Yardımcı, P. (2006). İçsel büyüme modelleri ve Türkiye ekonomisinde içsel büyümenin dinamikleri. Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi, 9(10), 96-115.
- Yavuz, H. V. (2022). Beşerî sermaye teorisinin Türkiye işgücü piyasasında geçerliliği: bütüncül bir yaklaşım. Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları-85 Ankara
- Yavuzkanat, P. (2017). Dinamik panel veri analizi ile Türkiye’de öznel yoksulluğun sürekliliğinin incelenmesi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yazıcı, R. (2020). Finansal sermaye israfının önlenbilmesinde katılım finans sisteminin geliştirebileceği faizsiz araçlar. Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi, 4 (1), 185-204.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2013). Panel veri ekonometrisi stata uygulamalı. Beta Basım Yayım, Ankara
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2016). Panel veri ekonometrisi. Beta basım A.Ş., İstanbul.
- Yıldırım, K. ve Kostakoğlu, S.F. (2015). Ülkelerin ekonomik performansı üzerinde regülasyonun etkileri: bir dinamik panel veri analizi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(2) 45-56.
- Yılmaz, E.A. (2019). Uluslararası beyin göçü hareketleri bağlamında Türkiye’deki beyin göçünün durumu. LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2), 220-232.
- Yılmaz, Ö. ve Kaya, V. (2005). Kamu harcama çeşitleri ve ekonomik büyüme ilişkisi. SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 5(9), 257- 271.
- Yumuşak, İ.G. (2000). Beşerî sermaye teorisi ve beşerî sermayenin iktisadi gelişmedeki rolü. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yumuşak, İ.G. ve Yıldırım, D.Ç. (2009). Sağlık harcamaları iktisadi büyüme ilişkisi üzerine ekonometrik bir inceleme. The Journal of Knowledge Economy and Knowledge Management, (IV Spring), 57-70.

Yücel, R. (2005). Bilgi dönüşümleri ve entelektüel sermaye açısından önemi. Akademik Bakış, (7), 1-18.

Zamora, J. A. C. (2000). Investment in Health and Economic Growth: a perspective from Latin America and the Caribbean. Xxxv Meeting Of The Advisory Committee On Health Research Havana, Cuba

Zeren, F. ve Ergun, S. (2010). AB'ye doğrudan yabancı yatırım girişlerini belirleyen faktörler: dinamik panel veri analizi. İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 1(4), 67-83.

Zulfikar, R. (2018). Estimation model and selection method of panel data regression : an overview of common effect, fixed effect, and random effect model.

<https://ourworldindata.org/grapher/humandevelopmentindexgroups?tab=table&time=2010..latest>

[https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#\(enflasyon\)](https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#(enflasyon))

<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#işsizlik>

[https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#\(Eğitim harcamaları\)](https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#(Eğitim harcamaları))

[https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators# \(Cari açık\).](https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#(Cari açık))

